

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik

Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva

Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik

dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor

ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija),

dr. Damjan Hancič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov

(Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina

(Slovenija), dr. Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Slovenija)

Spletni naslov

www.scnr.si

Leto izida: 2019

Redakcija te številke je bila zaključena 20. 11. 2019.

Lektoriranje in prevod povzetkov

Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom

Inštitut Karantanija

Tisk

Nonparel, d. o. o.

Naklada

300 izvodov

Letna naročnina

25 €

Cena posamezne številke

15 €

issn 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 3 • 2019 • ŠTEVILKA 2

VSEBINA

Jelka Piškurić
Veter sprememb

7

Razprave

Aleš Šafarič
Odnos Antona Mahniča do Sokola

13

Francesca Meneghetti
*Slovenian solidarity in the concentration camp of Treviso
(Monigo)*

43

Tomaž Kladnik
Ofenzivno delovanje enot slovenskega domobranstva

64

Ivan Rihtarič
Ivan Štrafela Don, politična in življenjska usoda informbirojevca

90

David Petelin
*Upravnopravne spremembe lokalne oblasti mesta Ljubljana od konca
druge svetovne vojne do uvedbe komunalnega sistema (1945–1955)*

113

Metod Berlec, Matevž Tomšič
Elite in nacionalna država v dobi globalizacije

147

Predstavitev zgodovinskih virov

Damjan Hančič

Odzivi na Titovo pismo jeseni 1972 v OK ZKS Kamnik

171

In memoriam

Tamara Griesser Pečar

In memoriam Johann Georg Reißmüller

187

Recenzije

Janez Juhant

Bogdan Kolar (ur.) Učitelji Teološke fakultete za ustanovitev in ohranitev Univerze v Ljubljani (Acta Ecclesiastica Sloveniae 41), Ljubljana, Teološka fakulteta Univerze v Ljubljani 2019, 312 str.

196

Tomaž Kladnik

Tin Mudražija: Z žogo proti vojni, Jugoslovanski nogomet med okupacijo (1941–1945)

200

Renato Podbersič st.

Štefan Cek, Spomini na Istro, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2019, 128 str.

203

Renato Podbersič ml.

Mario Jareb, Sovjetski zločin u Katynskoj šumi – Uloga doktora Eduarda Luke Miloslavića, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2019, 335 strani.

208

Veter sprememb

Letos mineva trideset let od padca berlinskega zidu, ki so ga začeli graditi 13. avgusta 1961. Zid je globoko vplival na življenje Berlinčanov. Mesto in mnoge družine je razdelil na dva dela, onemogočil je svobodno potovanje, Zahodni Berlin je dobesedno postal otok sredi Vzhodne Nemčije. Bolj kot vse pa je imel simbolno vrednost, saj je postal sinonim za železno zaveso, ki je ločevala komunistične države vzhodnega bloka od kapitalističnega Zahoda. Zato je njegov padec 9. novembra 1989 postal simbol za padec komunizma, čeprav so države vzhodnega bloka pri tem hodile vsaka svojo pot.

Razpoke v trdnosti komunističnih režimov so se dejansko začele kazati že pred letom 1989 in brez njih ne moremo razumeti zgodovinskega pomena takratnega dogajanja. V Sloveniji je vrelo že leto pred tem, od aretacije in sojenja proti četverici. Civilna družba je cvetela, ustanavljale so se nove stranke oziroma zveze, zaradi napetih političnih odnosov znotraj Jugoslavije in hude gospodarske krize se je v javnem mnenju krepila želja po suverenosti republike. Vse to se je izrazilo v Majniški deklaraciji, ki je nastala v opozicijskih in kulturniških krogih ter zahtevala suvereno državo slovenskega naroda. Čez dober mesec ji je sledila še Temeljna listina Slovenije, ki jo je sprejela republiška konferenca SZDL, le da je ta prihodnost Slovenije še videla v okviru Jugoslavije in samoupravljanja. Sprejem ustavnih dopolnil k slovenski ustavi septembra 1989 je bil nov korak

k pluralizaciji in demokratizaciji. Pomembna so bila predvsem dopolnila o pravici do samoodločbe in pravici, da lahko izredne razmere v Sloveniji razglasi le slovenska skupščina, ki so naletela na ostro kritiko zveznega vodstva, Zveze komunistov Jugoslavije in Jugoslovanske ljudske armade, ki je grozila celo z uvedbo izrednega stanja. Druga pomembna dopolnila so bila še o ekonomski samostojnosti Slovenije, finančnih obveznostih Slovenije v razmerju do organov federacije, o rabi in pravici do slovenskega jezika, enakopravnosti občanov, varstvu osebnih podatkov, pravici do zborovanja in združevanja ter svobodi gibanja. Proti koncu leta 1989, ko se je opozicija združila v koalicijo Demos, se je dokončno izoblikoval tudi slovenski politični prostor. S sprejetjem nove volilne zakonodaje decembra 1989 pa so bile razpisane prve večstrankarske skupščinske volitve in volitve predsednika in članov Predsedstva Socialistične republike Slovenije.

Brez raznolikih izkušenj nekdanjih držav vzhodnega bloka ne moremo razumeti celovitosti procesa razkroja komunizma, njegovih partikularnosti kot tudi globalnosti. Zato je toliko pomembnejši metodološki razmislek pri raziskovanju tega poglavja zgodovine. Ključno vprašanje pri tem je upravičenost združevanja držav vzhodnega bloka v enotno regijo. Skrbnost je pomembna tudi pri uporabi in vrednotenju spominov, ki so v desetletjih po koncu hladne vojne doživeli prebujeno zanimanje. Čeprav spomini bogatijo raziskovanje preteklosti, lahko hkrati poskrbijo tudi za redukcijo njene kompleksnosti. Spremenjene politične razmere po padcu komunizma so vplivale na drugačno vrednotenje preteklosti. Toda kmalu sta prišla še nezadovoljstvo nad gospodarskim razvojem in izguba občutka varnosti, ki sta prav tako pomembna dejavnika v konstrukciji spomina.

Prelomnic in obletnic je v zgodovini veliko, a to še zdaleč ne pomeni, da so samo te pomembne za zgodovinopisje. Tokratna številka *Dilem* ni posvečena nobeni, vključuje pa prispevke, ki odražajo vsebinski in časovni razpon revije ter odprtost za različna vprašanja s področja sodobne slovenske zgodovine. Upamo, da bodo njihovi izsledki odmevali v strokovni javnosti.

dr. Jelka Piškurić

R a z p r a v e

Prejeto: 28. 9. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Aleš Šafarič¹

Odnos Antona Mahniča do Sokola

Izvleček

V prispevku je na podlagi analize člankov Antona Mahniča obravnavan njegov odnos do telovadne organizacije Sokol ob koncu 19. stoletja. Predstavljeni so tudi Mahničev pogled na teme, ki se tesno prepletajo z vprašanjem telesne vzgoje in so temelj njegove kritike sokolstva, ter odzivi okolice na te prve nazorske napade na organizacijo. Razložen je še spreminjajoč se odnos Mahniča do telovadbe in športa na splošno ter predstavljena njegova vloga pri katoliški telesnovzgojni organizaciji Orel.

KLJUČNE BESEDE: Sokol, Anton Mahnič, kulturni boj, telesna kultura, šport

¹ Dr. Aleš Šafarič, Kustos, Zavod za šport Republike Slovenije Planica, oddelek Muzej športa, Kopitarjeva 4, SI – 1000 Ljubljana, ales.safaric@muzejsporta.si.

Abstract

The article deals with Anton Mahnič's attitude towards the gymnastic organisation Sokol at the end of the 19th century based on an analysis of his articles. It also presents Mahnič's views on topics that are closely related to the question of physical education and are the basis of his criticism of the Sokol movement as well as the responses of the environment to these first attacks on the views of the organisation. The article also explains Mahnič's changing attitude towards exercise and sport in general and presents his role in the Catholic physical education organisation Orel.

KEY WORDS: Sokol, Anton Mahnič, cultural clash, physical culture, sport

Uvod

V 19. stoletju, ko so v državah kontinentalne Evrope ideje francoske revolucije padle na plodna tla ter spodrezale večstoletne interese in privilegije Rimskokatoliške cerkve na vseh področjih družbenega življenja, se je ta znašla na obrambnih okopih. Rušenje fevdalne stanovske ureditve, uveljavljanje novega političnega parlamentarnega sistema, nacionalne ideje, ideje liberalizma in vsesplošna sekularizacija življenja so od Cerkve zahtevali odziv, ki ga je skušala doseči z oblikovanjem političnega katolicizma, s katerim bi si ponovno pridobila moč in oblast. Ofenzivo je v drugi polovici 19. stoletja sprožil papež Pij IX., ki je v *Syllabus errorum* leta 1864 obsodil zanj zmotne ideje tedanjega časa. To je dodatno razvnelo protikatoliško nastrojenost dela družbe in državnih oblasti, zlasti v Nemčiji, kjer se je v sedemdesetih letih 19. stoletja med Bismarckovo vlado in Cerkvijo razvil t. i. Kulturkampf. V nekoliko milejši obliki je sočasno (1867–1876) Kulturkampf oziroma proces izrinjanja katoliške vere iz javnega življenja potekal tudi v avstrijski monarhiji, spor pa se je razvil okoli nasprotovanja konkordatu, ki ga je Avstrija sklenila s Svetim sedežem leta 1855. To vrenje je pljusknilo tudi v slovenske dežele, kjer sta se po koncu Bachovega absolutizma v šestdesetih letih 19. stoletja v slovenskem političnem gibanju izoblikovala dva tabora, konservativnejši staroslovenci in liberalnejši mladoslovenci. Med obema stranema ni bilo velikega razkoraka oziroma so tega zavestno blažili potem, ko so po njegovem prvem višku leta 1873 ugotovili, da jim razklanost v narodnem pogledu škoduje, zato so na političnem polju složno nastopali vse do zadnjega desetletja 19. stoletja. Do ločitve v dve politični stranki tako sprva ni prišlo, saj radikalni elementi, ki so se na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let 19. stoletja že kazali v katoliških vrstah, še niso prevladali.

Do večjih sprememb je prišlo šele z nastopom konservativnejše vlade grofa Eduarda Taaffeja (1879–1893), pod katero je prišlo do popuščanja nemškega pritiska, s čimer se je spet odprl prostor za obuditev nazorskih sporov znotraj slovenskega političnega gibanja. Sprememb sta bila deležna oba tabora. V liberalnem so po smrti nespornega političnega voditelja Janeza Bleiweisa (1881) ostali brez pravega naslednika, ki bi lahko stopil v njegove velike čevlje, poleg tega pa je na prizorišče vstopala mlajša generacija liberalcev. V odnosu do oblasti je prišlo do razcepa na »radikalce«, med katerimi so bili najvidnejši dr. Valentin Zarnik, dr. Ivan Hribar, dr. Ivan Tavčar in sprva tudi dr. Josip Vošnjak, ter »elastikarje« pod vodstvom Frana Šukljeta.² Pri tem naj omenim, da sta Hribar in Tavčar v tem času med drugim zasedala tudi mesto staroste Ljubljanskega Sokola, prvi v obdobju od leta 1888 do 1895, drugi pa od 1882 do 1883 ter za Hribarjem od leta 1895 do 1905. Hkrati je tudi na drugi strani v katoliških vrstah vse bolj dvigala glavo radikalnejša katoliška struja. V prid sta jim po smrti starih prvakov bila izpraznjen prostor na političnem tronu in sprememba v cerkvenem vodstvu. Leta 1884 je namreč umrl ljubljanski škof Janez Zlatoust Pogačar, podpornik sloge in nasprotnik dolgo časa najpomembnejšega katoliškega politika, urednika *Slovenca*, kaplana ljubljanske stolnice in ostrega nasprotnika mladoslovencev Karla Kluna. V obdobju Pogačarjevega škofovanja se je začela duhovščina odmikati javnemu delu, deloma pa se je v njenih vrstah začel opazovati tudi vpliv liberalnega duha.³ Z njegovo smrtjo je odšla še zadnja »prepreka« za prodor novih idej, ki so v tistem času začele uveljavljati v Cerkvi. Pod papeževanjem Leona XIII. je vse večjo moč pridobival katoliški

2 Vasilij Melik, *Slovinci 1848–1918: razprave in članki* (ur. Viktor Vrbnjak), Založba Litera, Maribor 2002, str. 433, 434.

3 Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Prosvetna zveza, Ljubljana 1928 (dalje Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*), str. 30.

socializem, načelna bojevitost katoliška smer, ki je ostro zavračala tako kapitalizem in liberalizem kot tudi njihove »milejše različice«, na primer precej razširjeni liberalni katolicizem, ter zahtevala brezkompromisno katoliško prenovno družbo. Slednjo je pri nas vodil goriški profesor bogoslovja dr. Anton Mahnič, ki je ob podpori novega ljubljanskega škofa dr. Jakoba Missie s članki v katoliškem časopisu *Slovenec* in reviji *Rimski katolik* pretresel celotno družbenopolitično življenje na Slovenskem. S svojo uveljavitvijo ob koncu 19. stoletja predstavlja »idejno (ideološko) podlago oziroma začetek pluralnega političnega življenja na Slovenskem«. ⁴ Družbenopolitični prostor je dokončno razdelil v katoliški in liberalni tabor oziroma pripeljal do pravega kulturnega boja, s katerim označujemo »boj za kulturo nasploh, za vodilno mesto v kulturi, je hkrati boj proti privilegirani vlogi katoliške cerkve in boj za rekatolizacijo z gospodarskim in duhovnim liberalizmom 19. stoletja omajane trdne katoliške vere slovenskega človeka«. ⁵

»Nevihata s Krasa«

Mahnič, teolog, škof, urednik, pisatelj in pesnik, se je rodil 14. septembra 1850 v kraški vasi Kobdilj. Po opravljeni maturi je šolanje nadaljeval na goriškem bogoslovju in bil že medtem posvečen v duhovnika. Kar dvajset let je preživel v goriškem semenišču, kjer je zasedal različna pomembna mesta, ob tem pa na dunajski univerzi še doktoriral iz teologije. V tem času je dodobra pretresel slovenski družbenopolitični prostor, predvsem z objavami v *Slovincu* in *Rimskem katoliku*, ter (idejno)

4 Egon Pelikan, »Anton Mahnič – fundamentalizem in avtonomija«, *Annales*, 1/2006, str. 8.

5 Ervin Dolenc, *Kulturni boj: slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1996, str. 95.

organizacijo prvega katoliškega shoda leta 1892. Leta 1896 je bil imenovan za škofa na otoku Krku, kjer se je v naslednjih letih odločno zavzel za hrvaški narod in hrvaščino, bil pa je tudi pobudnik povezovanja Slovencev in Hrvatov na kulturnem, cerkvenem in političnem področju. Ker je ostro kritiziral nasilje, ki ga je izvajala italijanska oblast ob zasedbi otoka konec leta 1918, se je znašel v nemilosti okupacijskih oblasti, ki so ga za skoraj leto dni konfinirale v Italiji. Od tam se je leta 1920 hudo bolan vrnil na Krk in nato 14. decembra istega leta umrl v Zagrebu.⁶

Mahnič je z razmišljanjem in delom v slovenski družbenopolitični prostor udaril kot »*nevihta s Krasa*«. ⁷ Tako kot so izobraženci in študenti, ki so študirali v tujini, na Slovensko prinašali nove svobodomiselne nazore, je Mahnič začel organizirati katoliški odgovor nanje. Pravi vihar je povzročil že konec leta 1884 z *Dvanajstimi večeri* in s tremi *Dodatki*, ki jih je objavljial v *Slovincu*. V člankih je »z *dogmatsko-moralističnega in estetsko-idealističnega stališča nastopil zlasti proti Stritarju, njegovi schopenhauerjanski filozofiji in proti domnevemu nekrščanskemu panteističnemu vzdušju Gregorčičevih pesmi*«. ⁸ Leposlovcem je očital, da so s tem, ko so želeli nadomestiti krščanstvo s »*puhlimi sanjarijami moderne brezbožne filozofije*«, zašli na »*veri in zgodovini ter naravnemu razvoju slovenskega naroda nasprotno, zatorej pogubno stran*«. ⁹ Svoje ideje, misli in pogled na svet je poglobljeno razčlenil in utemeljil v reviji

6 Več glejte v Drago Klemenčič, »Kratek pregled Mahničevega življenja in dela«, v: *Mahničev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 7–18.

7 Tako ga označi goriški rojak, pesnik Simon Gregorčič, ki je zaradi svojih del občutil ostro Mahničovo kritiko.

8 Jožko Pirc, »Rimski katolik in ločitev duhov«, v: *Mahničev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1990 (dalje Pirc, »*Rimski katolik*«), str. 111.

9 *Rimski katolik*, št. 1/1888, str. 4.

Rimski katolik, ki jo je urejal od leta 1888 do 1896, ko je njegovo delo prevzel Aleš Ušeničnik in ga nadaljeval s *Katoliškim obzornikom*.

Rimski katolik je bil plod Mahničevih naporov, da ustvari prvo slovensko strokovno revijo, namenjeno predvsem obravnavi načelnih vprašanj z različnih področij, od filozofije, politike, slovstva, zgodovine do šolstva in vzgoje. Večji del je prispeval Mahnič kar sam, skupaj s sodelavci pa je z večletnim delom postavil idejne temelje slovenskemu katoliškemu preporodu na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Proti Sokolu je nastopil že v prvi številki revije, ko je za predstavnika nazorsko nasprotnega tabora vzel mladega sokola, nato pa je svojo kritiko skozi leta še podrobneje razdelal. S tem je postal prvi »resen« kritik, ki je proti sokolstvu nastopil konstruktivno in iz načelnih razlogov. Nasprotoval je ideji, ki jo je sokolstvo nosilo s seboj, in pri tem naletel na nestrinjanje ne le v nastajajočem liberalnem taboru, temveč tudi v katoliškem taboru, ki je tedaj še trdno stal za Sokolom. A kljub temu Mahnič ni bil nasprotnik telesne vzgoje, kar je pozneje potrdila tudi njegova aktivna vloga pri ustanavljanju Orla in naloga, ki jo je naložil katoliškim dijakom ob svoji smrti, to je, da pazljivo skrbijo za njegov razvoj. Mahnič je vprašanje telesne vzgoje obravnaval v širšem kontekstu krščansko radikalnejšega pogleda na družbo, zato je za njegovo razumevanje treba najprej predstaviti, kakšen je bil ta pogled.

Boj za načela

Temelj, na katerem je Mahnič gradil svojo filozofijo, je bilo načelo, »vodilo, po katerem človek vravnava svoje delovanje«. ¹⁰ Načelo oziroma ideja ali misel je bila zanj gradnik vsega, »kar se je resnično velikega in plemenitega zvršilo v zgodovini«. ¹¹ Načela

¹⁰ *Rimski katolik*, št. 4/1892, str. 197.

¹¹ Prav tam, str. 198.

so zato nujna, a prava so lahko sama ena, katoliška, saj je tudi resnica samo ena, krščanska, je menil Mahnič. Krščanstvo je bilo dano v roke Katoliške cerkve, ki jo vodi rimski papež, zaradi česar se mu je treba brezpogojno in slepo pokoriti. Kdor dela v nasprotju s Cerkvijo, preneha biti katoličan.¹² Po Mahniču je morala Cerkev skozi zgodovino nenehno braniti pravi, krščanski idealizem pred zmotami, kot so naturalizem, racionalizem in v dejansko življenje prenesena liberalizem ter njegov radikalni potomec socializem.¹³

Mahnič je za liberalizem dejal, da je napovedal vojno Jezusu Kristusu in njegovemu evangeliju, ki ga je želel izobčiti iz človeštva ter se postavil proti vsakršni božji postavi in človeka razglašal za absolutno avtonomnega. »*Liberalizem je skupno geslo vseh sil, borečih se proti katolicizmu*«, zato je med njima kot med Bogom in hudičem večno nasprotje. Še hujšega nasprotnika katolicizma je Mahnič prepoznal v radikalizmu oziroma socializmu, ki se je vse bolj uveljavljal, a njegov glavni čas je šele prihajal. Radikalizem je »*teoretično in praktično zanikanje božjega zakona bodisi naravnega ali nadnaravnega, z namenom, da se človeštvo prestavi na podlago, ki bi bila Bogu in dosedaj veljavnemu pravu povsem nasprotna*«. ¹⁴ Kaže se v protikrščanstvu, želji po razkristjanjenju človeškega življenja, tako javnega kot tudi zasebnega. Pri doseganju cilja je v primerjavi z liberalizmom dosleden, neizprosni in ne pozna polovičarstva. Te lastnosti je Mahnič občudoval in so se mu zdele vredne posnemanja.¹⁵ Podobno je katoliški dnevnik *Slovenec* leta 1894 zaklical katoličanom »*Učimo se od socializmov!*« in pozival k ustanavljanju društev z namenom poučevanja in vzgoje ljudi.¹⁶

12 *Rimski katolik*, št. 4/1889, str. 384, 385.

13 Prav tam, str. 45.

14 Prav tam, str. 72.

15 Prav tam, str. 73.

16 *Slovenec*, 20. december 1894, str. 1, Društva in shodi.

Organizacijo socialdemokratskih nasprotnikov je na prelomu stoletja hvalil tudi eden izmed vodij katoliškega tabora, dr. Janez Evangelist Krek.¹⁷ Moderna država po Mahničevem prepričanju ni bila zmožna radikalno premagati socializma ali se mu za dalj časa uspešno zoperstavljati, zato mora v reševanje političnih in socialnih problemov poseči Cerkev.¹⁸ Katoličani morajo postati »do skrajnje meje dosledni, brezobzirni katoliški radikalci« in se »odkrižati polovičarske, kompromisne politike Hohenwartovega¹⁹ breznačelnega, gnjilega konservatizma«. ²⁰

Radikalizacija katoliškega tabora je bila nujna tudi zaradi katoliškega liberalizma oziroma liberalnega katolicizma, v očeh Mahniča in somišljenikov najnevarnejšega nasprotnika, ki je v 19. stoletju zavladal v večini evropskih držav, vključno z Avstrijo. Že leta 1864 ga je obsodil papež Pij IX. in ga označil za *pestis perniciosissima* (slov. najpogubnejšo kugo). Mahnič je katoliškemu liberalizmu očital, da zunaj cerkve ne brani vere; v politiki, slovstvu, javnem življenju molči oziroma meni, da nima ničesar opraviti s temi področji in povsod le zagovarja

17 Glejte *Poročilo o II. slovenskem katol. shodu, ki se je vršil leta 1900 v Ljubljani*, Katoliška tiskarna, Ljubljana 1901, str. 71.

18 Mahnič, *Več luči*, str. 127, 128.

19 Karl Sigmund Hohenwart, pravnik in politik, je v svoji karieri zasedal številna pomembna politična mesta, med drugim je bil kranjski deželni glavar, koroški deželni predsednik, poslanec v državnem zboru, član gosposke zbornice, najvišje pa se je povzpел leta 1871, ko je od februarja do oktobra zasedal mesto ministrskega predsednika. Potem je v državnem zboru prevzel vodstvo desnice in leta 1872 oblikoval federalistično-konservativni poslanski klub (ostajal do 1897), ki so se mu priključili najprej staroslovenci, od leta 1876 pa so bili vanj vključeni vsi slovenski državnozbornski poslanci. Od leta 1893 jih je sodelovala le še polovica, dve leti pozneje pa so klub zapustili tudi nemški konservativni poslanci in ustanovili klub Katoliške ljudske stranke, ki jo je v svojih programih podpiral tudi Mahnič.

20 *Rimski katolik*, št. 1/1896, str. 15, 16.

zmernost. Njegova politika je breznačelna, neodločna, polovičarska in lenobna, kar demoralizira ljudstvo in vernike, celo nevarneje kakor liberalci. Katoliške liberalce je zato pozival, da če še imajo kaj katoliške zavesti, naj po principu ali – ali izberejo med papežem in ložo, vmesne poti ni.²¹

Jasno odločitev je zahteval tudi v politiki, eni »*najvažnejših strok javne delavnosti človeške*«. ²² Politika se mora pokoriti načelom, ki ji dajejo »*pravost, doslednost, vztrajnost in končno zmago*«. ²³ Tedanjo politiko je Mahnič ocenjeval kot breznačelno in polovičarsko, ki ali zatajuje načela ali pa jih potiska s političnega prizorišča in je na splošno »*politika duševnega nihilizma*«, zato se je zavzemal za ponovno uvedbo »*politike načel*«. ²⁴ Poleg tega je za tedanjo politiko ocenjeval, da zahteva zase nekakšen poseben status, želi biti neodvisna od Boga, vere, npravstvenih zakonov in Cerkve. Da bi to navidezno opravičila in voditelje naredila nedotakljive, jo »*obdajajo z bleskom narodne ideje, same sebe pa oklicujejo za prvoboritelje te ideje, za izvrševalce narodove volje! Kar se v imenu narodnostne ideje ali narodovo volje polne, je vse sveto, plemenito, tudi ko bi se rušili najsvetejši božji in človeški zakoni!*« ²⁵ To je Mahnič zavračal, saj narod po njegovem mišljenju nima absolutnih pravic, temveč le tiste, ki mu jih je podelil Bog, njegov stvaritelj. Politika se mora zato vrniti k »*pokorščini naravnega in krščanskega prava, k načelom, katera čista in cela učijo papež in škofje, in v soglasju z njimi – duhovniki*«. ²⁶ Da pa bi to dosegli, se mora Cerkev vmešati v politiko in si priboriti nazaj stare pravice. Ker pa je politika odvisna od javnega mnenja in vzgoje, to pa je tesno

21 Prav tam, str. 52–69.

22 Prav tam, str. 92.

23 Prav tam.

24 Prav tam, str. 92, 93.

25 Prav tam, str. 9.

26 Prav tam, str. 10.

povezano z javnim časopisjem, je morala Cerkev poskrbeti tudi za izdajo njej naklonjenih političnih listov.²⁷ Ta poseg pa bi bil zgolj začasen, saj bi po dosegu cilja, to je, da v politiki spet zavladajo prava načela, politično prizorišče prepustili drugim.

Kitenja z narodnostjo je obtoževal tudi slovenske liberalce, mladoslovence, ki da so sejali liberalizem in se s »*kratkovidnimi katoličani*«²⁸ povezali v nekakšno zvezo, nadvse blizu katoliškemu liberalizmu. Mladoslovenci »*so svoje liberalstvo odeli z narodno suktnjo in se v njej šopirili*«, pri tem pa v nekem obdobju poželi naklonjenost in podporo Slovencev, tudi tistih pravih, vernih katoličanov, katere pa, »*naj bodo še tako verni in goreči, bi Pij IX. imenoval – liberalne*«. ²⁹ Takih spravnih sodelovanj je bilo pri Slovencih več, posebej v napetih mednacionalnih odnosih, še več pa je bilo pozivov. Tudi Mahnič sam si je želel narodne enotnosti, a ker jo je, po njegovem mnenju, liberalizem razklal, »*prava, trajna ljubezen in edinost med ljudmi, ki niso enih misli, ki niso ene vere*«, ³⁰ ni mogoča. Do neke mere je sodelovanje zaradi ljubezni do naroda mogoče, a je to omejeno bolj ali manj na področje gmotnih dobrin, kot so na primer denarni zavodi, hranilnice, poljedelska in vinarska društva.³¹ To se je sicer že čez nekaj let izkazalo za neuresničljivo, saj je bilo ravno dobro finančno zaledje nujna podlaga za uspešno delovanje strank na drugih področjih.

Ker je po Mahničju narodnost božjega nastanka, je narodnostno idejo podrejal verski oziroma je vero postavljaj nad narod, čeprav se med seboj ne izključujeta in je obveza vsakega dobrega katoličana biti tudi dober narodnjak. O narodu je pisal naklonjeno, celo navdušujoče, vendar pa zavračal naro-

27 Prav tam, str. 123, 124.

28 Prav tam, str. 62.

29 Prav tam.

30 Prav tam, str. 109.

31 Prav tam, str. 109–118.

dno pretiranost, ki bi izključevala druge narode. Vsak narod ima namreč pravico svobodno oblikovati svoja narodnost in jezik, kratenje teh pravic pa je greh.³² Vendar pa tudi narodi ne smejo rušiti države, saj ima vladar oblast od Boga, in ne od ljudstva, zaradi česar je nedotakljiva. Tako razmišljanje se pri Mahničju kaže v podpiranju avstrijske države in njene vladarske dinastije ter urejanju slovenskega narodnega vprašanja znotraj monarhije, ki ga je nato za čas prve svetovne vojne prilagodil takratnim razmeram, podprl Majniško deklaracijo in tako dopustil tudi možnost nadaljevanja slovenske poti zunaj avstrijske monarhije.³³

Mahnič je sledil geslu papeža Leona XIII. »z ljudstvom za ljudstvo« in se dobro zavedal, da uresničitev njegovih idej zahteva postopno »prenovo« družbe, ki mora potekati od spodaj navzgor. Krog intelektualcev se je namreč skoraj popolnoma razkristjanil in obrnil proti poseganju Cerkve v javno življenje, zato je Mahnič rešitev videl v obrnitvi na ljudstvo, ki ga je treba vzgajati, da bo izkoristil svoje politične pravice, mu priboriti nove svoboščine, izboljšati njegovo gmotno stanje in iz nižjih slojev ustvariti nov inteligentni naraščaj. Obračal se je predvsem na najštevilčnejše sloje, kmete, obrtnike in delavce, ter napovedal vojno na življenje in smrt židovstvu in liberalizmu. Po vzoru složnosti med socialisti je pozival k internacionalnosti, k mednarodnemu povezovanju katolikov, kjer pa je veliko težavo predstavljalo dejstvo, da je mnogim srce bolj kot za Cerkev bilo za narodnost.³⁴

32 Mahnič, *Več luči*, str. 156–181.

33 Več glejte Lukan Walter, »Anton Mahnič in nacionalno vprašanje«, v: *Mahničev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 135–150.

34 Prav tam, str. 133–135, 280.

Pogled na sokolstvo

Mahnič je v skladu s svojim pogledom na svet in z nazorsko delitvijo Sokola metal v isti koš z drugimi liberalci. Ni mu bil naklonjen, še posebej ne češkemu, ki ga je povezoval z mladočehi, te pa z mladoslovenci. Že od začetka izhajanja, predvsem v prvih letnikih *Rimskega katolika*, je Sokolu posvetil kar nekaj pozornosti v sklopu razmišljanj o prej predstavljenih vprašanjih. Tako je v prvih treh številkah skozi namišljeno debato med mladim sokolom in duhovnikom predstavil svoj pogled na narod, vero, Cerkev in oblast, pri čemer je sokolu alegorično pripisal vlogo katoliškega liberalca, narodnjakarja, ki narod postavlja pred vero in hkrati poziva na složno delovanje vseh Slovencev v prid slovenskega naroda.³⁵ Nadalje je v šaljivem listku *Iz dnevnika Štefana Hodulje* ironično pokazal na vse pomanjkljivosti narodnozavednega gibanja, kjer čitalnice in sokolska društva niso mogla preprečiti težkega gmotnega stanja na podeželju, ki sta ga izkoriščala Nemeč in Žid.³⁶

Prvo resno kritiko češkega Sokola, posredno pa tudi slovenskega, je Mahnič objavil leta 1889 v *Rimskem katoliku* v odgovoru češkemu duhovniku Ekertu, ki se je odzval na članek *Slovenci, pazimo, s kom se bratimo!*³⁷ iz prejšnje številke revije. V njem je Mahnič svaril pred mladočehi, ki zopet obujajo protikatoliški, brezverski, revolucionarni, socialistični Husov³⁸

35 Več glejte v sestavku v treh nadaljevanjih Kaj o narodnosti uči zdrava pamet in sv. pismo?, *Rimski katolik*, št. 1/1888, str. 57–61, *Rimski katolik*, št. 2/1888, str. 179–186, *Rimski katolik*, št. 3/1888, str. 281–289.

36 Več glejte *Rimski katolik*, št. 4/1889, str. 387–391.

37 *Rimski katolik*, št. 3/1888, str. 296–306.

38 Jan Hus (1369–1415), češki duhovnik, rektor praške univerze, teolog in verski reformator, je bil velik kritik Katoliške cerkve, zaradi česar so ga razglasili za krivoverca in sežgali na grmadi. S svojim delovanjem je postal eden najpomembnejših predhodnikov protestantizma.

duh in se povezujejo s slovenskimi somišljeniki mladoslovenci. V odgovor na Ekertovo nestrinjanje je izpostavil mladočeško radikalstvo in kot primer navedel slavnostni izlet »*mladočeških Sokolov*« na pariško proslavo francoske revolucije,³⁹ kjer naj bi ti izkazovali »*protiavstrijske tendence*« in se »*bratili*« s francoskimi masoni.⁴⁰ Češki sokoli so isto leto obiskali tudi slovenske telovadce. Med njimi je bil Podlipný,⁴¹ ki je v Franciji prejel posebno odlikovanje. Mahnič se je zato spraševal, kako nedolžen, katoliški je Podlipný prišel v Slovenijo, če pa je bil v Franciji tako revolucionaren in radikalen. Ob tem je še navedel pisanje praškega dopisnika časopisa *Slovenec*, ki je zapisal, da mladočeška stranka rekrutira svoje privrženca med »*sprijenimi dijaki*« in različnimi »*telovadno-ognjegasnimi društveniki*« oziroma po domače iz Sokola.⁴² Mahnič je bil odločen: »*Ako hočemo, da mladoslovenski strup ne razje staroslovenskega t. j. katoliškega telesa, preženimo zadnji sled liberalstva iz politike in njenih listov, iz leposlovja, iz društev! Z liberalizmom nobene zveze v nobeni stvari!*«⁴³ Jasno se je torej postavil na stališče, da

39 Ob tem je potekala mednarodna tekma telovadcev, na katero so avstrijske oblasti praškemu Sokolu prepovedale udeležbo. Ti so se z nje vrnili kot zmagovalci, medtem ko je starosta dr. Jana Podlipnýja, ki je vodil tekmovalno vrsto, doma pričakal preiskovalni zapor. Več glejte v *Slovenski Sokol*, št. 5/1914, str. 46, Dr. Jan Podlipný.

40 *Rimski katolik*, št. 5/1889, str. 483.

41 Dr. Jan Podlipný (1848–1914), češki odvetnik in politik, je bil član praškega Sokola, prvi starosta Češke sokolske zveze (ČOS) in Zveze slovanskega sokolstva. Razvoj slovenskega sokolstva je spremljal z izjemnim zanimanjem in leta 1888 je na 25- obletnico Južnega Sokola popeljal češko sokolsko deputacijo. Ob tej priložnosti je postal tudi častni član Ljubljanskega Sokola. Leto pozneje je položil temeljni kamen za Narodni dom v Ljubljani. Več glejte v *Slovenski Sokol*, št. 5/1914, str. 45–47, Dr. Jan Podlipný.

42 *Rimski katolik*, št. 3/1888, str. 484.

43 Prav tam, str. 486.

je treba iz slovenskega Sokola odstraniti liberalne, svobodomi-selne ideje. Enako je menil za vsa društva, naj si bodo politična, šolska, slovstvena ali narodna, kjer bi morala sodelovati kato-ličan in liberallec. Taka društva je imel za nenaravna, saj mora v njih katoličan zatajevati svoje načelo, vero, nasproti liberalca, ki na prvo mesto postavlja narod. Ne bi pa po drugi strani nasprotoval, če bi se katoličani, brez liberalcev, sami združili v narodno društvo, saj četudi ne bi izrecno poudarjali katoliške ideje, je zanje samoumevno, da vero in Boga postavljajo nad vse. S tega vidika zato tudi ni podprl gradnje Narodnega doma, za katerega so leta 1889 položili temeljni kamen.⁴⁴

Napad v Soči in odziv Slovenca

Še ostrejšo ost proti »pretirani narodnosti«, ki se izkazuje v raznih društvih z narodnim predznakom, vključno s telovadnimi društvi in Sokolom, je Mahnič naperil v goriški reviji *Soča* na začetku leta 1890. V seriji člankov o težavah in prihodnosti Avstrije⁴⁵ je izpostavil vse bolj napete odnose med avstrijskimi narodi, ki hromijo državo. Da bi to preprečili, se je zavzel za spravo, pri čemer je »treba pred vsem odstraniti vse, kar dela mej narodi dražbo ali jim daje kakeršenkoli povod k razporu«. ⁴⁶ Vlado je pozval, da mora pritisniti na Žide, ki se okoriščajo s tem narodnim razkolom, in »povsod, kjer skupno biva dvoje ali več narodnosti, zabraniti vsako preočitno, osten-tativno, zatorej izzivajočo narodno slavnost ali katerosikoli narodno izjavo« oziroma konkretno prepovedati »vsa društva,

44 *Rimski katolik*, št. 5/1889, str. 458–464.

45 *Soča*, 10. januar 1890, str. 1, 2, Bomo imeli mir v Avstriji?; *Soča*, 7. februar 1890, str. 4. Glejte tudi *Soča*, 3. januar 1890, str. 1, 2, »Sè združenimi močmi!«.

46 *Soča*, 10. januar 1890, str. 1, Bomo imeli mir v Avstriji?.

katerih znak je narodna pretiranost in izključljivost«.47 Mednje je uvrščal predvsem telovadna društva in pri tem izpostavil češkega Sokola, med vrsticami pa tudi slovenskega. Narodnim slavnostim na Slovenskem je namreč pripisal, da so prispevala k zaostritvi narodnostnih nasprotij, in opozoril na neuspeh razpustov telovadnih društev, saj isti ljudje kmalu osnujejo novega, kar se je zgodilo tudi v primeru Južnega Sokola, ki ga je po razpustu leta 1868 nasledil Ljubljanski Sokol.48

Med vrsticami so Mahničev članek brali tudi drugi, liberalno in katoliško časopisje, ki se je kritično odzvalo. Prvi se je odzval liberalni dnevnik *Slovenski narod*, ki je zase zapisal, da že od nekdanj zastopa načelo, da mora biti slovenska narodnost fanatična in absolutna. Take, ki bi temu nasprotovali in razširjali narodnostno mlačnost, bodo brez usmiljenja zatrli »*kakor gada*«. Na čelu seznama sta se znašla Mahnič in »*skrajna katoliška stranka*«, sestavljena večinoma iz mlajših duhovnikov, ki se je zbrala okoli njega. Stranki so pripisovali, da je želela ob podpori vlade med Slovenci zatreti narodno zavest, zato so zavračali kakršenkoli kompromis z njo: »*Kdor je zavesten Slovenec, nosil bode zmirom brušen meč ter ga sukal proti tej stranki, ki je sedaj po svoji prvi glavi jasno in očitno izrekla svoje sovražstvo proti slovenski narodnosti. Če pride v vašo sredo, ki bi vam hvalil to stranko, vrzite ga skozi vrata, in če so tik vrat še stopnjice, vrzite ga tudi po stopnjicah navzdol, da ga nikdar več nazaj ne bode! Pri tem ne glejte na obleko, naj je taka ali taka, v njej tiči izdajalec slovenskega naroda, ki služi vsaki pošteni slovenski družbi v sramoto in gnjus*«.49

V obrambo Sokola je liberalni dnevnik nastopil še nekaj dni pozneje s ponatisom članka, ki ga je objavil list *Mir*. Tega

47 Prav tam.

48 Prav tam.

49 *Slovenski narod*, 20. januar 1890, str. 1, 2.

je izdajal vodilni slovenski duhovnik in politik na Koroškem Gregor Einspieler, urednik je bil Lipe Haderlap (1883–1896), ki je bil pred tem v letih 1877–1882 odgovorni urednik *Slovenca*. Koroški *Mir* se je v odzivu na Mahničev članek označil za list, ki piše v verskem duhu in daje veri prednost pred narodnostjo. Kljub temu je nasprotoval pisanju *Soče* in Mahničeve ideje označil za »nerazumljivo čudne želje«, ki bi prizadele predvsem Slovence in sokolska društva. Te je podprl in zanikal, da pravila ne bi dovoljevala, da je »*Sokolovec*« veren katoličan. Nasprotno, razen nekaj posameznikov je večina katoliška in toliko verna kot preostalo ljudstvo. Na svojih slavnostih, izletih in drugih veselicah so vestno izpolnjevali verske dolžnosti, na teh dogodkih pa tudi ni bilo nastopanja proti veri. Opozoril je še, da je metanje vseh sokolov med liberalce in brezverce »*krivična sodba*«, ki bi »*utegnila roditi s časom hude nasledke*«. ⁵⁰

Konec januarja je svoj pogled v seriji člankov predstavil tudi časopis *Slovenec*, ob tem pa se zapletel v polemiko s *Slovenskim narodom* in z *Mirom*, ki jo je nadaljeval z analizo slovenskega društvenega življenja. *Slovenec* je nastopil proti *Narodovi* absolutni narodnosti, saj da to ni krščansko, in z Mahničem delil prepričanje, da sta na prvem mestu Bog in njegova cerkev, nato šele sledita narod in domovina. ⁵¹ Vendar pa je nastopil proti njegovemu pisanju v *Soči* in tako kot *Mir* zagovarjal slovenska narodna društva. Zavrnil je Mahničeve trditve in jih je skušal predstaviti nekako kot izjave posameznika. Postavil se je tudi proti izjavam, da bi katerokoli slovensko društvo »*gojilo absolutno narodnost ali celo veleizdajske ideje*«, in dodal, da pri njih sodelujejo dobri, verni katoličani, društva pa ne nasprotujejo veri, kljub temu da v mnogih najdemo tudi liberalce, »*ki zasme-*

50 *Slovenski narod*, 27. januar 1890, str. 1, 2, Stara »Soča« v Gorici – pa vera, národnost in avstrijsko domoljubje.

51 *Slovenec*, 4. februar 1890, str. 2, Več luči.

hujejo vero in njene služabnike«.52 Pri tem je izpostavil Sokola, čitalnice in bralna društva, ki da v svojih pravilih sicer naravnost ne poudarjajo katoliške vere, a hkrati ne prepovedujejo, da društveniki ne morejo biti verni katoličani.53

Mahnič je v *Soči Slovenčeve* kritike zavrnil s pojasnilom, da so se pre naglili in zadeve, ki so se dotikale posebnih goriških razmer, posplošili na vse slovenske pokrajine. Zatrdil je, da slovenskega Sokola ni omenjal, saj o njem ne more reči ničesar dobrega in ne slabega, a vseeno ponovil očitke in sumničenja iz *Rimskega katolika* o češkem sokolstvu, obisku Podlipnýja v Ljubljani in starosti Hribarju. Odkrito je priznal, da ima o družtvih, kakršno je Sokol, drugačno mnenje, ali je imel prav ali ne, pa bo pokazala prihodnost.54

Situacijo je komentiral tudi v *Rimskem katoliku*. V kritiki krajše povesti Josipa Jurčiča *Bela ruta, bel denar*55 se je obračal na katoliško časopisje, ki da je preveč popustljivo do liberalnih napadov, medtem ko je na drugi strani napadlo njegove pisanje o Sokolu v *Soči*. Temu naj bi tako v »preveliki gorečnosti za čisto narodno stvar« pripisali prevelik pomen, čeprav je istočasno priznaval, da se je iz kritike češkega Sokola dalo sklepati, da brezpogojno ni naklonjen niti slovenskemu Sokolu.56 Na splošno je Mahničovo pisanje dvignilo veliko prahu, poleg obsodb v časopisju pa so sledili tudi konkretni ukrepi, med drugim je npr. ljubljanska čitalnica odpovedala naročnino na *Sočo*.

52 *Slovenec*, 31. januar 1890, str. 1, Več luči.

53 Prav tam.

54 *Soča*, 7. februar 1890, str. 4.

55 Predstavnik mladoslovencev Josip Jurčič je delo *Bela ruta, bel denar* objavil julija 1874 v *Slovenskem narodu*, v času, ko so liberalno-katoliška nesoglasja v slovenskem političnem prostoru dosegla enega svojih prvih viškov. Z njim je želel zbsti konservativnejše duhovnike.

56 *Rimski katolik*, št. 2/1890, str. 241.

Spremenjen pogled na telesno kulturo

Slovenčevo povzdigovanje sokolstva v tem obdobju Mahničju ni dalo miru.⁵⁷ Čeprav je takrat še priznaval, da slovenskim sokolom ne more »kaj posebnega očitati«, z izjemo simpatij staroste Hribarja⁵⁸ do mladočeških husitov in masonov, pa ni razumel, zakaj se ravno sokolstvu pripisuje tako velik pomen za prebujo slovenskega naroda, da se od njega pričakuje celo narodovo »vstajenje in zveličanje«.⁵⁹ Še bolj nepredstavljivo mu je bilo naklonjeno pisanje *Slovenca* o italijanskih in nemških telovadnih društvih ter očetu turnarjev Friedrichu Ludwigu Jahnu, ki ga je sam označil za framasona. Razlog je videl v »brezmerni maniji po spravljivosti in miroljubnosti« katoličanov, zato si je zaželel, da bi osrednjemu katoliškemu časopisu *Rimski katolik* namenil vsaj pol toliko priznanja, kot ga je sokolstvu in italijanskemu ter nemškemu telovadnemu gibanju.⁶⁰

Do tega preobrata je začelo prihajati zelo kmalu. *Slovenec* se je že maja 1890 izrekel za Mahničjeva načela, čeprav je še izražal pomisleke glede oblike in taktike za njihovo dosego.⁶¹

57 Glejte *Rimski katolik*, št. 4/1890, str. 400, 401, in *Rimski katolik*, št. 1/1891, str. 47.

58 Ivan Hribar je v svojih spominih zapisal, da ga je Mahnič začel napadati šele potem, ko je zavrnil povabilo, da bi pristopil k novoustanovljenemu (januarja 1890) Katoliškemu političnemu društvu in zasedel mesto podpredsednika, pri čemer naj bi mu bilo obljubljeno, da bi ga dejansko tudi vodil. Mahnič ga je začel obtoževati, da je »silno nevaren kot starosta Sokola«, ker je med slovensko mladino širil mladočeške nazore. Ivan Hribar, *Moji spomini*, Merkur, Ljubljana 1928, str. 392, 393. Prim. *Rimski katolik*, št. 5/1889, str. 487, kjer je do Hribarja res še prizanesljivejši, saj zanj zapiše, da ga osebno ne pozna in da bi lahko bil, čeprav mladoslovenec, pobožen kristjan.

59 *Rimski katolik*, št. 4/1890, str. 400.

60 Prav tam, str. 400, 401.

61 *Slovenec*, 20. maj 1890, str. 1, Naše razmere.

Posledica tega je bila, da je časopis v naslednjih letih zmanjševal pokrivanje sokolstva, a mu še naprej ni odkrito nasprotoval. Ob tem v oči posebej bodeta praktično popolnoma prezrti 30. obletnica slovenskega Sokola in velika prireditve, ki je v ta namen potekala leta 1893 v Ljubljani. Spomladi 1891 je na čelo uredništva *Slovenca* prišel Andrej Kalan, krščanski socialc Mahničevega kroga. Posledično v *Rimskem katoliku* po letu 1891 ni več zaslediti kritike pisanja katoliškega dnevnika o Sokolu, odtlej pa ga je tudi Mahnič le še redko omenjal, a hkrati do njega zaostрил stališče.

Leta 1893 je ugotavljal, da je propaganda mladočeškega husitstva, ki že desetletje preži na slovensko mladino in mlajše učiteljstvo predvsem ob podpori lista *Slovan* in njegovega naslednika *Slovanski svet*, v zadnjem letu dobila organizirano podlago v dijaškem mesečniku *Vesna* in ferijalnem društvu Sava. Z njima so želeli svobodomiselne ideje, ki so že prežemale študente, prenesti še na srednješolsko in otroško mladino, čemur pa je Mahničev krog odločno nasprotoval. Njihovo stališče je bilo, da politika ni za mladino; vanjo vabijo dijake tisti »prekucuhi«, socialisti in anarhisti, ki bi z mladino radi rušili obstoječi državni in socialni red.⁶² Sumljivo jim je bilo tudi uvajanje in širjenje sabljanja⁶³ med študenti in dijaki,⁶⁴ ki se z vajami pripravljajo na »barbarično, od cerkve in države ostro prepovedano dueliranje«.⁶⁵ Dueliranje, menzura ali dvoboj s sabljami je bila stara, še srednjeveška tradicija, ki jo je Cerkev

62 *Rimski katolik*, št. 3/1893, str. 356–360.

63 Sprva so ga imenovali borjenje.

64 Zgodovinar Erjavec je uvajanje borilnega kluba v vrstah dunajskega akademskega društva Slovenija v šolskem letu 1891/1892 označil celo za povod za ločitev duhov med dijaštvom oziroma danes bi rekli študenti. Dijaštvo se je namreč delilo na akademsko in srednješolsko. Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 100.

65 *Rimski katolik*, št. 3/1893, str. 361.

zgodaj obsodila. Kot del tradicije je v 19. stoletju ostala priljubljena predvsem med visokošolci iz nemškega kulturnega prostora, a čeprav je tudi slovenski tisk rad poudarjal, da gre za »nemški običaj«, so ti dvoboji dejansko predstavljali »uveljavljen način reševanja zadev časti med možmi s častjo (plemstvom, oficirji, visokimi uradniki in študenti)«. ⁶⁶ Na nujnost znanja rokovanja z orožjem je sicer opozarjal že ustanovitelj češkega sokolstva Miroslav Tyrš, ⁶⁷ o dvoboju pa je pisal tudi prvi starosta Južnega Sokola Etbin Henrik Costa, ki ga je označil, da »izvira iz človeške narave, kakoršna je, kajti ona je premalo blaga, da bi popolnoma brez maščevanja odpustila razžaljenje, vendar pa ne tako popačena, da bi se nad sovražnikom zavratno maščevala«. Zaradi tega je bil po njegovem mnenju tak način reševanja sporov značilen v različnih oblikah za vse narode in v vseh časih. ⁶⁸

Čeprav naj bi večina slovenskih visokošolcev nasprotovala tej »barbarski šegi«, je velik uspeh dosegala ravno med študenti, med katerimi je sabljanje oziroma borjenje, kot je zapisala Vesna, veljalo za sredstvo, s katerim se »brani društveno in dijaško čast na način, ki je v dijaških krogih edini veljaven in običajen«. ⁶⁹ Še več, Vesna je postopanju takih borilcev pripisala zasluge, da si slovenski študenti v Gradcu sploh lahko varujejo čast in pravice. S tem namenom zoperstaviti se Nemcem se je sabljanje po zaslugi Vladimirja Ravniharja, ki je pozneje postal starosta slovenskega Sokola in viden politik, uveljavilo tudi v slovenskem akademskem društvu Slovenija na Dunaju in akademskem ferijalnem društvu Sava v Ljubljani kot protiutež

66 Janez Cvirn, »Sapralot! To bo pa močan strel! K Zgodovini dvoboja na Slovenskem«, *Zgodovina za vse*, št. 1/1994, str. 39.

67 Več glejte v *Slovenski Sokol*, št. 4/1906, str. 26, Sokolska gesla.

68 Etbin Henrik Costa, »O dvoboji: odlomek iz zgodovine prava«, *Narodni koledar in letopis Matice Slovenske za leto 1869*, št. 3/1869, str. 95.

69 Vesna, št. 3-4/1892, str. 57.

nemškemu društvu Carniola.⁷⁰ Mahnič je v ozadju videl druge motive. Trend, ki je mladino vodil k telovadbi,⁷¹ sabljanju in drugim vojaškim vajam, je bil namreč prisoten tudi po drugih evropskih krajih. Telovadba in vojaške vaje so bile, po razmišljanju Mahniča, še zlasti po željah socialistov, ki naj bi s pomočjo delavcev in mestne »*druhali*« skušali izvesti splošno revolucijo proti trenutnemu sistemu. Ker bi za to potrebovali spretno borilce, so skušali širiti telovadbo po šolah in ustanavljati telovadna društva po mestih in deželi. Enake načrte so imeli tudi za slovensko mladino, temu v prid pa naj bi govorile simpatije med češkim in slovenskim sokolstvom ter *Vesno* in *Savo*.⁷² Drugi pomemben vzrok je Mahnič videl v tem, da se slovenskim liberalcem, še posebej po prvem katoliškem shodu leta 1892, »*tla pod nogami majejo*«, zato želijo iz študentov in dijakov, prihodnjih slovenskih razumnikov, »*rekrutirati novo vojsko*«. ⁷³

Ker se je Mahnič zavedal pomena mladine za prihodnost, je priporočal, da tudi sami pogumno stopijo na bojišče, posnemajo taktiko nasprotnika in nasproti njegovemu tisku, šoli, društvom, shodom in dejanjem postavijo svoje. Še posebej je priporočal skrb za mladino, ki jo je treba materialno, duševno in duhovno vzgajati ter enotno organizirati. Konkretno to pomeni ustanavljanje katoliških akademskih društev in prenašanje idej na dijaštvo. Vendar pa bi bila organizacija med dijaki omejena zgolj na razširjanje pravih nazorov v dijaškem

70 Vladimir Ravnihar, *Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimira Ravniharja* (ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak), Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1997, str. 28–30.

71 Mahnič je namesto besede telovadba rabil starejši izraz gimnastika.

72 *Rimski katolik*, št. 3/1893, str. 361, 362.

73 Prav tam, str. 362.

glasilu, pa še to bi vodili »vseučiliščniki«, enako kot bi v rokah akademikov ostalo tudi družbeno delovanje, prirejanje veselice in shodov.⁷⁴ Na tem mestu je Mahnič organizacijo pustil še precej nedorečeno; nejasen je tudi njegov pogled na telovadbo in morebitno oblikovanje katoliških društev na tem področju in ga do svojega odhoda na Krk v *Rimskem katoliku* ne doreče. Na eni strani je pozival k ustanavljanju katoliških društev v odgovor na delovanje nasprotnika in se zavedal njegovega vpliva na mladino po Sokolu, na drugi pa se je izrazil proti sabljanju in dijaškim izletom, veselicam in plesom, kar je predstavljalo pomemben del aktivnosti pri sokolskem gibanju. Telovadna društva na splošno, ne le sokolska, je dojemal kot domeno prostozidarjev, ki v mnogih društvih zavzemajo vodilne položaje, a proti telovadbi se ni nikoli izrecno izrekel. V zadnjem letniku *Rimskega katolika* je sicer poudaril, da kmet že tako ali tako telovadi ves teden, a je bila pripomba bolj kot preišljen argument proti telovadbi le kritika sokolskega delovanja, ki kmeta še v nedeljo vabi iz cerkve in družine k telovadbi, zabavam, izletom in plesom ter ga »navadijo tako krvavo pridobljeni denar zapravljati«.⁷⁵ Zdi se, da se Mahnič telesni kulturi ni globlje posvečal, temveč je o njej razmišljal le toliko, kolikor se je dotikala njegovih nazorov in širšega pogleda na svet. In ker je bilo sokolstvo od svojega nastanka vedno tesno povezano z aktualnimi družbenopolitičnimi razmerami, se mu preprosto ni mogel izogniti. Je pa odnos do telovadbe revidiral v svojem »hrvaškem« obdobju.

74 Prav tam, str. 362–367.

75 *Rimski katolik*, št. 1/1896, str. 400.

Mahničeva vloga v orlovstvu

Ko je Mahnič zapustil Slovenijo in prevzel mesto škofa na Krku leta 1897, je za seboj pustil urednikovanje *Rimskega katolika*, s katerim je pretresel slovenski družbenopolitični prostor in prispeval k ustanovitvi krščanskosocialnega gibanja, na otok pa s seboj prinesel svoje nazore in delavnost. Nadaljeval je delo, ki ga je začel v Gorici, ustanavljal revije, društva, tiskarno, spodbujal nastajanje zadrug, posojilnic in drugih gospodarskih organizacij ter tako še v praksi začel uresničevati svoje ideje na vseh področjih človekovega življenja.⁷⁶ Pomenljiv je podatek, da se je prvega vseslovenskega orlovskega zleta, ki je potekal 24. avgusta 1913 v Ljubljani, udeležila tudi skupina hrvaških katoliških sokolov iz Dobrinja, mesta na Krku, kjer je deloval Mahnič.⁷⁷ Vse to je Mahnič počel z namenom razvoja Kvarnerja in na splošno dviga hrvaškega naroda in jezika. Pri tem ni pozabil na očetnjava, ampak si je prizadeval, da bi Slovenci in Hrvati sodelovali na verskem, kulturnem in političnem področju. Predvsem se je tesno spletel z dijaškim gibanjem, s slovenskim in hrvaškim, ter ju skušal povezovati, zato je v ta namen organiziral številna medsebojna srečanja, sestanke in shode. Ko je slovenska katoliška mladina na začetku 20. stoletja v telesnovzgojni organizaciji Orel dobila svojo močno in enotno organizacijo, je pogled na telesno kulturo spremenil oziroma dopolnil tudi Mahnič. Čeprav orlovske organizacije ni ustanovil, je s svojimi idejami zagotovo vplival na njen nastanek. Orlovska zveza ga je zato po prvi svetovni vojni celo nekoliko pretirano označila za očeta orlov.⁷⁸ Je pa Mahnič

76 Več glejte v Anton Bozanić, »Mahničovo pastoralno djelovanje u krčkoj biskupiji«, v: *Mahničev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 285–299.

77 *Slovenec*, 25. avgust 1913, str. 3, Slavnostni sprevod.

78 *Osnutki*, št. 3/1921, str. 1. Orlovska zveza je na mariborskem orlovskem taboru leta 1920 sprejela resolucijo, da se začnejo redno izdajati načrti

pozneje res podprl Orla in vanj polagal velike upe. V pismu slovenskim in hrvaškim katoliškim dijakom, ki so se julija 1920 zbrali v Mariboru, jih je nagovoril, da je njihova naloga v svojih organizacijah in društvih pripravljati se na prihodnje delo in borbo. Pohvalil jih je, da se v njih niso posvetili »*samo lepi knjigi, umetnosti, socialnemu študiju, katoliškemu tisku, apologetiki in filozofiji, temveč tudi plemeniti zabavi: petju, glasbi pa tudi sportu in gimnastiki*«. ⁷⁹ Društva morajo katoliškemu dijaku nuditi vse. Še posebej je mladini priporočal, da proučujejo in širijo idejo ter organizacijo orlovstva, ne le v lastnih vrstah, temveč tudi med vaško in mestno mladino. Orlovska ideja bo namreč okrepila njihova telesa, povečala samozavest v njihovih vrstah in bo koristna pri poznejšem delu med »*krščanskim ljudstvom*«. Poudaril pa je, da katoliško dijaško gibanje nikakor ne sme biti literarno, glasbeno ali športno združenje, temveč veliko idejno gibanje za obnovo vsega v imenu Kristusa. Pri tem je zavrnil očitke nasprotnikov, da so zaradi tega politična skupina ali odvisni od katerekoli politične stranke. ⁸⁰

Mahnič je torej v letih velikih sprememb, ločitve duhov na vseh področjih, sledil toku dogajanja in sprejel telovadbo in šport kot del celostne vzgoje mladega človeka. Čeprav izrecno nikoli ni nasprotoval telesni kulturi, se zdi, da so bili ustanovitev Orla, njegova hitra rast in uspeh pri mladini tisti ključni momenti, ki so ga prepričali, da jo je začel zagovarjati. Glede na to, da katoliškemu taboru ni uspelo iz Sokola izločiti svobodomiselnih načel, je bila ustanovitev katoliške telesnovzgojne

tem, ki naj se obravnavajo na orlovskih fantovskih večerih. Izhajati so začeli v krajših knjižicah z naslovom *Osnutki*, ki jih je nato nekaj let pozneje zbral Franc Zabret v delu *Orlovstvo – doneski k ideologiji orlovskega programa*, Orlovska podzveza v Ljubljani, Ljubljana 1924.

79 Čas, št. 4-6/1920, str. 289. Mahnič je ločil med gimnastiko in športom, medtem ko sta v *Osnutkih* pojma združena v eni besedi – telovadba.

Prim. *Osnutki*, št. 3/1921, str. 7.

80 Čas, št. 4-6/1920, str. 289, 290.

organizacije logična posledica in je v bistvu le izpolnila Mahničeve predloge izpred poldruga desetletja, ko je ta pozval, da na vseh področjih postavijo svoje katoliške (proti)organizacije. Če k temu še dodamo pomen mladine na prihodnost, ki jo je Mahnič nedvomno prepoznaval in se zato tudi aktivno vključil v katoliško dijaško gibanje, je njegova odločitev razumljiva. Vendar pa je treba opozoriti, da je njegova podpora šla v smeri Orla kot telesnovzgojne organizacije, pri kateri je na prvem mestu vzgoja v katoliškem duhu, telovadba pa je le eno izmed sredstev za doseg cilja in ni namenjena sama sebi ali za kak drug »nepravi« cilj.

Ni pretirano reči, da se je z Mahničem začela nova doba na Slovenskem, doba nazorske ločitve, strankarske delitve in diferenciacije na vseh področjih družbenega življenja. Kot so mu ob smrti priznavali tudi nasprotniki, je bil *»njegov nastop potreben in koristen«*, saj je *»storil konec slovenskemu polovičarstvu, neznačajnemu slepomišenju in elastičnemu kolebanju navzgor in navzdol, na desno in na levo«*.⁸¹ Katoliško gibanje, ki je bilo dotlej bolj kot ne v povoju, je postavil na novo raven in predvsem s teoretičnega vidika začrtal smernice krščanskemu prepородu slovenskega naroda. Temu je neizogibno sledil kulturni boj, ki je že nekaj let tlel med Slovenci, tedaj pa je dobil novo razsežnost, totalnost in institucionalnost. Vendar pa se je Mahnič za uveljavitev svojih idej v katoliškem taboru boril kar nekaj časa, številne, med njimi vidne osebnosti pa se tudi pozneje niso nikoli strinjale z njegovo brezkompromisnostjo, načelom ali – ali in zavračanjem vsega, kar se slepo ne podreja Cerkvi in katoliški veri.⁸² Kot je menil dr. Aleš Ušeničnik, je bil Mahnič *»nepreviden gorečnik«*, ki se ni zavedal težav, ki nastanejo, ko želiš filozofijo uporabiti za realno življenje. Tako

81 *Slovenski narod*, 18. december 1920, str. 2, Vladika dr. Anton Mahnič.

82 Več glejte v Mirko Mahnič, *»Vpliv in pomen pri Slovencih v času od 1920 do danes«*, v: *Mahničev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj), Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 187–221.

je njegova logika izločanja vseh, ki niso z nami, »*marsikoga napravila za liberalca, ki še ni bil liberalec, temveč le bolj ali manj grešen kristjan*«. ⁸³ Na primeru odnosa do sokolstva je lepo vidno, kako se je Mahničovo mnenje sprva zelo razlikovalo od večinskega pogleda katoliškega tabora, na čelu z osrednjim političnim časopisom *Slovenec*. Stališča so se zblížala šele nekoliko pozneje kot odgovor na spremenjene razmere v zadnjem desetletju 19. stoletja, ko se oba politična pola dokončno oblikujeta in radikalizirata ter, kot je napovedal že Mahnič, s političnega in z družbenega prizorišča počasi izrineta zmerno, srednjo oziroma slogaško pot, ki jo je do neke mere takrat še predstavljal tudi Sokol.

Povzetek

Obnovitev ustavnega življenja v avstrijski monarhiji na začetku šestdesetih let 19. stoletja je pri avstrijskih narodih okrepila narodnozavedne tendence, kar je pri Slovencih pospešilo narodnobuditeljsko delo in posledično je v Ljubljani že leta 1863 začelo delovati telovadno društvo Južni Sokol. V njem so složno sodelovali liberalnejši mladoslovenci in konservativnejši staroslovenci, ki so v naslednjih letih po evropskem zgledu oblikovali nazorsko nasprotna tabora in razvili zametek prvega kulturnega boja v slovenskem političnem prostoru. Ta je bil odraz takratnih širših vseevropskih sprememb, ob katerih so se liberalne ideje pospešeno uzakonjevale in udejstvovale na račun nekdanjega primata Katoliške cerkve, ki se je znašla na obrambnih okopih in postopoma pod vodstvom papežev prehajala v ofenzivo proti modernizaciji evropske družbe. To nalogo je pri Slovencih konec osemdesetih let, ko so politične razmere bile za to primernejše, na svoja ramena prevzel Anton

83 Čas, št. 3-4/1921, str. 163.

Mahnič, ki je zahteval prenovo družbe v krščanskem duhu in brezkompromisno nazorsko ločitev na katoliški in liberalni del. Z večletnim delom je počasi začel spreminjati poglede v katoliškem taboru in odigral pomembno, če ne celo odločilno vlogo pri duhovnem in političnem prelomu na Slovenskem, ki je na prehodu iz 19. v 20. stoletje zajel vse plati družbenega življenja. Začel se je pravi kulturni boj. Med prvimi »žrtvami« Mahničevih napadov na idejne nasprotnike se je konec osemdesetih let 19. stoletja znašel Sokol, ki je v teh letih res prišel v roke mladih liberalnih radikalcev, bil je tudi sicer že od začetka bolj svobodomiseln, a nikakor ne protiversko naravnani. Mahnič je v njem prepoznal glasnika liberalizma, zato ga je začel v svojih člankih kritizirati in proti njemu odkrito nastopati, kar pa sprva ni naletelo na odobravanje ne v liberalnem in ne v katoliškem taboru, ki je najprej še trdno stal za Sokolom. A seme je padlo na plodna tla in že v nekaj letih so se začele kazati spremembe v odnosu katoliškega tabora, ki so na koncu kulminirale z nastankom Orla, katoliške različice sokolske telesnovzgojne organizacije. Orel je bil ustanovljen (1906) šele desetletje po tem, ko je Mahnič že zapustil slovenski prostor, a lahko bi dejali, da pomeni uresničitev njegovih idej in stremljenj.

The Attitude of Anton Mahnič towards Sokol

Summary

The restoration of constitutional life in the Austrian Monarchy at the beginning of the 1860s strengthened the tendencies of national awareness in the nations within the monarchy, which accelerated Slovenians' national revival work; consequently, the gymnastic society Južni Sokol began operating in Ljubljana already in 1863. The society was where the liberal Slovenians (the so-called *mladoslovinci*) and the conservative Slovenians (the so-called *staroslovinci*) co-operated harmoniously; similarly to other areas in Europe, the two groups formed ideologically opposite sides in the following years and created the rudiments of the first cultural clash in the Slovenian political space. The clash was the reflection of the changes taking place across all of Europe at that time, changes that accelerated the legislation of liberal ideas and spread at the expense of the former primacy of the Catholic Church, which found itself in a defensive position and gradually began an offensive against the modernisation of European society under the leadership of the popes. Among Slovenians, this task was taken on by Anton Mahnič at the end of the 1880s, when the political situation was the most favourable for this; Mahnič demanded a renovation of the society in a Christian way and the uncompromising ideological separation into a Catholic and a liberal part. With his work, which spanned across several years, he slowly began changing the views of the Catholic side and played an important, if not even the deciding, role in the spiritual and political turn that

encompassed all aspects of the society in Slovenian territory during the transition from the 19th to the 20th century. A real cultural clash had begun. Among the first “victims” of Mahnič’s attacks on ideological opponents at the end of the 1880s was Sokol, which did come under the leadership of young liberal radicals in these years but was nonetheless more freethinking already from its beginning and was certainly not oriented against religion. Mahnič saw it as a harbinger of liberalism and thus began criticising it in his articles and opposing it openly; such actions were initially met with disapproval both on the liberal and the Catholic side, the latter of which was still a firm defender of Sokol. However, his ideas eventually found fertile ground, and consequently the changes in the attitude of the Catholic side soon began manifesting. The changes culminated with the establishment of Orel, the Catholic version of the Sokol physical education organisation. Orel was established in 1906, a decade after Mahnič had already left the Slovenian territory; however, it can be said that Orel signifies the realisation of his ideas and aspirations.

Prejeto: 15. 10. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Francesca Meneghetti¹

*Slovenian solidarity in
the concentration camp of Treviso
(Monigo)²*

Abstract

Like other camps (for example in Italy: Gonars, Chiesanuova, Visco, Renicci; in Dalmatia: Rab, Molat) the Treviso concentration camp was created by fascists in order to imprison civilians, Slovenians and Croats. These people were captured to suppress the resistance which developed after the Italian occupation. There were around 200 victims of the camp, including 53 chil-

- 1 Francesca Meneghetti, PhD, Istresco Institute, Treviso (Italy), menekekka@gmail.com.
- 2 This essay is the summary of some parts of the book *Di là del muro. Il campo di concentramento di Treviso, 1942-1943*, Istresco, Treviso 2019 (new edition). A longer version of the essay (with pictures) can be found online at the site www.istresco.org/functionality/dossier. All links to websites were verified in October 2019. I would like to thank Francesca Sodano and Martina Casarin for the English translation. Possible errors are my fault.

dren under ten years of age. The prisoners were supported by a network of solidarity, both religious and secular. The former was headed by the Ljubljana Bishop, the latter by a rich Slovenian engineer Milan Lenarčič, who was helped by his niece Breda, daughter of Mavricij Rus, medical director in Ljubljana. Lenarčič came to live in Preganziol in the “Villa Pace”, and his house became a logistical base for aid to prisoners.

KEY WORDS: fascism, concentration camp, Slovenians, solidarity

Izvleček

Tako kot druga taborišča (v Italiji so to bili npr. Gonars, Chiesanuova, Visco in Renicci, v Dalmaciji Rab in Molat) so tudi taborišče v Trevisu ustanovili fašisti, da bi vanj zapirali slovenske in hrvaške civiliste. Ti so bili zajeti, da bi bil zadušen upor, do katerega je prišlo med italijansko okupacijo. V taborišču je bilo okoli 200 žrtev, od tega 53 otrok, mlajših od desetih let. Zapornikom sta bili na voljo verska in posvetna mreža solidarnosti. Versko mrežo je vodil ljubljanski škof, posvetno pa premožen slovenski inženir Milan Lenarčič, ki mu je pomagala njegova nečakinja Breda, hči ljubljanskega zdravnika Mavricija Rusa. Lenarčičeva hiša, »Villa Pace« v Preganziolu, je postala logistična baza za pomoč zapornikom.

KLJUČNE BESEDE: fašizem, koncentracijsko taborišče, Slovenci, solidarnost

Introduction

The Treviso concentration camp was created by fascists in order to imprison civilians, Slovenians and Croats, among others. These people were captured by the troops of the Second Army stationed in Slovenia, according to the Circular 3 C of General Mario Roatta, who resorted to indiscriminate round-ups in order to suppress the resistance that developed after the Italian occupation.

It was located near Monigo, a suburb of Treviso, inside the “Cadorin” barracks. The prisoners occupied five masonry dwellings (one sixth was reserved for guard soldiers). The camp was opened on 1 July 1942. Until September it was populated by Slovenians, mainly students and intellectuals. In autumn, families from Croatia also began to arrive: women, some of them pregnant, children and old people, many of whom arrived from Rab (It. Arbe), an alleged extermination camp. The barracks became overcrowded. Due to the cold, diseases spread, and mortality increased, especially in the early months of 1943.

Starting with March 1943, a group of South African (about 500) and New Zealand (about 100) prisoners of war, both white, were also placed in the camp and were partly used in agricultural work in the surrounding countryside. The camp remained in operation until the announcement of the armistice between the Kingdom of Italy and the Allies (8 September 1943). Following this, the north and the centre of Italy were quickly occupied by the Wehrmacht, while Mussolini established a puppet state in Salò near Lake Garda – the Italian Social Republic (It. Repubblica Sociale Italiana). According to Italian documents, the following day the German army as-

sumed command of the camp, where 38 Slavs remained; they were perhaps part of the “protettivi”³ or were perhaps ill.

In May 1945 the war was over, and the Germans had returned home. The barracks became a camp for displaced persons and were run by the Allied Military Government. About 20,000 people were hosted there from May to August 1945. More than 1,000 of them were Slovenian, and they were organised independently, with schools and sporting and cultural activities, as well as with the support of the bishop of Treviso. However, this topic is a different story and thus deserves a separate treatment.

When the camp was a fascist camp, this is how it worked: the newly arrived prisoners were subjected to “bonifica”. They were forced to shower, and their clothes were disinfected and returned to them as a uniform was not provided, which was a marked difference from German concentration camps. For sleeping, there were bunk beds made of wooden planks and straw. It was not a forced labour camp, even if some drawings made by a Slovenian interned artist, Vladimir Lamut, show construction or maintenance activities. The prisoners were subjected to a strict discipline, which included frequent inspections to prevent escapes, although they sometimes still occurred. It does not appear that violence against prisoners was systematically practiced, but the commander Alfredo Anceschi was known for being strict and quick to punish.

3 The Circular C divided the prisoners into *repressivi* (to repress because Partisans) and *protettivi* (to be protected from aggression by the Partisans). However, the indiscriminate arrests prevented a clear distinction from being made, which is why it was difficult to implement the distinction in the camps in practice.

The living conditions were very bad: the dorms were cold, and the diet had only 911 calories per day. It was a very unbalanced diet, poor in fats, protein and vitamins; to make it worse, at the end of 1942 and the beginning of 1943, rampant inflation was eating into the budget made available for the camp. In addition, guards who were stealing food and supplies to sell them in the black market further exacerbated things. Those who could count on some support network survived, while those with no help or those who came to Treviso at the end of the rope, like the women and children from Rab, were at a high risk of death.

There were about 200 casualties in the camp (the average was calculated from three different lists, which respectively report 187, 192 and 225 deaths). In Treviso, 53 children under the age of ten had died; the infant mortality rate (calculated from the 45 born in the area) was almost 300 per thousand, including two children who were born in the Monigo area and died in Gonars. Doctor Menemio Bortolozzi, pathologist at the hospital, indicated in his autopsy reports that malnutrition was one of the first causes of death, together with tuberculosis and other diseases caused by cold and overcrowding. “*They were not normal corpses,*” he told the press later, “*they looked like mummies or exhumed bodies*”.

It should also be noted that despite the understandable sadness, depression and sense of displacement, the Slovenian prisoners showed great resilience, as they organised a choir, chess tournaments and even the publication of a newspaper (apparently only one edition): *Novice izza žice*.

The help of the Slovenian Catholic Church

Various secular and religious subjects entered the scene in support of the prisoners. According to historiographical tradition, there was a military chaplain who spoke Slovenian in the Treviso camp. The reality is more complex: in fact, there were several priests. The first one was Father Attanasio Kocjančič (the Italianized surname was Cociani), born on 20 April 1911 in Hrastovlje near Capodistria (Slov. Koper). He belonged to the order of the Friars Minor (OFM) and was made priest in Venice. On 20 September 1942, he was sent to the Chiesanuova camp by the Military Ordinariate in Rome because he understood and spoke Slavic languages. From there, he was sent to Monigo for a short time (from the 23rd of September to the 12th of October). Later, the military authorities dismissed him as “*not suitable for the office he held*”; in fact, as an officer of the Red Cross he had written to the Ljubljana Bishop, Gregorij Rožman, denouncing the situation of the internees of the Kočevska Reka region, who were particularly afflicted by disease and mortality.⁴

Another Franciscan, Father Engelhard Štucin, was sent to the camp to ensure religious assistance to the devotees in their natural language. In fact, on 11 September 1942, General Robotti had authorised the dispatch of some catechists to Italian

4 About Kocjančič, see Ivo Jevnikar-Apollonio Tottoli *Bozza di relazione* on the documents relating to aid provided by father Placido Cortese (1907–1944) to the inmates in the Italian concentration camps, preserved in the Vatican Secret Archive, prepared on 2 December 2009 for the beatification process of P. Cortese (I take this opportunity to thank both of them, especially Ivo Jevnikar, to whom I owe a lot of help.); Ivo Dalla Costa, *Monigo: un campo di concentramento per slavi. Luglio 1942–settembre 1943*, Treviso 1988.

fascist camps following the request of the Bishop Rožman,⁵ and the friar was one of them. He sent regular reports to update the Slovenian curia about baptisms and funerals. The documents were notified to the curia of Ljubljana from November to December⁶ 1942; then Štucin was removed.⁷

Furthermore, there was another friar in Monigo until September 1943, but we do not know his name. Ivan Gulič, a witness from Trieste (Slov. Trst), defined him as “*absolutely devoid of any charity and Christian goodness*”.⁸ Then, between the 5th and the 7th of October, the religious inspection of Dr. Guglielmo (Vilko) Fajdiga, a theologian appointed by the Apostolic Nuncio, took place. Dr. Fajdiga wrote to the Bishop of Treviso, Antonio Mantiero, that he had found the camp well organised, but urgently raised three questions concerning the innocent people, the infants who died because they lacked milk and the relationships of the prisoners with their families at home. All of the prisoners suffered from poor nutrition and inadequate clothing for the cold. In addition, Fajdiga expressed apprecia-

5 Provincialni arhiv frančiškanske province sv. Križa – FFA, Vojne in povojne zadeve; Štucin was in Treviso from 5 November to 3 December 1942 and from 23 December 1942 to 19 January 1943; afterwards, the permit was not renewed. I thank Ivo Jevnikar for this report.

6 Archivi storici della Chiesa di Treviso (from now on: ASCTV), Mantiero, b.7 e Nadškofija Ljubljana, Nadškofijski arhiv (from now on: NŠAL), 332, Gregorij Rožman, Prezidialni arhiv n. 124/p; ivi: 37, Škofijska dobrodela pisarna, b. 3. Štucin was ordained as a theologian in 1937. He ended up in Dachau but made it out alive. See: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-UCG5X5VJ>; http://sloveniji.i.rssing.com/chan-7938702/all_p90.html.

7 See footnote 3.

8 Ivan Gulič, *Številka 141451*, SKD Tabor–ANPI, Opčine–Trst 2010.

tion for “*a good priest*” (Štucin?) who acted as a catechist and played a positive role.⁹

Overall, Slovenian and Croatian Churches did everything they could to safeguard the internees, despite having demonstrated an initial sympathy for the Italian occupation. Here we have no space to go deeper into the relations between the Ljubljana Bishop and fascism; these are complex, contradictory relations and subject to opposing historical evaluations. However, it is important to remember some positive actions by Bishop Rožman.

On 20 November 1942, Rožman went to see Pope Pius XII together with Monsignor Srebrnič, Bishop of Veglia (Slov. Krk), with a memorial in which great concerns were expressed, especially concerns about Rab, which was under the risk of becoming a camp of death and extermination.¹⁰

Rožman also wrote to the Bishop of Treviso, Mantiero, and then sent a report to the Holy See, which forwarded it to the Italian embassy in the Vatican; the report reached the highest Italian, military and civil authorities in the province of Ljubljana.¹¹

9 Born on 22 June 1903 in Radovljica, died in Ljubljana in 1984 (his real name was Viljem Alojzij). He studied theology in Ljubljana and Paris and became a teacher of apologetics, first at the royal high school (1933–1943) and then at the faculty of theology until 1973. He wrote several books. ASCTV, Mantiero, b. 7 e NŠAL 37, Škofijska dobrodela pisarna, 3, 26 October 1942.

10 Carlo Spartaco Capogreco, *I campi del duce. L'internamento civile nell'Italia fascista (1940–1943)*, Einaudi, Torino 2004, p. 145.

11 ASCTV, Mantiero, b.7 (in typescript) and NŠAL, 332, Gregorij Rožman, Prezidialni arhiv n. 124/pr (handwritten on paper, with small misprints that were then corrected and with a deleted sentence).

The initiative of the Slovenian Church had an impact on the Vatican. In fact, the Apostolic Nuncio to the Italian state, Francesco Borgongini Duca, commissioned by the Secretary of State Maglione visited several camps and brought the internees sums of money, “*which had been collected among the Slovenes in America and sent back to the Pope by former Minister Snoj to be used in favour of the anti-communist struggle*”.

The quotation is by Grazioli, High Commissioner of Ljubljana, who wrote these words to the Ministry of the Interior on 28 December 1942. We do not really know whether the main objective was the support of anti-communism or the salvation of internees.¹² The Bishop of Ljubljana also acted on another more personal level with the collaboration of his secretary, Stanislav Lenič (born in 1911, theologian, later auxiliary bishop of Ljubljana, died in Ljubljana in 1991). Lenič wrote in his memoirs that at certain times Bishop Rožman wrote up to fifty requests a day for the release of internees, without any political distinctions, and that the bishop had concluded that “*perhaps it would be really better to break all ties with the Italians*”.

The Slovenian Church, as we have seen, acted in different ways in fascist camps; the energies mobilised in the upper and lower clergy were many, and the same can be said for the Italian Church. This subject is dealt with in the book *Di là del muro*, where we also mention two people: Don Antonio Serafin, a

12 In his memoirs, published posthumously by the daily newspaper *Delo* of Ljubljana in 1998, Snoj recalls a memorandum on interned persons sent to the Holy See through the Apostate Delegate in the USA, Monsignor Cicognani, and monetary collections both among Slovenian emigrants and through the American bishops' conference.

humble and unrecognised chaplain in Monigo who was the centre of the Italian solidarity network with his generosity, and Placido Cortese. The latter showed great charity in the Chiesanuova-Padua camp, which continued even after 8 September 1943, in favour of other persecuted people, Jews and escaped POWs above all, to the point of bringing him to martyrdom.

Milan Lenarčič in Treviso

Milan Lenarčič was the head of a Slovenian solidarity organisation that operated near the camp. The first to mention it was Cino Boccazzi, doctor and writer in Treviso, but he did not identify him completely, indicating only his last name. We discovered who he was in the real estate registry archives.

Milan was born on 29 March 1884 in Vrhnika under the Habsburg Monarchy. His father Josip (1856–1939), who graduated in Vienna, was an expert in agriculture, president of the Ljubljana Chamber of Commerce and of the Yugoslav Forestry Association, a member of the Progressive National Party (in fact liberal) and of several economic and scientific associations. He also owned plenty of land (woods) and many industrial enterprises (a granite quarry, a glass factory and a furnace).¹³

Milan, who studied in Vienna, was both a mechanical engineer and a forest expert. He designed a narrow-gauge railway line, which was used to transport timber and granite, respectively from the forest and the Pohorje quarry, and con-

13 Biography of Josip Lenarčič: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi323288/> and [https://sl.wikipedia.org/wiki/Josip_Lenarčič](https://sl.wikipedia.org/wiki/Josip_Lenar%C4%87i%C4%87); <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-ATQCUTM1>.

nected it to the Slovenian railway network. He enjoyed prestige and authority, as various pieces in the Official Journal (Slov. Uradni list) prove. Moreover, in 1939, when his father died, he inherited his father's property, which also included land in Vrhnika.¹⁴

On the eve of the war, he was the richest man or one of the wealthiest men in Slovenia, as his liberal friend Ladislav Bevc, who provides a lot of information about him, wrote.

Lenarčič married Paula Kiepach von Haselburg, with whom he had a son, Miloš.¹⁵ Then he separated from his wife and joined the Serbian Orthodox creed, as this religion allows second marriages. He then married Ninka Ana Stare,¹⁶ daughter of Feliks and Josipina.¹⁷

14 Most of the information comes from digitized pages (PDF) of "Uradni list Narodne vlade iz obdobja 1918–1941" (www.sistory.si/11686/; for example the following dates: 14 June 1924 (file 214), 3 February and 10 April 1926 (file 216), 30 June 1928 (file 218) and 20 August 1928 (file 219)) and "Jutro dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko", 29 January 1933 (<https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-ooK5GSQH>).

15 [https://www.geni.com/people/Emilijan-Milan-Lenarčič](https://www.geni.com/people/Emilijan-Milan-Lenar%C4%87i%C4%87).

16 More briefly Ninka or Minka in Italian documents.

17 This information, along with other ones about the Stare family and about Breda Rus, whom we will talk about, comes to us from some emails. First, by prof. Irena Tršinar (wife of Dr. Bojan Tršinar, heir of Breda), who consulted, in addition to her husband, Prof. Matija Stare (a cousin, daughter of Ninka's brother Vladimir Stare), Vida Štrumbelj (a lady, a lawyer by profession, who spent a lot of time with Stare family). The correspondence is from February 2019. I would like to express my special thanks to Irena for her exquisite courtesy. Then we have other emails from Devana Lavrenčič (2 February 2011), a friend of Vida Rus. Thanks to all of them!

Feliks lived in the Kolovec castle, owned by the Stare family since 1870. Like other castles, the building was burnt down by the Partisans in 1943.

At the beginning of their marriage, Ninka and Milan lived in Josipdol, northern Slovenia, in a villa near the forest and the Pohorje quarry, but after the invasion of Slovenia (in April 1941) their properties were seized by the Germans, who were interested in materials such as timber.

This forced the engineer Lenarčič to move south towards Vrhnika where he was born¹⁸ and had other properties, because this territory was controlled by the Italians.

He did not stay there for long; after a short while he moved to Preganziol, near Treviso. We do not know why he chose this place for expatriation. In order to escape retaliation, most pro-monarchists had moved to London at the time, where the royal government in exile resided. It is probable that he chose that part of Italy for business. In fact, in the documents of the Prefecture of Treviso, an unspecified debt to the Yugoslav company of Simon Stare is mentioned. In his wife's family, there was a certain Simon born in 1815 in Bohinj. It is not certain whether he was his ancestor. However, if this were the case and if the company he founded had kept the name, the Slovenian engineer would have had reason and opportunity to collect the debt. Lenarčič was certainly in the Treviso area on 31 October 1941, which is when he bought a big house surrounded by land as well as a sawmill and a wheat mill (with operating license and all the machinery for the millstone); Villa Pace is the name

18 <https://www.rova.si/grad-kolovec>.

of this house, which was located along the Terraglio, the tree-lined road that connects Treviso to Venice. *Pace* means peace in Italian, but we do not know why the house is called this way.

In case Milan gave it this name, it might have expressed his suffering during the war, be it the Second World War or the civil war that took place in Slovenia. Or perhaps the engineer was looking for peace when confronted with a very strong personal pain: his only son and only heir Miloš, born on 31 May 1920 died at twenty-two on 11 September 1942. Our engineer decided to leave the estate to a testamentary executor, who, assisted by a board of directors, assigned scholarships to deserving students. It is a project that shows Lenarčič's belief in humanitarian philosophy of the Cyril and Methodius Society of which he was a partner and supporter.

A few months after the death of his son, in December 1942, as stated in the notarial deed drawn up in Venice, he sold the mill, the sawmill and a house of four rooms to Emanuele Zenaro for the sum of sixty thousand lire. A good sum, probably destined to help Slavic prisoners – a gesture of generosity in accordance with his philanthropic spirit, which perhaps could have helped him to overcome his grave personal loss. In this action, which exposed him to considerable risks, he got help from his niece Breda Rus, whom we will talk about shortly, and from Dr. Boccazzi at the hospital. Lenarčič also seems to have housed Slovenian prisoners who had run away illegally from the hospital in his villa; this makes his work meritorious and his person respectable, but the story does not end here.

After 8 September 1943, the concentration camp was closed. In 1944 the villa was at least partially requisitioned by the

Germans and by the Decima Mas. We do not know if Milan and Ninka moved elsewhere, but Villa Pace was certainly their residence from 1945 to 1949¹⁹. Since the spring of 1945, the Terraglio residence had sheltered many Slovenian refugees who were often waiting for a visa to go to America. This was told by Ladislav Bevc,²⁰ who was stationed in the displaced persons camp in Riccione. Given the endless lengthening of the procedure for obtaining a visa, Bevc had turned to his friend to be hosted, but Milan refused; Villa Pace, he had told him, was too small to fulfil all the requests (about a hundred).

On 19 September 1949, before leaving for the USA, Bevc went to Preganziol to greet him. When he got there from Lucca, “*a certain Luigi Hrovat*,” a common friend, told him that he had arrived just in time for the funeral. Two days earlier, while cycling back from Treviso, Milan had been run over and dragged sixty feet by a car. He died almost instantly. In his last will, as it has been said, he requested the creation of a foundation for young students.

The local newspaper *Il Gazzettino* spoke of a serious road accident, which had taken place the night before along the Terraglio: Lenarčič had been hit while crossing the road in the dark. The news arrived to Slovenia by telegram. The family, who in the meantime had been evicted from the house in Vrh-

19 In 1947 M. L. declared that he enjoyed Italian citizenship when he presented two industrial patents for a parking lot in the Treviso Chamber of Commerce. This detail is interesting: Lenarčič, by now over sixty years old, continued to work. Perhaps he needed to earn money, having lost the goods left at home due to Tito's requisitions.

20 Ladislav Bevc, *Spomini Založništvo Jutro*, Ljubljana 2006 (*Liberal Forces in Twentieth Century Yugoslavia: Memoirs of Ladislav Bevc*, Peter Lang 2007, digitized 7 August 2009).

nika, had an obituary published in Ljubljana. The industrialist Dušan Lajovic, who emigrated to Australia, suggested that it was a murder disguised as an accident that was to be attributed to the Yugoslav Secret Police, OZNA.

This hypothesis is not entirely fictional, but it draws on a piece of research on English Intelligence in Veneto conducted by Marco Ruzzi.²¹ In fact, there were several OZNA agents operating in the north-east of Italy, and for them the elimination of a “dangerous” subject by means of a “road accident” was a classic remedy. In our book, we have carefully assessed this possibility also by consulting a court expert.

However, the weekly newspaper *Demokracija* does not question Lenarčič’s death – it reports of a fatal accident. The article describes his life, which was full of economic and political relationships and extended beyond the borders of the Slovenian community to embrace Serbian, Croatian and other Slavic peoples, and concludes the portrait of this figure with a touch of heroism: “*During the war he fought, firm and indefatigable, for the rights of his people and for a better future, and was the herald of an unyielding resistance against foreign invaders.*”

The funeral took place in the small church of San Trovaso and not in the cathedral as Bevc wrote; he also spoke of “*a mausoleum dedicated to the illustrious deceased in the park of Villa Pace,*” which did not exist. The question that arises is: why this mythical transfiguration of reality? Can we envisage a narrative of Lenarčič as a Slovenian liberal hero, a victim first of Nazi-

21 Marco Ruzzi, *Spionaggio, controspionaggio e ordine pubblico in Veneto. Aprile-dicembre 1945*, Cierre, Sommacampagna 2010, p. 147.

fascism and then of Titoism? It is difficult to find documented answers. We do not know for sure whether he behaved in the same righteous way towards all of the inmates in the Monigo camp independently from their political affiliation.

Lenarčič's body was placed in the cemetery of San Trovaso, from where it was removed in 2003; after the cremation, which took place in the crematorium of S. Bona (Treviso), the ashes were brought back to his birthplace and precisely to the cemetery of Verd, beside the remains of his only son Miloš.²²

Breda Rus, the angel of Monigo

Dr. Boccazzi, who treated prisoners in the hospital, wrote that he had not only met the engineer Lenarčič there, but also a beautiful blonde girl who spoke Slovenian.

Her name was Breda Rus, daughter of Hela Stare (sister of Ninka)²³ and Mavricij Rus.²⁴ The latter, born in 1879 in the village Matenja vas near Postumia (Slov. Postojna), graduated in medicine in Vienna and alternated the hospital activity with prolific scientific production. He was also the head of the health department of the Red Cross, the head of the fire brigade, the president of the Medical Society of Ljubljana (from 1927 to 1934), and the medical director of the city (from 1920

22 Date reported on the tomb in Verd which houses his ashes: 17 September 1949 (I thank Ivo Jevnikar who provided me with this piece of information after a visit to the cemetery).

23 See footnotes 14.

24 *Idem*. Moreover see https://sl.wikipedia.org/wiki/Mavricij_Rus; Anton Prijatelj, *Primorski slovenski biografski leksikon*, file 13, Goriška Mohorjeva družba, Gorizia 1987, p. 240.

to 1945). These numerous tasks made him irreplaceable. It is perhaps for this reason that he remained in Ljubljana without fearing the dangers of a civil war.

Breda, born on 10 July 1916, is a particularly fascinating character both for her beauty, which is immortalised in pictorial and photographic portraits, and for her complex personality. She studied gardening in Prague and learnt to speak four languages fluently; she was in Austria several times, as well as in England, Italy, the principality of Monaco, where she lived for a certain period, and, of course, in Prague.

We find Breda in Preganziol in 1943, when she joined aunt Ninka and uncle Milan and had to deal with the reality of the concentration camp. It is possible that Breda Rus was a kind of special correspondent or a Red Cross relay in charge of carrying out a rescue mission. It should be emphasised that, although Breda was well off, she did not hesitate to expose herself and put herself at risk.

We heard from the voice of the witness Ivan Gulič²⁵ that Breda was in the field every week and that she delivered medicine to the military chaplain. These journeys from Villa Pace to Monigo had two more stops: firstly, the parish of Monigo, where Breda left money so that the chaplain Antonio Serafin could provide food for the prisoners (the book explains how a humanitarian organisation was created that involved the peasants of the surroundings area); secondly, the hospital. Dr. Boccazzi had in fact shown Breda a secret passageway to get to the wards (from an internal stairway), and through this route

25 See footnote 6.

came food, money and letters, and some patients even escaped through it.

We do not know how long Breda stayed in Villa Pace. She was probably present in May 1945, when Milan's residence became a small hotel for Slovenian refugees. And perhaps this made her a political suspect in the eyes of Tito's Yugoslavia; in fact, Breda was included, like her uncle, in the lists of the CAE (Slov. Centralna aktivna evidenca) of the Yugoslav Secret Police (UDBA – Uprava državne varnosti).²⁶

Breda almost certainly participated in Milan's funeral in October 1949. At that time, she had already been married once to engineer Vinko Zalokar, widower of Ana Maria Tenkrátova from Prague, owner or manager of a renowned Domžale hat factory,²⁷ but Zalokar died in 1950. Breda was then a widow, albeit for a short time, and this condition of solitude brought her closer to her aunt Ninka, with whom she lived for some time in Italy. In Trieste Breda met a lawyer named Branko Mikuletič,²⁸ who was born on 19 March 1915 and became her second husband.

Breda and Branko were married on 27 December 1952 in Preganziol by proxy: neither of them resided there, and Breda was just a guest at her aunt's. The best men at the wedding were Ilario Van Den Borre, owner of an important

26 We found this information on the website <http://cae.udba.net>, active at the time of the first edition of our book (2012), the page is now gone.

27 www.genealogy.si/marriages; [http://www.visitdomzale.si/dozivetja/tematska-dozivetja/univerzale-\(nekdanja-oberwalderjeva-tovarna](http://www.visitdomzale.si/dozivetja/tematska-dozivetja/univerzale-(nekdanja-oberwalderjeva-tovarna) (April 2019).

28 Branko was the son of Fortunat (Trieste, 26 July 1896–Ljubljana, 17 September 1965), who was also a lawyer.

nursery-gardening company, and Milan Bielika. Immediately afterwards, the bride and the groom moved to Trieste (Trst), to Viale Miramare, 269. The residence was elegant: it was a liberty villa located on the promenade of Barcola. Here, Breda undertook an import-export economic activity together with a partner, as shown by several advertisements published in 1953 in the Slovenian-language newspaper *Demokracija* of Trieste and Gorizia.²⁹ In 1954, her aunt Ninka Stare joined them and left Treviso after selling Villa Pace.

Later, the couple moved to Milan, which was Breda's residence for twenty years, until 29 December 1978, a few months after the death of her husband. However, Breda's hectic life took her also to Ljubljana (where she kept a Yugoslav residence for practical and bureaucratic reasons), Trieste (where she was repatriated on 15 July 1981 until her final emigration in 1999) and Opatija (It. Abbazia), where her father lived after retirement (1950).

She travelled a lot throughout her life. She probably went on holiday in Velden, where she met dr. Cino Boccazzi and his wife Gianna, perhaps to remember the gloomy times of the early months of 1943. Breda returned to Ljubljana and died on 14 February 2008. She was buried in the tomb of the Stare family in the church cemetery of St. Catherine of Rovala in a village seventeen kilometres from Ljubljana (near the place where the Kolovec villa stood until 1943) together with her father, her mother, her beloved aunt Ninka, and her grandparents Josipina and Feliks Stare.

²⁹ *Demokracija*, 2 October 1953, year VII, number 39, p. 4.

We have spoken about Breda as “The Angel of Monigo,” but perhaps there were two more Slovenian women who helped the prisoners, namely Marija Kamnikar and Vera Magušar, who was known for her generosity³⁰ (the Franciscan father Engelhard Štucin states that she sent 1000 packages to Monigo for the internees).³¹

Summary

This essay is based on a more extensive piece of research published in the book *Di là del muro. Il campo di concentramento di Treviso (1942–1943)*, Istresco, Treviso 2012 and 2019 (new edition). Firstly, it analyses the history of the Monigo concentration camp and the material and spiritual living conditions of the Slavic prisoners using Italian and Slovenian sources; then, it focuses on what happened beyond the barrack walls, where civilian prisoners were held. The question is: in Treviso’s political and social background, was there any knowledge and awareness of what was happening? The answer is affirmative if we consider the authorities and the population that lived near the camp, although there has been a tendency to forget memories that have sunk into oblivion over time. The same question may concern the Slovenian community, which was affected by

30 Vera’s son Dušan, born in 1922, student in Venice during the war years, lived in Treviso.

31 We got this piece of information from Ivo Jevnikar in an e-mail of 4 January 2011 and 28 August 2019. The statements are based on documents preserved in the provincial archive of the Slovenian friars in Ljubljana.

these dramatic events, and the answer is certainly affirmative, as shown by individual and collective initiatives in favour of the prisoners.

The present essay focuses mainly on the Slovenian aid system that developed both in Ljubljana and in Treviso. The topic of Italian solidarity is more thoroughly discussed in the book mentioned previously.

*Solidarnost Slovencev v
koncentracijskem taborišču Treviso
(Monigo)*

Povzetek

Prispevek je nastal na podlagi obširnejše raziskave, objavljene v knjigi *Di là del muro. Il campo di concentramento di Treviso (1942–1943)*, ki je bila objavljena pri inštitutu Istresco v Trevisu leta 2012, v novi izdaji pa leta 2019. V prispevku so najprej na podlagi italijanskih in slovenskih virov analizirani zgodovina koncentracijskega taborišča v Monigu ter materialni in duhovni življenjski pogoji slovanskih zapornikov. Obravnavano je tudi dogajanje zunaj taboriščnih zidov, med katere so bili zaprti civilisti. Pri tem se odpira vprašanje, ali politično in družbeno zaledje v Trevisu vedelo za dogajanje v taborišču. Odgovor nanj je pritrديلen ob upoštevanju oblasti in prebivalstva, ki je živelo blizu taborišča, čeprav so opazna prizadevanja, da bi spomini na taborišče zatonili v pozabo. Enako vprašanje se lahko nanaša na slovensko skupnost, ki so jo ti dramatični dogodki zaznamovali. Tukaj je odgovor zagotovo pritrديلen, saj na to kažejo posamezne in kolektivne pobude v korist zapornikov.

V prispevku je obravnavan predvsem slovenski sistem pomoči, ki se je razvil tako v Ljubljani kot v Trevisu. Italijanska solidarnost je podrobneje obravnavana v prej omenjeni knjigi.

Prejeto: 7. 11. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Tomaž Kladnik¹

Ofenzivno delovanje enot slovenskega domobranstva

Izvleček

V članku so na osnovi proučevanja arhivskih virov v Arhivu Republike Slovenije in literature obravnavane spremembe v taktiki delovanja enot Slovenskega domobranstva, ki so predvsem v drugi polovici leta 1944 in na začetku leta 1945 samostojno ali skupaj z nemškimi enotami bojno delovale proti partizanskim enotam, kar je bila glede na dotakratno njihovo bojno delovanje zelo velika in očitna sprememba. Dotakratno delovanje iz postojank in organiziranje velikih ofenziv so zamenjali s hitrimi in z energičnimi napadi na odkrito partizansko enoto, da bi jo uničili oziroma ji prizadejali kar največje možne izgube.

KLJUČNE BESEDE: druga svetovna vojna, Slovensko domobranstvo, Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije, bojno delovanje

¹ Izr. prof. dr. Tomaž Kladnik, polkovnik Slovenske vojske, Center vojaških šol, Engelsova ulica 15, SI – 2000 Maribor, tomaz.kladnik@mors.si.

Abstract

Based on the study of literature and of archival sources in the Archives of the Republic of Slovenia, the article deals with the changes in the tactics of operation of the Slovenian Home Guard units carrying out combat operations against Partisan units independently or together with German units particularly in the second half of 1944 and at the beginning of 1945, which was a very large and noticeable change compared with their combat operations before that time. They replaced their previous operations from outposts and the organisation of large offensives with fast and powerful attacks on an open Partisan unit in order to destroy it or damage it as much as possible.

KEY WORDS: Second World War, Slovenian Home Guard, National Liberation Army and Partisan detachments of Slovenia, combat operations

Uvod

Ob kapitulaciji Italije in ustanovitvi operativne cone Jadransko primorje, ki je zajemala tudi Ljubljansko pokrajino, so Nemci okupirano območje vojaško reorganizirali in ustanovili nove pomožne vojaškopolicijske formacije. Hkrati pa so na slovenski protirevolucionarni strani iskali rešitve ustanovitve »*vojske, ki jo bodo sestavljali samo Slovenci*«. Tako je bil general Erwin Rösener zadolžen za njeno organiziranje, nato pa s posebno odredbo tudi za vrhovnega nosilca poveljevanja nad narodnimi zaščitnimi oddelki, ki so se v Ljubljanski provinci imenovali Slovensko domobranstvo. Na čelu Slovenskega domobranstva je bil od sredine oktobra 1943 vzpostavljen tako imenovani organizacijski štab, nemško *Organisationsstab für die Aufstellung des slowenischen Landeswehr*. Že naziv tega štaba je kazal, da ne gre za poveljevalni organ. Rösener pa je že 30. septembra 1943 v svojem XVIII. vojnem okrožju ustanovil posebni vodstveni štab – *Führungsstab für Bandenbekämpfung*, 26. oktobra pa je za nabiranje in uvrščanje pripadnikov Slovenskega domobranstva ustanovil še poseben štab – *Organisationsstab für die Aufstellung der slowenischen Landeswehr beim Höheren SS und Polizeiführer in Laibach*, s pristavkom, da bo to tudi zvezni štab.²

Glavne naloge organizacijskega štaba in enot Slovenskega domobranstva so bile »*nabiranje, uvrščanje, vežba, oprema in oskrba*« Slovenskega domobranstva. Za naloge zunaj tega okvira pa so morale dobiti enote posebno dovoljenje štaba. Ko pa so bile domobranske enote vključene v poseganje v boj ali na položaje zunaj bunkerske črte, so bile podrejene nemškemu

2 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1877, Slovensko domobranstvo (dalje AS 1877), t. e. 17, l. 1944: Ukaz organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva, št. 2392, 18. 4. 1944.

»štabu za vodstvo borbe proti banditom«. V sestavi organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva tako ni bilo enega najpomembnejših odsekov štaba vsake vojske oziroma vojaške enote, to je odseka za operativne zadeve, saj so bile te, tudi kar zadeva Slovensko domobranstvo, v nesporni in popolni pristojnosti Nemcev. Ker je med nemškimi in domobranskimi častniki prihajalo do sporov, kdo je komu nadrejen, je organizacijski štab Slovenskega domobranstva izdal posebni ukaz, v katerem je bilo zapovedano: *»Kadar je nemškemu častniku poverjena kaka naloga, je povelje v njegovih rokah ter ga morajo tudi naši častniki izvršiti. Stvar inteligence in preudarnosti naših častnikov pa je, da pri tem ne trpi njihov ugled napram svojemu moštvu.»*³

Dne 16. maja 1944 so bile, z novo vojaško razdelitvijo v Ljubljanski provinci, enote Slovenskega domobranstva določene kot posadke v posamezne postojanke in ustanovljeni štirje domobranski napadalni, udarni bataljoni, ki so se 5. junija 1944 preimenovali v I., II., III. in IV. (udarni) bataljon, iz katerih sta bili oblikovani dve skupini, in sicer skupina Schumacher (I., III. in IV. bataljon) in skupina Rupnik, sestavljena iz II. bataljona. Bataljoni so bili sestavljeni iz treh pehotnih, strelskih in ene težke čete, poveljevali so jim častniki Slovenskega domobranstva, ki pa jim je bil dodeljen nemški častnik, razen drugi, kjer je namesto imena nemškega častnika napisan vprašaj. Tako so v juliju 1944 v Slovenskem domobranstvu delovale naslednje formacije: organizacijski štab, poveljstvo tečajev, poveljstvo komore, poveljstvo godbe, poveljstvo domobranske kontrole, 1. in 2. šolska, 1. delovna ter 54 navadnih strelskih čet, ki so bile večinoma *»posadne«* čete v posameznih postojankah

3 ARS, AS 1877, t. e. 18, l. 1943 ali 1944, Dokument z naslovom Organizacijski štab Slovenskega domobranstva, brez datuma in številke. Glede na vsebino nastal pred ali januarja 1944.

Slovenskega domobranstva, ter štirje manevrski bataljoni. Na dan 15. marca 1944 je bilo v Slovenskem domobranstvu skupno 9213 moških, od tega 265 častnikov, 930 podčastnikov, 528 višjih podčastnikov in 7489 domobrancev.⁴

Bojno delovanje enot Slovenskega domobranstva

Obširno razmišljanje o organizaciji in delovanju slovenske protipartizanske vojske pa se je izkazalo za realno izvedljivo samo v tistem delu, ko je opredeljevalo formiranje postojank in hitrih premičnih enot, ki bodo v boju s partizani uporabljale partizanski način bojevanja, saj se je Slovensko domobranstvo šele ustanavljalo, in to kot policijsko-vojaška formacija, ki ji Nemci niso namenili samostojnega ofenzivnega nastopanja, sploh pa ne v tolikšnem obsegu in na način, ko jih v ofenzive proti partizanom sploh niso vključevali. Prav tako pa ne upošteva delovanja partizanske vojske, saj pričakuje, da se bo ta večinoma umikala in na koncu razbežala pred premočjo nasprotnika. Partizanska strategija in taktika oziroma partizanski način vojskovanja je temeljil na stalni bojni aktivnosti enot, tako da je bil napad osnovni način boja; neprekinjenem premiku; delovanju ponoči; doseganju presenečenj s prepadi, z zasedami, infiltracijami, diverzijami; tajnih, prikritih pohodih; delovanju v vseh terenskih in vremenskih pogojih. S tako širokim razponom pogojev in z originalnostjo v realizaciji je bila partizanska taktika antiteza klasičnim vojnim pravilom. Partizanske enote so delovale originalno, smelo, hitro, s silovitim udarom, spretnim približevanjem in umikanjem ter s

4 ARS, AS 1877, t. e. 18, l. 1944, Ukaz OŠ SD, št. 4061, 5. 7. 1944, ter dokument brez glave in naslovnika: Pregled posadnih čet Grupacija in Udarni bataljoni Slovenskega domobranstva po 20. 4. 1944.

pogumom starešin in borcev, s čimer so nevtralizirale številčno in tehnično premoč nasprotnika.⁵

Kadar začetni ukrepi za preprečevanje razmaha partizanskega odpora niso dali ustreznih rezultatov oziroma se njegovo delovanje ni ustrezno obvladovalo, se je boj z njim izvajal predvsem z ofenzivnimi metodami bojevanja. Napadi so lahko bili različno obsežni, od napada na malo izdvojeno partizansko enoto, za katero je bilo predhodno točno ugotovljeno, kje je in kakšna je njena moč, do obsežnega napada, ofenzive na široko partizansko območje, na katerem so bile večje partizanske enote ter razne partizanske politične in vojne ustanove. Z različnimi načini izvidovanja je bilo možno točno ali vsaj približno ugotoviti mesto, kjer je bila določena partizanska enota. V takem primeru je bilo treba izvršiti hiter in energičen napad na odkrito enoto, z namenom uničenja ali vsaj povzročitve večje izgube. Ker je bilo treba računati na veliko manevrsko sposobnost in gibčnost partizanske enote, je moral biti napad pripravljen in izveden tako, da je bilo presenečenje čim večje. Priprava za premik je morala biti izvedena hitro in neopazno. Z nalogo in načrtom njene izvedbe so bili lahko seznanjeni samo častniki, medtem ko je morala biti enota v nenehni pripravljenosti, tako da med njeno posebno pripravo ni bilo mogoče izdati namena akcije. Premeščanje enot na mesto izvedbe akcije je moralo biti izvedeno z najhitrejšimi razpoložljivimi prevoznimi sredstvi, napad pa je moral biti hiter in energičen, z merami zavarovanja pred zasedami. Čim se je akcija končala, enote po navadi niso izvajale preganjanja manjših grup, ampak se je enota zbrala ter se ob ustreznih ukrepih varovanja vrnila v postojanko.⁶ Ofenzivne akcije so izvajali v glavnem udarni

5 ARS, AS 1877, t. e. 17, l. 1944, Dopis OŠSD, zaupna številka 5258, Ljubljana, 19. 9. 1944, Okrožnica NOV.

6 Petar Kleut, *Partizanska taktika in organizacija*, Vojno delo, Beograd, 1960, str. 102, 103.

bataljoni Slovenskega domobranstva. Njihovo delovanje je opredeljeno v dokumentu organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva z dne 19. septembra 1944, ki s komentarjem posreduje enotam Slovenskega domobranstva okrožnico NOV, z uvodno opombo, da se *»na tolovajske umske izdelke do sedaj nismo ozirali. Da pa bi dokumentirali njihovo mizerno stanje, bomo izuzeto izvodno prenesli Okrožnico Glavnega štaba NOV od 1. avgusta 1944.«*⁷

V poglavju *Taktika BE-GA bataljonov* je zapisano, da so se ti v glavnem odločali za konspirativno premikanje po gozdu, pri čemer so uporabljali dobre vodnike, ki so poznali teren in so lahko vodili enote po stezah ali mimo njih. Po navadi se je premikala manjša kolona vidno po cesti, da bi pretentala štabe in angažirala enote za uničenje te kolone, medtem ko se je glavnina enote že odcepila od te kolone in nemoteno nadaljevala premik do svojega cilja. Tako so uporabljali taktiko vzporednega, razmeroma hitrega premikanja kolon, ki se je premikala vsaka v svoji smeri, pred ciljem pa so se združili v udarno skupino in so neposredno po najkrajši poti udarili proti svojemu cilju po reku *»ločeno korakati – skupno udariti«*. Bataljoni so se po navadi vračali v svoje postojanke po isti poti, večkrat pa so krenili v drugo postojanko in se od tam šele po počitku vrnili v svojo bazo.⁸ Pri napadu so delovali s taktiko presenečenja in hitrosti. Najprej so želeli z manjšimi silami zapreti prostor z dveh strani, z glavno silo pa udariti neposredno v cilj, istočasno pa so premaknili nekaj moštva v smer, v katero se bodo partizani najverjetneje umaknili. Napad so pripravili z močnim ognjem iz vseh vrst orožja, še posebej iz minometov, in z vpitjem, da bi povzročili paniko.

7 ARS, AS 1877, t. e. 17, l. 1944, Dopis OŠSD, zaupna številka 5258, Ljubljana, 19. 9. 1944, Okrožnica NOV.

8 Prav tam.

Na mestu napada so se zadrževali le kratek čas in napad takoj, ko so zaslutili večjo nevarnost s partizanske strani, spremenili v manever za umik. V smeri umika so že prej postavili zasede, pri čemer so uporabljali zamaskirana mitralješka gnezda in zaščitnice, da bi presenetili partizanske borce in jim udarili v hrbet. Prav tako so postavili zasede v smeri pričakovanega partizanskega napada. Pri napadih so delovali po načelu različnih prevar. Tako moštvo ni bilo enotno oblečeno. Deloma so bili oblečeni v nemške in domobranske uniforme, deloma pa v civilne obleke, in to z namenom napraviti vtis partizanske kolone. Večinoma so hodili gologlavi ali pa nosili »titovke«. Stražarje so poskušali premamiti s tem, da so govorili, naj ne streljajo, in se tako približali stražarju, ki so ga nato ubili. Vse akcije so bile izvedene z velikim tveganjem, ki ni izključevalo možnosti, da jih partizanske enote pri tem popolnoma uničijo.⁹ V dokumentu partizansko vodstvo opozarja, da poskuša sovražnik s tem kopirati taktiko, ki so jo do tedaj »gradili« partizani, ter je pri tem dosegel uspeh predvsem pri nenadnem vpadu v Žužemberk, kar je na partizanski strani zahtevalo resne ukrepe. V komentarju na to ugotovitev v organizacijskem štabu Slovenskega domobranstva ugotavljajo, da je »taktika toliko stara kot človek, torej je niso naredili razni mizarji Rozmani. Razen tega pa niti ena organizirana postojanka SD ni padla od 9. 9. 1943 do 20. 9. 1944 v tolovajske roke, kljub taktiki, ki so jo tolovaji izsilili.«¹⁰

Prvi udarni bataljon Slovenskega domobranstva je 26. marca 1945 »v znamenju borb« proslavljal prvo obletnico svojega obstoja. Formiran je bil 26. marca 1944 po večini iz »preživelih turjaških borcev in iz borcev stotnika Cerkvénika«, ki so bili skoraj v celoti pripadniki vaških straž »že do takrat prekaljeni v neštetih

9 Prav tam.

10 Prav tam.

bojih«. Po ustanovitvi je sledilo enotedensko urjenje po metodah takrat modernega bojevanja in uporabi pehotnega orožja, že 4. aprila pa so, da bi preverili znanje moštva in njegovo usposobljenost za boj, odrinili v akcijo, ki je bila manevrskega značaja. S tem se je začelo tudi obdobje neprestanih pohodov in bojev, ki je trajalo vse leto. Tako je 29. aprila bataljon krenil v akcije prek Velikih Lašč, Dobropolja, Krke, Žužemberka, Gornje Straže, Trebnjega, Mirne in Trebelnega, ki je trajala 17 dni, se vrnil v Ljubljano in po nekaj dneh ponovno napadel v smeri Litije, Trebnjega, Mirne Peči. Dne 30. maja je bataljon odšel prek Temenice v Stično, ki je postala njegova stalna baza za pohode po Suhi krajini, Dolenjski, Notranjski in Beli krajini. V enem letu so padli dva častnika, deset podčastnikov, pet kaplarjev in 48 vojakov, domobrancev; ranjenih pa je bilo šest častnikov ter 164 podčastnikov in vojakov, domobrancev. Pobili naj bi 1142 (naštetih) partizanov ter jih 76 ujeli. V bojih so zaplenili arhiv 15. divizije in arhive devetih brigad.¹¹

Ena izmed težav, s katero so se srečevali v organizacijskem štabu Slovenskega domobranstva, predvsem pa v nemškem poveljstvu za vodenje bojev proti partizanom, je bilo nadzorovanje situacije na bojišču in s tem načrtovanje boja proti partizanom oziroma njihovo pravočasno odkritje in uničenje. Eden od ukrepov, ki je ta problem poskušal odpraviti, je bilo pravočasno poročanje nadrejenim. Tako so morali poveljniki dve uri po prejemu bojnega povelja poslati, pisno ali po telefonski zvezi, točno poročilo o moči bojne enote, oziroma enote, ki bo odšla v akcijo, o njenem bojnem razporedu in o moči sil, ki ostanejo v oporišču. Prav tako so morali poveljniki pošiljati poročila o stanju in akcijah, pisno ali šifrirano po radijski

11 ARS, AS 1877, t. e. 43, l. 1944, dokument brez glave, datuma in številke, podpisnika in naslovnika z naslovom: 26. III. 1944 – I. BATALJON – 26. III. 1945.

zvezi, vsak dan ob 6.00 in 18.00. Poročila bataljona Rupnik pa je bilo treba pošiljati po poročniku varnostne policije Bauerju na Rakeku, prav tako je moral Rupnik po Bauerju v Ljubljano pošiljati šifrirana telefonska poročila. V poročilih so morali označiti kraje po nemški vojaški karti 1 : 200.000 z mrežo; pri večernih poročilih so morali podati namero za naslednji dan; pri posamezni akciji sporočiti, ali je zaključena, poročati je bilo treba o lastnih in nasprotnikovih izgubah in o plenu; pri poročilih o partizanih pa so morali navesti vir poročila. Vsa taka povelja in poročila so bila tudi največja tajnost in jih je bilo treba uničiti, zato se žal niso ohranila.¹²

Priprave na pohod zunaj oporišč Slovenskega domobranstva so se izvajale na osnovi pripravljalnega povelja poveljnika enote. Tako je poveljnik II. bataljona Slovenskega domobranstva, stotnik Vuk Rupnik, 15. avgusta 1944 ob 20.30 dostavil poveljnikom 17., 47. in 48. strelske čete ter težke čete povelje za priprave za pohod v noči s 16. na 17. avgust 1944. Poveljniki strelskih čet so morali zbrati vsak po 130 mož, ki so bili sposobni za boj in marš ter razdeliti četo na tri vode in splošni del čete. Moštvu so morali razdeliti suho hrano za tri dni, po 90 nabojev za puško, po 600 nabojev za lahko strojnico ter po 50 min za lahke minomete. Iz težke čete je bil v 47. četo prerazporejen težki minomet s 24 lahkimi minami. S seboj so morali vzeti nosila in sanitetno torbo ter signalne pištole s po desetimi naboji vsake barve, četni trobentač in še trobento. Težka četa je morala za pohod pripraviti sto mož, dva minometa na šestih mulah s po 50 minami, tri težke strojnice na štirih mulah s po 5000 naboji. Četa se je morala z ustrezno količino streliva za puške in brzostrelke pripraviti tudi za samoobrambo. S težko četo so bili tudi pionirji, vod za zvezo in zdravnik ali bolničar. Vse moštvo je moralo s seboj vzeti nahrbtnike in čutarice z vodo, šotorska krila ter vse ročne bombe, po možnosti tri do

12 ARS, AS 1877, t. e. 17, l. 1944, Povelje št. 2, ki ga je po OŠSD enotam Slovenskega domobranstva posredoval poveljnik varnostnega okraja Ljubljanske pokrajine, oddelek Ia, na položaju, 5. 11. 1944.

štiri na vojaka. Vse priprave so morali zaključiti še isti dan do 24. ure in upoštevati strogo tajnost. Poveljniki čet so se morali osebno prepričati, ali so bile priprave res izvršene in ali so vse pripravljeno tudi zares vzeli s seboj, tako da poveljnik bataljona ne bo »sprejemal nikakšnih izgovorov v času pohoda, da je enega ali drugega zmanjkalo ali da sploh ni vzeto s seboj«. Pred pohodom so morali poveljniki zbrati enoto in nagovoriti moštvo, pri čemer je moral biti poudarek na pohodni disciplini in redu, ki je moral biti v skladu z določbami iz pravil bojne službe, predvsem pa so jih morali opozoriti na največjo tišino in red med pohodom; s trobentačem so jih morali seznaniti z vsemi »trobnimi« znaki: stoj, naprej, ogenj, ustavi ogenj, juriš, zbor; da so zažiganje ognjev, cigaret, pogovor in temu podobno med pohodom najstrožje prepovedani. Poveljniki čet so morali k sebi poklicati tudi nemške podčastnike, ki so jim bili dodeljeni v četo, ter jim dati ustrezna navodila, da so se lahko pripravili na pohod skupaj z moštvom in so morali biti po 24. uri pri četi. Zavarovanje postojanke je med pohodom izvajal narednik z 59 možmi, ki niso šli na pohod. Njihova naloga je bila, da ponoči in ponoči popolnoma zaprejo blok okoli Rakeka, da ponoči postavijo zasede okoli naselja in da s stražarji zavarujejo objekte, v katerih so nastanjene čete, ki so bile na pohodu. Območje proti Uncu pa je morala zavarovati 17. četa. Vsaka samovoljna oddaljitev iz Rakeka ali izmikanje dolžnostim je bila v obdobju, ko je bil bataljon v akciji, najstrožje kazniva, saj ni bilo prav, da »večina moštva prenaša napore akcije, posebno v tem letnem času, drugi bi pa ta čas izkoristili za vožnjo v Ljubljano ali pa domov«. ¹³

Organizacija in poveljujoči častniki II. udarnega bataljona Slovenskega domobranstva so razvidni iz naslednje tabele:¹⁴

13 ARS, AS 1877, t. e. 43, l. 1944, Povelje poveljnika II. bataljona Slovenskega domobranstva, številka: strogo zaupno 303 z dne 15. 8. 1944.

14 ARS, AS 1877, t. e. 43, l. 1944, Pregled častnikov, podčastnikov in kaplarjev II. bataljona.

Častniki		
Štab	poveljnik	major Vuk Rupnik
	adjutant	poročnik Rudolf Mušič
	intendant	nadporočnik dr. Branko Jan
	obveščevalni častnik	poročnik Stanko Tomažič
	propagandist	poročnik Anton Gorše
	zdravnik	poročnik dr. Jože Janeš
	vojni kurat	nadporočnik Anton Polda
17. četa	poveljnik	stotnik Ivan Rihar
	vodniki	poročnik Ludvik Hren
		poročnik Ivan Kralj
		poročnik Anton Šušteršič
47. četa	poveljnik	poročnik Ivan Ivanc
	vodniki	poročnik Jože Kranjc
		poročnik Ivo Erznožnik
		poročnik Ivo Korošec
		poročnik Ivan Žužek
48. četa	poveljnik	nadporočnik Jože Kavčič
	vodniki	poročnik Franc Orehek
		poročnik Zdravko Štrukelj
		poročnik Nikolaj Žužek
2. težka četa	poveljnik	nadporočnik Ivan Vrhovec
	vodniki	poročnik Leopold Selan
		poročnik Riko Urh
		poročnik Drago Volovšek

V bataljonu je bilo še 41 podčastnikov (višjih narednikov, narednikov in podnarednikov) in 17 kaplarjev.

Kako je bila sestavljena in opremljena posamezna četa Slovenskega domobranstva, je razvidno iz pregleda moštva, orožja, spreme, plena, živine in vozil 2. težke čete II. bataljona z dne 22. novembra 1944, ki je predstavljen v nadaljevanju.

Moštvo: Matična enota druge težke čete je bil četrti težki strelski vod s 33 vojaki, nakar so bili v enoto prerazporejeni vojaki iz drugih čet in na novo sprejeti, tako da je bilo v četi na seznamu skupaj 149 vojakov, prisotni pa so bili 104 vojaki. Od manjkajočih 45 vojakov je bil en ranjeni v bolnišnici, 20 jih je bilo na begu, 24 pa v premostitvi v drugih četah. **Oborožitev:** Četa je bila zadolžena z 20 pištolami 7,65, od teh je bila ena izgubljena v boju, tri pa so odnesli pobegli vojaki; z 62 italijanskimi puškami, dvema minometoma 45 mm; s štirimi minometri 81 mm, petimi signalnimi pištolami, od tega so bile štiri izgubljene; z 19 brzostrelkami, od tega sta bili dve ukradeni; z osmimi težkimi strojnicami Fiat, od teh so bile tri oddane drugim četam; s petimi težkimi strojnicami Bred, deloma dobljenimi v boju in deloma zamenjanimi za težke strojnice Fiat. **Oprema:** Ob formiranju je bila četa zadolžena z naslednjo opremo: s čepicami, z vojaškimi jopiči, s hlačami, plašči, z ovratniki, s srajcami, spodnjimi hlačami, z nogavicami, s čevlji, z ovijači, zaponkami za pas, s torbicami, z naramnicami za torbice, s skodelicami, s pasovi za skodelice – vsega 113 kosov oziroma parov ter 88 šotorskih kril, 80 krp za čevlje, 53 odev, 51 brisač, štirje puloverji, 67 pasov, tri blazine, tri slamarice, trije robci in 14 grbov. Nekaj opreme je bilo izgubljene v boju, del pa so prejeli naknadno, med tem tudi 91 kožuhov in 125 čelad, med drugim pa so pričakovali še po 120 rokavic, zimskih odev, nahrbtnikov in čutaric. **Plen:** V skladišču čete ni bilo nobenega plena, ker so ga delno že porabili kot razstrelivo pri gradnji bunkerjev, delno pa so ga razdelili med vojake v uporabo, npr. nahrbtnike, čevlje, čutarice in drugo. Četa je razpolagala z 31 glavami živine za nošenje in vožnjo ter s petimi malimi in štiri-

rimi velikimi karetami, z dvema vozovoma na peresa in dvema težkima vozovoma z lestvami.¹⁵

Dne 19. decembra 1944 sta bili 48. in 17. četa II. bataljona Slovenskega domobranstva premeščeni na območje Cerknice in sta morali takoj začeti urejati na novo dodeljene položaje tudi s pomočjo mobiliziranega civilnega prebivalstva. Poveljniško mesto 48. čete je bilo pri Sv. Roku, z glavno smerjo opravljanja izvidniških nalog na vzhodni obali Cerkniškega jezera, 17. čete pa v Cerknici v Šerkovi hiši in z glavno smerjo opazovanja severnega pobočja Slivnice do Radljeka, in to od zore do mraka. Okoli osnovne točke obrambe je bilo treba postaviti žično oviro, ki so jo dobili po demontaži tiste, ki je bila v Rakeku, nato je bilo treba izdelati pokrita strelska zaklonišča in za boj preurediti jugoslovanske bunkerje, nazadnje pa je bilo treba izdelati stanovanjska zaklonišča, varna pred bombardiranjem. Zvezo s poveljstvom v Rakeku so vzdrževali s telefonsko povezavo.¹⁶

Potek bojev s partizani je razviden iz ofenzivnih poročil posameznih enot Slovenskega domobranstva. Tako so iz dnevnega poročila IV. bataljona za od 4. do 7. januarja 1945 razvidne ofenzivne akcije bataljona nasproti partizanskim enotam:¹⁷

»3. januar – Ob 6. uri zvečer so vse enote bataljona krenile v akcijo proti partizanom. Bataljon je krenil v smeri: Radohova vas, Sela, Šumber, Žužemberk, kamor je prispel okoli 6. ure zjutraj.

15 ARS, AS 1877, t. e. 43, l. 1944, Dokument 2. težke čete Slovenskega domobranstva, številka 986 z dne 22. 11. 1944, Pregled moštva, orožja, spreme, plena, živine in vozil 2. težke čete II. bataljona z dne 22. 11. 1944.

16 ARS, AS 1877, t. e. 43, l. 1944, Naredba številka 15 poveljnika II. bataljona za 18. december 1944.

17 ARS, AS 1877, t. e. 35, l. 1945, Dnevno poročilo IV. bataljona Slovenskega domobranstva organizacijskemu štabu Slovenskega domobranstva za 4.–7. 1. 1945, številka zaupno 253, na položaju dne 12. 1. 1945.

4. januar – V Žužemberku je prišlo do boja s partizani. Ubit je bil kurir voznik na motorju, po činu podporočnik, spremljevalcu pa je uspelo pobegniti, pri tem je bil zaplenjen motor in precej blaga. Nato je okoli 8. ure bataljon krenil v smeri Zalisec, Dobrnič, Trebnje. 38. četa se je pri Zaliscu spopadla s partizani, ki so bili na tovornjaku in na tanku, pri čemer je bil tovornjak uničen, (italijanskemu) tanku je uspelo zbežati, ubitih pa je bilo 8 partizanov.

5. januar – *Po prenočevanju v Trebnjem se je bataljon premaknil na Repeče, od koder so bile poslane izvidniške patrolje, in pri tem so ujeli dva partizana.*

6. januar – *Po maši je bataljon krenil v smeri Mirna Peč, Jordan, Kal, Vrbovec, Polipa, Ajdovec, kjer je prišlo do spopada z 9. brigado. Pri tem je bilo ubitih 14 partizanov, zaplenjena mula s težkim mitraljezom in strelivom, dva konja in nekaj pušk. Od tu so se vrnili v Lipovec na počitek.*

7. januar – *Ob 5.30 uri so odšli v smeri Mačji hrib, Trebča vas, kjer je prišlo do hudega boja, ki je trajal do 16. ure. Po zboru vseh domobranskih enot, ki so sodelovale v spopadu v Srednjem Lipovcu, so krenili proti Jordanu, kjer so prenočili.*

8. januar – *Bataljon se je preko Opčin in Velikega gabra ob 14. uri vrnil na svoj izhodiščni položaj.*«

Pri oceni nasprotnika med pohodom je zapisano, da je bil IV. bataljon Slovenskega domobranstva v spopadih samo z enotami VII. korpusa NOV in POS. Po pripovedovanju zaslišanih ujetnikov, ki so jih zajeli, je bila morala nasprotnika na tako nizki ravni kot še nikoli. Tako so imeli komisarji zaradi številnih hajk politične ure samo še vsakih 14 dni, pred tem pa po tri tedensko. Čete, ki so štele pred petimi meseci po 60 do 80 mož, so jih imele zdaj povprečno le še 25. Število partizanov naj bi se tako stalno manjšalo, novega dotoka moštva pa naj ne bi bilo, iz dolenskih brigad pa naj bi, po poročilih »dobrih opazovalcev«, v zadnjih treh mesecih prek Sv. Križa na svoje domove na

Štajersko pobegnilo do 500 partizanov. Prehod med Štajersko in Dolenjsko po cesti pa je postal zaradi novih domobranskih posadk med Št. Vidom in Trebnjim tako nevaren, da so ga partizani uporabljali samo še v begu. VII. korpus, ki je operiral z dvema divizijama s posameznimi brigadami po vsej pokrajini, v obdobju, ki ga zajema poročilo, naj ne bi našel varnega prostora za svojo obrambo. Južno od Žužemberka, v izčrpani Beli krajini, naj ne bi več našel hrane, severno od mesta pa naj bi moral za preživetje puščati na bojiščih dele posameznih brigad, v mestu pa naj ne bi bil varen pred domobranci. Prav tako naj bi se partizanske brigade »preplašene« stiskale okoli korpusa, ki naj bi se v vsakem stiku z domobranskimi enotami »panično« dvignil in iskal preboj na boljše položaje, vendar ne kot celota po povelju, ker ni bilo časa, ampak naj bi vsak komandant ukazal umik tja, kamor se mu je zdelo najvarneje. Prav tako v zadnjih mesecih ni bilo opaziti samostojnih akcij brigad in divizij, saj naj bi brigade zaradi upada števila partizanov v njih predstavljale to, kar so pred pol leta predstavljali bataljoni. Brigada korpusa naj ne bi imela več kot treh bataljonov s po tremi četami, v katerih naj bi bilo od 20 do 30 mož. Vsaka četa je bila oborožena z do tremi mitraljezi, dvema angleškima in enim šarcem, italijansko orožje je skoraj v celoti izginilo. Vsaka brigada je imela po dva težka minometa. Topovi niso bili več v sestavi brigad, ampak so tvorili samostojen divizijon. Nekaj brigad je dobilo tudi radijske postaje, ki jih do takrat niso imele. Angleška pomoč pa naj bi bila neredna. Oblekli so sicer polovico partizanov, vendar niso dostavili opreme, ki bi jo partizani potrebovali za zimo (dobro obutev, toplo spodnje perilo in plašče). Med akcijo so naštehi 62 mrtvih partizanov, v domobransko bazo pa so pripeljali 15 ujetnikov in prebežnikov. Na domobranski strani je padel en podnarednik.¹⁸

18 Prav tam.

Partizani so pri spopadih z domobranskimi enotami večje in uspešno uporabljali zaplenjene domobranske in nemške uniforme, vnašali mednje zmedo in povzročali žrtve, saj so domobranci domnevali, da imajo pred seboj domobranske oddelke sosednje postojanke. Da bi take slučaje preprečili, so morali poveljniki, sporazumno s poveljniki sosednjih postojank, izdajati podrejenim znake razpoznavanja, in to za vsak dan posebej in različne za uporabo podnevi in ponoči. Pri tem so morali moštvo opozoriti, da morajo biti posebej previdni ob srečanjih z domobranci, ki jih ne poznajo, ter da vsakega takega domobranca, podčastnika in častnika, ki ga osebno ne poznajo, legitimirajo. Patruljam, ki so jih pošiljali v izvidnico, so morali odrediti točno mesto v stražnem obroču, skozi katerega so se morali po opravljeni nalogi vrniti v posadko. Če pa je šlo na izvidovanje več patrolj hkrati, so morale biti vse poučene o tem, kje so sosednje patrolje in v katero smer gredo.¹⁹

Med bojnimi akcijami pa je prihajalo tudi do nesporazumov in odpiranja ognja na lastne enote. Do takega spopada je prišlo med Rupnikovim in IV. šentviškim bataljonom. Pri Kiklarjih v Beli krajini je 31. četa, ki je bila v predhodnici bataljonske kolone, na poti med grmovjem opazila partizanskega stražarja, ki se je takoj, ko jih je zagledal, umaknil. Trenutek nato jih je stražar zaustavil in vprašal, kdo prihaja. Domobranci, kljub prepričevanju stotnika (Huptmanna) Schumacherja, ker so bili prepričani, da so na nasprotni strani domobranci, niso hoteli odgovoriti, da so partizani, kar je nato storil stotnik Schumacher. Nasprotna stran je na enako vprašanje prav tako odgovorila enako. Takoj nato, ko so bili še v koloni, so nanje začeli streljati z »brzostelkami« in nato še z mitraljezi. Na klice kaplarja 31. čete, »zakaj streljate, če smo oboji partizani, kdo

19 ARS, AS 1877, t. e. 274, l. 1944, Dopis OŠSD, zaupna številka 2730, Ljubljana, 1. 5. 1944.

ste pravzaprav«, se je ogenj z nasprotne strani še okrepil. 31. četa je nato začela naskok na nasprotnika, vendar ta ni bil uspešen, saj so začele padati še mine težkih minometov, zato so se umaknili v smeri napadalčevega boka. Šele ob izstrelitvi bele rakete nasprotnika in na ponovno vprašanje, kdo so, je sledil odgovor, da so domobranci Rupnikovega bataljona, in so prenehali spopad.²⁰

Take dogodke so poveljujoči razčiščevali tudi s poročili nadrejenim poveljnikom. Tako je major Emil Cof 21. aprila 1945 iz Žužemberka pisal poročilo poveljniku Slovenskega domobranstva v zvezi s streljanjem lastne artilerije na lastne enote, ki so bile na Sv. Petru 13. aprila 1945. V poročilu izjavlja, da je akcija enot 1. in 2. bataljona Slovenskega domobranstva potekala tako, da sta bataljona napredovala proti vrhu in bila pod ognjem minometov, ki so jih imeli partizani na koti 912. Z vzdolžnim in s poševnim opazovanjem so to ugotovili in nemška baterija je odprla ogenj na partizanske položaje. Ker je kota, kjer so bili partizani, od Sv. Petra oddaljena 1,5 km, je jasno, da granata niti slučajno ni mogla prileteti na Sv. Peter. Iz razgovora z vsemi prisojnimi nemškimi starešinami je razvidno, da Sv. Peter sploh ni bil pod ognjem, ampak da je do govoric in poročil o tem, da je lastna artilerija streljala na lastne sile, prišlo verjetno zaradi tega, ker so lastne enote slišale odstrel od zadaj, vendar niso mogle videti udarcev granat na koto 912, ker je ta bila za Sv. Petrom.²¹

Ob takih primerih so člani sodnega odseka organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva opravljali poizvedbe in zaslisevanja. Tako so na železniški postaji Brezovica ugotavljali,

20 ARS, AS 1877, t. e. 25, l. 1944, Dnevno poročilo za 19. 11. 1944, dejavnost IV. bataljona, dokument OŠSD, brez številke. V poročilu o dogodku nista navedena datum spopada in število mrtvih ali ranjenih.

21 ARS, AS 1877, t. e. 43, l. 1945, Poročilo majorja Emila Cofa poveljniku Slovenskega domobranstva, Žužemberk, 21. 4. 1945.

kako je življenje izgubil domobranski častnik, ki ga je zadela krogla iz orožja nemškega vojaka. Lahko je šlo tudi za naklepno dejanje, vendar se je pozneje izkazalo, da se je orožje sprožilo zaradi neprevidnega ravnanja, vojak pa je bil obsojen zaradi povzročitve smrti iz malomarnosti. V Kočevju pa so morali s pričevanji obdolženih domobranskih častnikov, izpodbijati obtožbe Nemcev, da ne veljajo obtožbe, da ob napadu partizanov na Kočevje niso primerno držali svojega obrambnega sektorja.²²

Za nemoteno delovanje Slovenskega domobranstva je bil zelo pomemben dejavnik spremljanje izgub nasprotnika in lastnih sil. Tako je v nemških poveljih za posamezna obdobja, po navadi za mesec, prikazana statistika lastnih, v katerih so bile zajete tudi tiste na strani Slovenskega domobranstva in nasprotnikovih izgub, v ljudstvu in opremi. Poveljnik varnostnega področja za provinco Ljubljana »SS-standartni vodja in polkovnik varnostne policije« Nickel je v povelju številka 4 z dne 1. februarja 1945 prikazal uspehe akcije »Snežni metež«, ki je potekala od 5. decembra 1944 do 10. januarja 1945 proti močnim partizanskim silam na prostoru obeh strani ceste Št. Vid–Novo mesto: Sovražnikove izgube: 757 naštetih mrtvih, 65 ujetih, 19 prebežnikov in en terenec. Plen: top, protioklopniška cev, dva minometalca, tri težke strojnice, 24 lahkih strojnic, 11 brzostrelk, 147 pušk, 22 konj, 17 mul (štiri ubite), osebni avto, tovorni avto (zažgan), motorno kolo, devet volov, tri kuhinje (uničene), merilna naprava 34, šest domačih vozičkov, dva kolobarja kabla, dve konjski vpregi in artilerijsko ter pehotno strelivo. Lastne izgube: nemške sile: dva padla (med njima stotnik Bohle) in 17 ranjenih; slovenske sile: 18 padlih (med njimi stotnik Meničanin), 77 ranjenih in en pogrešani. Lastne

22 Božidar Fink, »Sodni odsek Slovenskega domobranstva«, *Zaveza*, Ljubljana, št. 1/2005, str. 84.

izgube v opremi in orožju: osebni avto (zažgan), dva konja (ustreljena), pet mul (ustreljenih), osem zabojev streliva, zaboj ročnih bomb. Na območju Žužemberk – Dvor so od 18. do 23. 1. 1945 potekali boji proti 15. in 18. diviziji. Sovražnikove izgube: 447 naštetih mrtvih, 14 ujetih, trije prebežniki. Plen: protio-klopna cev, 11 lahkih strojnic, 77 pušk (od tega šest uničenih), brzostrelka, štirje konji, devet mul (ubitih), podloga za težko strojnico, baraka in municijsko skladišče (zažgani). Poveljujoči se je »za te krasne uspehe zahvalil vsem v tej akciji udeleženi-m nemškim in slovenskim častnikom, podčastnikom in moštvu«. Pri tem so bile lastne izgube. Nemške sile: padli so dva častnika in pet podčastnikov in mož, ranjenih je bilo trije častniki in 13 podčastnikov in mož. Slovenske sile: padlih 18 podčastnikov in mož, ranjenih štirje častniki in 33 podčastnikov in mož ter štirje pogrešani domobranci. Lastne izgube v orožju in opremi, uničene pri zavzetju Lipja: dva srednja minometalca, tri težke strojnice, deset pušk, 16 mul in 15-vatna oddajna postaja. Na koncu povelja je zapisano, da so »pri teh težkih borbah padli na čelu svojih bataljonov stotnika varnostne policije Schumacher in Bohle ter stotnik SLD Meničanin. S tem sem izgubil tri svoje naj-hrabrejše častnike. Njihova junaška smrt naj nam bo v nadaljnjih bojih vedno v vzpodbudo in opomin.« Povelje je major Rupnik dal dostaviti vsem četam II. bataljona in je bilo prebrano pred postrojem enot 7. februarja 1945.²³

Iz več poročil domobranskih enot je bil razviden problem izgub ob povratku enot iz akcij v postojanke, predvsem zaradi padanja v zasede, ki so jih partizanske enote postavljale na smeri umika domobranskih enot. To je bila predvsem krivda poveljnikov patrolj in oddelkov, ker so opustili vse predpisane mere zavarovanja ter se »kot kafri, brez borbene pripravljenosti, opreznosti in zavarovanja, dostikrat celo v napitem stanju vra-

23 ARS, AS 1877, t. e. 43, l. 1945, Povelje poveljnika varnostnega področja za provinco Ljubljano št. 4 z dne 1. 2. 1945.

čajo s porejenimi na svojo postojanko«, zato je bilo poveljnikom bataljonov in čet zapovedano, da se predpisane mere zavarovanja patrolj in oddelkov izvajajo tudi ob vračanju iz akcije, med premikom in odmorom ter da se zapove naloga: »Čiščenje terena od partizanskih zased in *patrol na pravcu vračanja na postojanko*.«²⁴ Ko pa so domobranske patrolje naletale na partizansko zasedo ali skupino partizanov, se je dogajalo, da sta poveljujoči poročnik in narednik »s svojo osebno hrabrostjo /.../ pokazal veliko prisotnost duha in osebne hrabrosti, /.../ tako da je neustrašeno skočil med partizane in jih z brzostrelko začel kositi«, napadla partizane in jih pognala v beg, moštvo pa je, namesto da bi zasedlo zapovedane položaje in tako partizanom onemogočilo beg, začelo pleniti stvari, ki so jih pustili partizani, in partizanom s tem omogočilo beg. Tako je plen postal pomembnejši od uničenja partizanskih skupin, kar je povzročalo resne težave pri vodenju enot Slovenskega domobranstva v bojnih akcijah. Tega so se v vodstvu Slovenskega domobranstva vsekakor zavedali ter prevzemali vse mogoče, tudi najstrožje disciplinske in kazenske ukrepe, da bi to preprečili.²⁵ Glede sredstev, ki so jih domobranske enote v bojih zasegle partizanom, pa je bilo navodilo organizacijskega štaba, da se ta uničijo šele, če jih ni mogoče odpeljati v postojanko. Če pa te opreme enota ni potrebovala, jo je morala, »da ne rjave okoli oglov«, oddati tehničnemu odseku, da jo je ta lahko posredoval drugi enoti, ki jo je potrebovala.²⁶

24 ARS, AS 1877, t. e. 17, l. 1944, Dopis OŠSD zaupna številka 5938 z dne 16. 11. 1944, dostavljen vsem enotam v vednost in ravnanje.

25 ARS, AS 1877, t. e. 16, l. 1944, Naredba št. 18 poveljnika OŠSD za 6. maj 1944, točka XIV – Nedisciplinirano vedenje moštva v borbi in točka XIII – Pohvala poročnika Ahlina in narednika Mehleta, »ki se ju stavlja drugim za vzor«.

26 ARS, AS 1877, t. e. 292, l. 1944, Dopis, Splošna navodila Šolske skupine Slovenskega domobranstva, zaupna številka 400, Ljubljana, 5. 8. 1944.

Drugačne od pohodov in napadov iz zased ter vsekakor zah-tevnejše vrste ofenzivnih akcij pa so bili napadi na partizanske utrjene točke oziroma postojanke. 23. aprila 1944 je nemško-domobranska enota, razdeljena na dva dela, odšla »v čiščenje partizanskih zased«. Cilj napada je bil grad Ortnek, ki so ga partizani utrdili s »44 močnimi pokritimi bunkerji« in imeli na njem »posadko 100 borcev«. Prva, desna kolona, v sestavi prvi in polovica drugega voda 63. čete Slovenskega domobranstva, pod vodstvom stotnika Pirnata, je krenila iz Ribnice v smeri Žlebič–Velike Poljane, da bi zasedla položaje nad železniško progo Ortnek proti cerkvi sv. Tomaža. Druga, leva kolona, v sestavi 100 mož 25. čete, tretji vod 63. čete, tretji vod 9. nemške čete, enajst pionirjev Slovenskega domobranstva in en tank, pod vodstvom nemškega poročnika – »leutnanta« Bauerja, pa je krenila v smeri Ribnica–Žlebič–grad Ortnek, kota 757. Kolona se je premikala skozi sotesko do železniške postaje Ortnek in od tam s severne strani po zelo strmem pobočju napadla grad. Naskok je bil uspešen in partizani so bili »vrženi iz bunkerjev«. Pri tem so se še posebej izkazali domobranci 25. čete, ki kljub povelju niso hoteli odstopiti od napada in se umakniti. To dejanje je vzpodbudilo tudi preostalo moštvo, da je nadaljevalo napad proti nasprotniku. Pri napadu na grad so padli trije nemški in en domobranski vojak, ranjeni pa so bili pet nemških in štirje domobranski vojaki. Po zavzetju gradu so na položajih našli osem mrtvih partizanov. Naskok na grad Ortnek je za Slovensko domobranstvo »predstavljal velik moralni uspeh, kajti partizani v 5 nočnih napadih niso mogli zavzeti Ribnice, naši pa so Ortnek zavzeli«. Tank, ki je ostal skupaj s pionirji v Žlebiču, pa je uničeval mine na cesti. »Kljub skrbnemu iskanju (brez minoiskalca) je prišel tank na mino in se poškodoval.« Pri popravljanju verige so partizani z minometno mino ubili enega, ranili pa dva vojaka.²⁷

27 ARS, AS 1877, t. e. 26, l. 1944, Poročilo o akcijah prilikom osiguranja kolone, o dogodkih pri posadki Novo mesto na dan 7. in 8. maja in o

Tako kot o spremembah v partizanski taktiki so v organizacijskem štabu Slovenskega domobranstva obveščali svoje podrejene enote tudi o novostih, do katerih je prihajalo v oborožitvi partizanskih enot, ki je neposredno vplivala tako na varnost kot tudi na spremembo v taktiki delovanja enot Slovenskega domobranstva. Tako je »v zadnjem času opaženo, da komunistični banditi streljajo na nas iz pušk in mitraljezov z eksplozivnim strelivom. Ker eksplozivna zrna, ki prelete preko nas, pri udarcu v zemljo ali drevo eksplodirajo izza nas, izgleda, kakor da bi nam kdo prišel za hrbet in od tam streljal. V tem pogledu možstvo poučite, da se radi tega ne bo dalo zapeljati na kakšen nepremišljen korak in mnenje, da so jim banditi prišli za hrbet in jih popolnoma obkolili. Pok takšnega streliva je zelo oster in visok, je podoben biču. Ker streljajo navadno z lahko strojnico, se ima vtis, da je to brzostrelka, ki je prav blizu nas.«²⁸ Vsa ta navodila so morali poveljniki čet preučiti skupaj s svojimi vodniki, častniki in podčastniki na posebnem sestanku. Nato so morali izvesti posebne ukrepe, ki so bili prilagojeni situaciji v posamezni enoti, ter jih nato izuriti s posamezno desetino, vodom in nato s četo kot celoto.²⁹

O spopadih s partizani so v svojih dnevnikih pisali tudi domobranski vojaki. Tako je v dnevniku opisoval svoje vojaško življenje Marko Dobrovoljc iz Verda, ki se je 26. maja 1944 na Vrhniki prostovoljno javil v udarni bataljon v Rakek. Razporejen je bil v 47. četo, ki je prišla 29. maja v Rakek, kjer so imeli »zelo slabo stanovanje, slamo na tleh in lezi, ter bil dodeljen v pisarno za opravljanje blagajniških poslov«. Za 31. maj je zapisal: »Popoldne smo zvedeli, da gremo jutri v borbo. Bog daj, da bi se dobro izteklo. Zvečer ob 8h sem bil pri šmarnicah tukaj v rakarski

dogodkih pri posadki Velike Lašče na dan 9. in 10. maja 1944, Ljubljana, 17. 5. 1944.

28 ARS, AS 1877, t. e. 274, l. 1944, 274, Dopis OŠSD, zaupna številka 2730, Ljubljana, 1. 5. 1944.

29 Prav tam.

cerkvi. *Bilo je zelo lepo. Danes sem kupil prve češnje po 28 lir kg.*« Naslednji dan pa: »Sinoči ob ½ 12h smo odrinili v borbe. Hodili smo do zjutraj do 4h, ko smo zasedli položaje na hribu pred Slivnico. Do takrat smo imeli že tri ranjene. Eden v trebuh, eden v ramo in eden v roke. In še to po nemarnosti. Naša forpatrola iz 17. čete z višjim narednikom Pezdircem je zašla nam v hrbet, in ker je mislila, da smo partizani, nas je obsula z ognjem iz brzostrelk. Ranjence smo pustili v hišici pod hribom. Nekako ob 5h zjutraj je zaropotalo. Partizani so streljali na nas iz Slivnice, kjer so bili zakopani. Vse skupaj je boj trajal do opoldne. Naši niso mogli prodreti, ker jim niso mitraljezi funkcionirali. Ob 9h zjutraj je bil ranjen v nogo poveljnik 17. čete stotnik Rihar. Nato pa še en vojak iz 17. čete. Krogle so sikale vse križem in vedno smo se morali tiščati k tlom. Kar listje je letelo z drevja in grmovja. Ob 12h so se naši umaknili in šli domov. Naša četa pa je ostala v zasedi. In res nismo zastonj čakali. Čez kake pol ure so že začeli lesti partizani proti nam, ker niso bili sigurni, ali smo vsi šli. Streljali so proti nam, toda mi se nismo oglasili. Gledal sem jih z daljnogledom. Ker ni bilo iz naše strani nobenega strela, so mislili, da ni nobenega več na hribu. Brez skrbi so začeli teči navzdol proti nam. Ko so se nam približali na 30 m, smo odprli ogenj iz vseh strojnic. Videl sem, da sta padla dva partizana in da je enega ranjenega tovariš odnesel. Ko so nas mislili obkoliti, in ker mi nismo imeli dovolj municije, smo naredili umik v Cerknico. Nato pa smo šli domov na Rakek. Doma pa sem šel takoj spat.«³⁰

Povzetek

Sprememba v taktiki delovanja enot Slovenskega domobranstva, ki so samostojno ali skupaj z nemškimi enotami napadale partizane, je bila glede na dotedanje delovanje zelo velika in

30 ARS, AS 1877, t. e. 301, l. 1944, Dnevnik Marka Dobrovoljca, str. 111–114.

očitna. Dotedanje delovanje iz postojank in organiziranje velikih ofenziv so zamenjali s hitrimi in z energičnimi napadi na odkrito partizansko enoto, da bi jo uničili oziroma ji prizadejali kar največje možne izgube. Za uspešnost takih ofenzivnih akcij pa so bili izjemnega pomena obveščevalni podatki o nasprotniku, ki sta ga odlikovali velika manevrska sposobnost in gibčnost. V ta namen so tudi v Slovenskem domobranstvu organizirali formacije, udarne bataljone, katerih odlika so bili velika sposobnost manevra in hitri ter energični napadi s predvidenimi ukrepi zavarovanja pred partizanskimi zasedami. Po končani akciji in preganjanju bežečega nasprotnika pa se je enota vrnila v matično ali najbližjo postojanko Slovenskega domobranstva, kjer so se njeni pripadniki odpočili in zbirali podatke ter se pripravljali za naslednji napad na partizanske enote. Kot je razvidno v poglavju Obramba lastnih položajev enot NOV in POS, so imele partizanske enote v začetnem obdobju tako spremenjenega delovanja nemških in domobranskih enot velike težave v iskanju primernega protiukrepa.

Offensive Operation of Slovenian Home Guard Units

Summary

The change in the tactics of operation of the Slovenian Home Guard units, which attacked Partisans independently or together with German units, was a very large and noticeable one in comparison with their previous tactics. They replaced their previous operations from outposts and the organisation of large offensives with fast and powerful attacks on an open Partisan unit in order to destroy it or damage it as much as possible. Intelligence on the opponent, who had great manoeuvrability skills and was very agile, was incredibly important for the success of such offensives. For this purpose, the Slovenian Home Guard also organised formations or strike battalions whose strongpoints were great manoeuvrability and quick and powerful attacks with foreseen measures of protection against Partisan ambushes. After the end of the action and the chase of the fleeing opponent, the unit returned to its base or the nearest outpost of the Slovenian Home Guard, where its members rested, gathered data and prepared for the next attack on Partisan units. As evident from the chapter on the National Liberation Army and the Partisan detachments of Slovenia's defence of their own positions, the Partisan units had significant trouble in finding the appropriate countermeasures in the initial period of such altered operation of German and Home Guard units.

Prejeto: 5. 7. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Ddr. Ivan Rihtarič¹

Ivan Štrafela Don, politična in življenjska usoda informbirojevca

Izvleček

UDV Gornja Radgona je konec maja 1950 aretirala Ivana Štrafelo Dona, okrajni partijski komite pa ga je zaslišal in obtožil kot informbirojevca odkritega protidržavnega delovanja. Očitana mu dejanja je obtoženec skoraj v celoti priznal ter jih je bil pripravljen predstaviti tudi pred delavci in člani partije. Po izključitvi iz članstva je bil na Okrožnem sodišču v Mariboru konec oktobra 1950 obsojen na osem let odvzema prostosti s prisilnim delom in z odvzemom državljanskih in političnih pravic za dobo petih let. Poizkusi žene obsojenca, da bi bila kazen znižana, so bili neuspešni, a je bil leta 1955 le pomilostčen in se je vrnil v domači kraj. Opravljal je manj zahtevna in odgovorna dela v gospodarstvu in lokalni politiki, a je bil še naprej nadzorovan in ob Titovem obisku v Pomurju (v letih 1966 in 1969) tudi preventivno pridržan. Tudi ženini poizkusi

¹ Ddr. Ivan Rihtarič, zgodovinar v pokoju, Gornja Radgona, ivan.rihtaric@gmail.com.

revizije postopka po moževi smrti (1986) so bili v letih od 1999 do 2001 neuspešni.

KLJUČNE BESEDE: informbiro, Goli otok, UDV, KP, okraj Gornja Radgona

Abstract

At the end of May 1950, the Gornja Radgona department of the State Security Administration (UDV Gornja Radgona) arrested Ivan Štrafela Don, and the Party's district committee questioned him and accused him of overt action against the state as a Cominform member. He admitted almost all of the actions he was being accused of and was willing to present them before the workers and the members of the Party as well. At the end of October 1950, after being expelled from the Party, the District Court in Maribor sentenced him to eight years of imprisonment with forced labour and five years of loss of civil and political rights. The attempts of the convict's wife to achieve a lower punishment were unsuccessful; however, Štrafela was nonetheless pardoned in 1955, and he returned home. He did less demanding and responsible work in the industry and local politics, but he remained under surveillance and was preventively detained during Tito's visit in the Pomurje region (in 1966 and 1969). His wife's attempts to achieve a revision of the procedure after his death (1986) were unsuccessful between 1999 and 2001.

KEY WORDS: Cominform, Goli otok, State Security Administration, Communist Party, the district of Gornja Radgona

Politično stanje v okraju Radgona do maja 1950

Okraj Gornja Radgona je bil eden od devetih političnih okrajev v mariborskem okrožju v obdobju 1945–1952. Meril je 338,26 km² in leta 1948 po popisu prebivalstva štel 29.274 prebivalcev. Kot obmejni okraj ob reki Muri je imel poseben geopolitičen pomen, saj je mejil na ideološkega nasprotnika, to je britanske zasedbene sile v Avstriji.

Ob graditvi novega družbenopolitičnega in gospodarskega sistema, ki ga je vodila edino dovoljena politična sila, Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), se je njegova vloga pokazala tudi ob informbirojevskem dogajanju (1947–1950).

Med septembrskimi pripravami leta 1947 za volitve v krajevne ljudske odbore (KLO) je Stanislav Škof, sekretar okrajnega komiteja KP (OK KP Radgona), na sestanku komiteja podal aktualen politični pregled in pri tem poudaril, da sta se z izdano resolucijo devetih komunističnih partij v Varšavi (septembra 1947) pokazali »*pot in taktika za borbo proti fašizmu*« ter da je » *nastal hrup ob tem /.../ ter ko je postal Beograd sedež Informativnega biroja, je to priznanje Jugoslaviji, ki je na poti pravilne borbe*«,² vsem partijcem pa je še naročil, da morajo omenjeno resolucijo preštudirati.

OK, ki je na začetku junija 1948 obravnaval priprave na peti kongres KPJ, »*je preštudiral zaupno pismo CK KPJ in vsebino referatov*« ter hkrati »*zadolžil vse člane OK, da se s tem seznanijo, da bodo lažje tolmačili vsebine celicam na terenu*« ter »*že izvajal čistke po OF liniji kakor tudi v upravnem aparatu*«. ³

V septembru 1948, po konferenci sekretarjev OK na CK KPS v Ljubljani, je bil napovedan novi kongres KPS. Spor z inform-

2 Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), Zapisnik seje OK KPS Radgona, šk. 3 (22. 9. 1947).

3 PAM, Zapisnik seje OK KPS Radgona, šk. 4 (2. 6. 1948).

birojem se je stopnjeval in je na seji OK KPS Radgona njegov novoizvoljeni sekretar Zlato Pavlica napovedal, »*da se ne bo proti odpadnikom vršila borba na osnovi resolucije informbiroja, nego iz discipline in izvajanja nalog*«. ⁴

V okraju so se pojavljale sovražne parole, plasirane tudi iz sosednje Avstrije kot tudi domače (v Stogovcih, »*da ni od Stogovc do Radgone toliko dreves, da bi na nje obesili vse komuniste!*«, ⁵ okoli Velke pa »*da bo okoli 20. decembra Jugoslavija priključena k Sovjetski zvezi*«). ⁶

Ko je na začetku leta 1949 OK KPS Radgona razpravljal o političnem stanju, je poudaril, da mu ni lahko voditi borbe z informbirojem, »*ki nas tolče predvsem na ideološkem polju*«, zato je zadolžil agitpropovsko komisijo, da mora v vseh partijskih celicah izvajati študijske krožke, v OF t. i. rdeče koticke, za sekretarje celic pa je predvidel seminar (15 dni) za delo celic na vasi. ⁷

Peter Kociper, novi sekretar OK KPS Radgona, ki je to funkcijo prevzel oktobra 1949, je opozarjal, da je »*vzrok za nedisciplino v celicah videl v kominformbirojevskem stališču*«, kot se je previdno izrazil in pri tem še nikogar ni osebno obtožil. ⁸

Na okrajni partijski konferenci (13. oktobra 1949) je Alojz Gašper, pooblaščenec UDV (Uprava državne varnosti oz. ljudsko imenovana UDBA) za okraj Radgona, podal varnostno oceno v okraju ter med drugim tudi opozoril na nevarnost z vzhoda z informbirojem, »*zato naj bo budnost ena naših glavnih nalog, da pridemo čimprej v socializem*«. ⁹

4 PAM, Zapisnik seje OK KPS Radgona, šk. 4 (9. 9. 1948).

5 PAM, Zapisnik seje OK KPS Radgona, šk. 4 (24. 11. 1948).

6 PAM, Zapisnik seje OK KPS Radgona, šk. 4 (27. 11. 1948).

7 PAM, Zapisnik seje OK KPŠ Radgona, šk. 5 (6. 1. 1949).

8 PAM, Zapisnik seje partijskega aktiva pri OK KPS Radgona, šk. 5 (10. 10. 1949).

9 PAM, Zapisnik okrajne partijske konference v Radgoni, šk. 5 (13. 10. 1949).

*Ivan Štrafela Don in njegove politične funkcije v
okraju do aretacije maja 1950*

Ivana Štrafela Dona, ki je bil že predvojni komunist, udeleženec NOV na ptujskem območju od julija 1944 dalje, je bil ob aretaciji član različnih okrajnih organov (poverjenik za trgovino in preskrbo) in komisij pri OK KPS Radgona. Po prihodu v Gornjo Radgono s Ptuja se je 16. aprila 1947 poročil z Otilijo Pivko, rojeno 5. maja 1923 v Zabovcih, v okraju Ptuj, ki je bila tudi zaposlena v okrajni upravi. Štrafela je bil rojen 2. decembra 1912 v Borovcih, v tedanjem okraju Ptuj, bil je oče treh otrok in je po prihodu v Gornjo Radgono stanoval v t. i. Marienheimu na Apaški cesti.

V letu 1947 je opravljal različne naloge: bil je personalni referent v okrajnem ljudskem odboru (OLO), kjer »vodi evidenco nad vzgojo in spoznavanjem kadrov, nameščanju in razmeščanju kadrov in vodi personalno politiko v okrajnih gospodarskih podjetjih«,¹⁰ namestnik tajnika okrajne volilne komisije za volitve v krajevne ljudske odbore (KLO), član stanovanjske komisije za stanovanja uslužbencev na OLO, član agitpropovske komisije pri OK KPS, predsednik okrajnega sindikalnega sveta (OSS) in odgovoren za postavitvev skladišč za odkup kmetijskih pridelkov ter član komisije za materialno nagrajevanje pridelovalcev krompirja za odkup.

V letu 1948 je bil predsednik OSS, poverjenik za trgovino in preskrbo, zadolžen za zavarovanje pred vlomi v kmetijske zadruge in za dokončanje gradnje dvajsetih združnih domov.

V letu 1949 je bil poverjenik za trgovino in preskrbo – v maju 1950 bi bilo po načrtovani reorganizaciji okrajne uprave

10 Jože Rogan, Življenje in delo v okraju Gornja Radgona od 9. maja 1934 do leta 1950, Glasilo XII/2003, št. 1-2, str. 40.

(številčno zmanjšanje zaposlenih) v poverjeništvu za trgovino in preskrbo zaposlenih trinajst oseb.

Pri opravljanju omenjenih funkcij je jeseni 1947 »padel v nemilost pri OK KPS Radgona, kot tudi v OF /Osvobodilni fronti/, kjer je celo samovoljno razpustil krajevni odbor OF v Očeslavcih, kar pa ni potrdil sekretariat OF, še več, temu odboru so se dodelili celo novi člani«. ¹¹

Aretacija 25. maja 1950

Štrafelov primer je za UDV, tajno politično policijo, postal aktualen, ko je ta poleti 1950 zahtevala zaslihanje Boža Šlehta. Ta je bil tedaj na izobraževanju v oblastni politični šoli v Mariboru, pred tem pa je bil zaposlen na poverjeništvu za trgovino in preskrbo. Tu sta se Šlehta in Štrafela pogosto veliko družila. Že tedaj je UDV Štrafelo označila, da je »odkrit informbirojevec«. UDV ga je aretirala 25. maja 1950 sredi Gornje Radgone in zaprla v svoje prostore ter ga zvečer naslednjega dne privedla na zaslihanje na OK KPS Radgona. Na izredni seji biroja OK KPS, ki je bila od 20.30 do 24.00, so bili navzoči Peter Kociper – sekretar, Bela Rodi – organizacijski sekretar ter člani Alojz Gašper (pooblaščenec UDV), Jože Srpčič, Jože Zagorc in Branko Zadravec, manjkal pa je Milan Klemenčič, ki je bil tedaj v frontni brigadi. Dnevni red je bil dokaj formalen: »1. Izključitev Štrafela Ivana iz članstva KPS in 2. slučajnosti.« ¹²

Najprej je Alojz Gašper iz UDV navzoče seznanil, da je bil Štrafela, član KPJ in poverjenik za trgovino in preskrbo pri OLO, »aretiran v zvezi z informbirojem«. V obrazložitvi je

¹¹ PAM, Zapisnik seje OK KPS Radgona, šk. 3 (20. 11. 1947).

¹² PAM, Zapisnik izredne seje biroja pri OK KPS Radgona, šk. 6 (26. 5. 1950).

navedel, da je Štrafela izdal sovražni proglas, »v katerem nesramno napada predstavnike CK KPJ, partijo in poziva delavce na uničenje strojev, kmete pa na neoddajanje pridelkov, itd. Ker je Štrafela računal na eventualno aretacijo ter je obstajala nevarnost, da pobegne, posebno še zaradi bližine državne meje, je bila aretacija nujna /.../ Pri zaslišanju na UDV je v začetku vse tajil, dočim je kasneje svoja kazniva dejanja začel priznavati, pri tem pa se je odkrito izrekel za linijo informbiroja /.../ Za svoja dejanja bo odgovarjal po ZKLD (Zakon o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo) in je nadaljnja preiskava v teku.«

Sekretar OK KPS Radgona, Peter Kociper, je nato prebral celotno vsebino sovražnega proglasa, ki ga je Štrafela razmnoževal z ukradenim pisalnim strojem na OZKZ (okrajni zvezi kmetijskih zadrug). Iz zapisnika tega zaslišanja ni znana vsebina tega Štrafelovega proglasa, saj ga ni kot priloge. Prebral je tudi življenjepis in druge podatke o Štrafeli, karakteristiko OK KPS Ptuj od leta 1946, kjer se je omenjalo, da je bil Štrafela zaslišan zaradi nepoštenega prisvajanja »narodne imovine« ter nepravilnega odnosa do OK KPS Ptuj in takratne Ozne (Organizacije za zaščito naroda) in bil kaznovan s strogim partijskim ukorom. To kazen je pozneje potrdil tudi OK KPS Maribor. Prebrana je bila tudi karakteristika OK KPS Radgona za Štrafelo od leta 1947 do 1948, kjer med drugim piše: »Iz vseh teh podatkov, predvsem pa iz življenjepisa izhaja, da je Štrafelovo življenje precej zamotano in mnoge stvari niso raziskane.« OK je bilo čudno, zakaj se kot stari komunist ni odzval pozivu KPJ leta 1941, ampak je odšel v partizane konec leta 1944. Sekretar je omenil, da tudi Štrafelovo delovanje v obdobju njegovega službovanja v radgonskem okraju ni bilo iskreno, še posebej ne po izidu resolucije informbiroja, čeprav se je takrat hinavsko izrekel proti resoluciji in podal laskave izjave o pravilnosti jugoslovanske linije. Sekretar je omenil, da je Štrafela sicer zadane naloge izvrševal, večkrat pa je lagal o gotovih službenih

zadevah, tako OK KPS kot OLO. Ob volitvah v OLO leta 1948 se je samovoljno vrnil na kandidatno listo in bil izvoljen. Že dalj časa je bilo sumljivo, čemu je tako aktiven po sindikalni liniji, in tedaj je bilo jasno, da se je tudi tja vrnil z namenom razbijanja sindikatov v okraju.

Po krajši diskusiji članov OK so privedli Štrafelo na zaslišanje na OK. Spraševal oz. zasliševal ga je samo Peter Kociper. Štrafela je odgovarjal kratko, jedrnato in prepričan o svojem prav. Ob koncu sta ga še vprašala Jože Srpčič (med drugim: »Ali bi si upal s tem proglasom stopiti pred maso KP?«) Dobil je odgovor »da, sicer ga nebi razmnoževal!«) in Branko Zadavec (»Zakaj se nisi upal spustiti pred meseci s partijo v diskusijo o svojem prepričanju?«), a slednji odgovora ni dobil.

Na predlog sekretarja OK KPS Radgona je bil dan predlog za izključitev Ivana Štrafele Dona iz članstva KPJ in »predlog je bil soglasno potrjen«.

Za naslednji dan je biro napovedal sejo IO OLO (izvršnega odbora okrajnega ljudskega odbora) »radi obravnavanja odvzema imunitetne pravice Štrafelu Ivanu«.

Začasno vodstvo na poverjeništvu za trgovino in preskrbo je prevzel Janko Strajnsak, predsednik okrajne planske komisije.

Ob aretaciji Štrafele se pojavlja kar nekaj vprašanj, npr. zakaj je UDV tako dolgo čakala z aretacijo, saj ga je že dalj časa sumila. UDV in OK KPS Radgona je ostalo skrito dogajanje v gostilni v Črešnjevcih, sosednji vasi Gornje Radgone, kjer je imel v najemu gostilno Franc Škof, poznejši sodelavec UDV (informator »Igor«). V »maju ali juniju 1950«, ko je bil tam miting, »je izjavil Janko Močnik, upravnik klavnice v Gornji Radgoni, v pijanem stanju, da pripravljata on in Ivan Štrafela načrt, kako bi pobegnila preko meje«. To informacijo je podala Adela Brumec, uslužbenka v omenjeni klavnici, svojemu možu Alojzu Brumcu, ki je bil uslužbenec OLO v komisiji za agrarno reformo. Franc Kurbus, tajnik KLO Gornja Radgona, ki mu

je Brumec zaupal to novico, mu je svetoval, naj nemudoma obvesti Kocipra, okrajnega sekretarja KP, a ta tega ni storil. Na sestanku odbora OF, v nedeljo 5. oktobra 1950, pa je Franc Kurbus o tem obvestil Franca Borka, tajnika OLO, o tej zadevi.¹³

Obtožnica javnega tožilstva mariborske oblasti

Dr. Jože Žabkar, javni tožilec mariborske oblasti, je 20. septembra 1950 vložil obtožnico na Okrožno sodišče v Mariboru, ki je bilo v smislu 22. in 52. člena ZKP (*Zakona o kazenskem postopku*) pristojno za razsojo in kazenske zadeve. Štrafela je bil v obdobju vložitve te obtožnice že v oblastnih zaporih v Mariboru in so od njegove aretacije in pripora (25. maja 1950) pretekli že skoraj štirje meseci.

Obtožnica mu je očitala:

- *»da se je najkasneje leta 1950 povezal z neugotovljenimi osebami, člani organizacije, ki ima cilj vršiti zločine zoper ljudstvo in državo,*
- *izpolnjujoč naloge te organizacije vse do svoje aretacije prejemal v Radgoni od neugotovljenih oseb protiljudske in protidržavne letake, ki se v njih pozivajo državljani FLRJ, zlasti pa delavci in kmetje k uporu zoper ljudsko oblast in k sabotажnim dejanjem,*
- *skušal ustvariti v Radgonskem okraju mrežo svojih sodelavcev za udejstvovanje v protidržavni organizaciji,*
- *prepisoval v svrhu nadaljnjega razpečavanja sprejeti protiljudski propagandni material,*

13 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1931, MF Rdo01 do 008; Rd 0002521 (17. 10. 1950).

- *si za prepisovanje tega materiala v namenu pridobiti si protipravno imovinsko korist prilastil pisalni stroj OZKZ (Okrajna zveza kmetijskih zadrug) v Radgoni v vrednosti din 30.000,*
- *zbiral osebne podatke o vodilnih in vidnih predstavnikih državne oblasti in uprave v Radgonskem okraju,*
- *vse to je delal v cilju, da bi se z nasiljem zrušila in spravila v nevarnost državna ureditev FLRJ in spravila v nevarnost njena varnost na zunaj in temeljne, demokratske, narodne in gospodarske pridobitve osvobodilne borbe«.*

Javni tožilec je sodišču predlagal:

1. *»da se razpiše glavna obravnava na katero je pozvati podpisanega tožilca in privedi obtoženca,*
2. *zaslišati priči Strajršak Janka in Tomažič Francko, Mišič Minko,*
3. *prečitati zapisnike o poizvedbah prič, Tomažič Francke, ter ovadbo poobl. UDB za okraj Radgona,*
4. *pregledati ostale listine v spisu,*
5. *spoznati obtoženega za krivega kaznivih dejanj v smislu obtožbe in obsoditi po čl .4/I ZKLD v zvezi s čl.3 ZKLD ter po splošnih določilih KZ«.*

V obrazložitvi obtožnice je javni tožilec navedel vrsto elementov, ki kažejo, da je bil Štrafela zaslišan o očitanih mu dejanjih in da je *»priznal, da je ob izidu resolucije informbiroja začel oklevati in dvomiti v pravilnost naše državne politike in je bil od tega časa na skrivaj pristaš informbiroja«.* Obtoženec je tudi priznal, da je najpozneje *»začetkom leta 1950 prejel vsaj v dveh primerih od te organizacije propagandistični material s protiljudsko in uporniško vsebino«.* Tožilec navaja, da se je Štrafela branil, da ni vedel, kdo mu je poslal omenjeno sovražno gradivo, a ga je tožilec zavrnil, da je to laž, sicer bi omenjeno gradivo

uničil ali javil, ne pa da ga je uporabil za razmnoževanje in v materialu imenoval vrhovne predstavnike ljudske oblasti »janičarji, fašisti, itd.«. Za svoje delovanje si je Štrafela prisvojil pisalni stroj iz OZKZ (okrajne zveze kmetijskih zadrug), kar po tožilčevem mnenju dokazuje obtoženčeve načrtne prevratniške cilje, zbiranje podatkov o vidnih predstavnikih ljudske oblasti, uprave in partije v radgonskem okraju »pa kaže na obtoženca kot na prevratniški element«.

Tožilstvo je v obtožnici navedlo tudi pismo, ki ga je obtoženi Štrafela skušal pretihotapiti iz zapora in »v katerem zatrjuje, da ga bodo organi državne varnosti ubili, si v svoji megalomaniji postavlja nagrobni spomenik in v pesniški obliki sestavlja nagrobni napis. Trdi, da je kriv tega, da je neizmerno ljubil resnico, povsod v delu in življenju se hoče pokazati kot nekega fanatika, v resnici pa pri tem previdno molči, da je odkrit sovražnik socialistične izgradnje naše države, in da je njegova želja, da bi naša država postala plen hegemonističnih stremljenj informbirojevcev.«

Obtožnica je vsa Štrafelova dejanja okvalificirala kot »prevratniška dejanja skrajno družbeno opasna« in »je tudi oseba velike družbene nevarnosti«. Štrafelovo zaposlitev, »da je kot ljudski odbornik zavzemal v organizaciji naše ljudske uprave visoko funkcijo člana IO pri OLO-ju Radgona, in bil celo poverjenik za trgovino in preskrbo«, je obtožnica označila kot »visoko stopnjo rafiniranosti, s katero je obtoženec izvrševal svoja kazniva dejanja, ko se je čutil varovanega in kritega po visokih funkcijah, ki jih je opravljal«. ¹⁴

14 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, Obtožnica javnega tožilstva mariborske oblasti, Oddelek javne varnosti, K 277/50/19.

Sodba v imenu ljudstva

Okrožno sodišče v Mariboru je na javni ustni obravnavi 27. oktobra 1950 pod vodstvom predsednika senata, sodnika Vladimirja Pečnika, sodnikov porotnikov (Antona Kolarja in Franca Flanderja), zapisnikarice Mare Miler ter zastopnika oblastnega javnega tožilca (Gojmirja Jelenca) »*nastopilo v kazenski zadevi zoper Štrafela Ivana*« in njegovega zagovornika (dr. Hinka Schreinerja). Zagovornik je bil »*postavljen po pooblastilu in po predlogu zastopnika oblastnega javnega tožilca*«. Zagovornik in obtoženec sta »*predlagala sodišču milo kazen*«.

Sodišče je v celoti upoštevalo vloženo obtožnico, celo formulacije večine stavkov so popolnoma enake kot v obtožnici javnega tožilca.

Sodišče je Ivana Štrafelo spoznalo krivega za kazniva dejanja po čl. 3 točke 8 ZKLD (prevratniška družba) »*v idealnem steku kaznivega dejanja po čl. 3 ZKLP in ga obsodilo*« na osem let odvzema prostosti s prisilnim delom ter izgubo državljanskih pravic za dobo petih let.

Izrek sodbe je definiral, da »*kazen izgube državljanskih pravic pomeni izgubo volilne pravice do pridobitve ali opravljanja funkcij v družbenih organizacijah in društvih, pravico javnega nastopanja, pravico nositi častne naslove, rede in druga odlikovanja, pravico do državne ali druge javne službe*«.

Zaplemba premoženja ni bila izrečena, ker obtoženec ni imel premoženja, čas, prebit v priporu, se mu je vračunal v izrečeno kazen in bil je tudi oproščen plačila stroškov sodnega postopka.

V obrazložitvi sodbe so navedene še nekatere podrobnosti: Štrafela naj bi nagovarjal Janka Strajnšaka za sodelovanje, da je natipkal šest letakov, da je v radgonskem okraju želel ustanoviti mrežo sodelavcev, zanikal pa je obtožbo, da je zbiral podatke o vidnih ljudeh iz radgonskega okraja (Francu Borku, Petru Kocipru in Francu Levstiku), za kar ga je obtožila priča Minka Mišič.

Kot olajševalne okoliščine je sodišče navedlo, da *»je obtoženec do sedaj še bil nekaznovan, da ima skrbeti za 3 nepreskrbljene otroke ter obtoženčevo prejšnje družbi koristno delovanje, ko je služil v NOV«.*

Zanimiva je formulacija pisne sodbe, da *»obtoženec ni kaznovan za to, ker je po svoji miselnosti informbirojevec, temveč za to, ker je istotak storil težka kazniva dejanja, ki so naperjena proti ljudski oblasti, proti državi, njenemu vodstvu in proti naši politični in gospodarski ureditvi«.*

Enotna kazen osem let odvzema prostosti s prisilnim delom je bila sestavljena iz dveh delov: sedem let po ZKLD ter eno leto po *Zakonu zoper splošno ljudsko premoženje ter premoženje združnih in drugih družbenih organizacij (ZKLP).*

V sodbi v imenu ljudstva ob koncu ni bilo pravnega poduka oz. ni navedena morebitna možnost pritožbe na višjo sodno instanco.¹⁵

Ivan Štrafela je bil premeščen na prestajanje kazni v KPD Rab (*»Kazneno popravni dom«*).

Ko je bil Štrafela že obsojen, je v novembru 1950 sodelavec UDV Gornja Radgona (Robert Medved, s psevdonomimom Novak Nande) poslal pisno poročilo o Štrafeli: *»Nobeden človek v radgonskem okraju ni tako zasovražen kot tov. Štrafela. Več jih je izjavilo, da bi moral biti za jajca obešen pred okrajem. Na katerega se je Štrafela spravil, ga je pač uničil. On je zahteval, da so morali vsi poslovodje njemu pod kaznijo poročati, kaj ljudje govorijo kot politično in gospodarsko. Govorijo, da je imel ogromno blaga doma. Da je pošiljal poročila v Madžarsko ter bil vohun v prid informbiroja. Na zunaj se je delal kot zvesti državljani Jugoslavije, da je ukradel na OZKZ pisalni stroj in pisal poročila za informbiro. Da je on kmetom pošiljal listke, da*

15 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, Sodba v imenu ljudstva K 277 50-12, Maribor, 27. 10. 1950.

naj ne dajo žita državi. Govoril sem z 20 ljudmi, pač niti eden ni besedice za njega potegnil. Jaz sem se ga bal kot hudiča. V obraz je bil sladek, v hrbet vam bi pa nož porinil. Vse za petletko. Novak Nande.»¹⁶

Poizkusi znižanja kazni

Žena Otilija je moža obiskala v mariborskih zaporih 19. novembra 1950 (?) in v odgovoru na pismo moževega zagovornika dr. Hinka Schreinerja, ki ji je poslal v vednost obtožnico in moževo obsodbo, potarnala, da je »mož oslabel in čuti se tudi slabo zdravega«.

Zagovornika je ponovno prosila, naj posreduje za moža, in mu opisala moževo prometno nesrečo z motorjem (»junija ali julija 1945«), ko se je zdravil v ptujski bolnišnici (zaradi pretresa možganov), pozneje pa je imel redne zdravniške preglede v Ljubljani pri dr. Hribarju. V letu 1949 je, po incidentu in sporu z zdravnico v mariborski bolnišnici (»češ, da bi mu ona stregla po življenju«) doma »ležal 2 meseca, včasih v popolni duševni zmedenosti in imel nekakšne privide«. Zagovornika je zaprosila, da naj pri dr. Hribarju zaprosi za novi recept, »da bom recept poslala v Avstralijo, kjer se bodo lahko dobila vsa zdravila (Dosti si dovoljujem, kaj ?)«.

Otilija Štrafela je bila do sredine novembra 1950 še zaposlena na OK KPS Radgona¹⁷ kot administratorka, a je v tem omenjenem pismu zagovorniku zapisala, da je bila premeščena, ker »kot žena političnega zločinca pa na tem mestu ne morem več biti«. Po razgovoru z možem (19. 11. 1950) v mariborskem

16 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, Rd 0001540, november 1950.

17 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, Zapisnik biroja pri OK KPS Radgona z dne 9. 7. 1950 navaja, da je »Tilčka Štrafela bila administratorka na OO OF Radgona«.

zaporu se je odločila, da bo zaprosila sekretarja OK KPS Radgona, da bi ji dal pisno izjavo »o moževem zadržanju v prejšnjih letih«, kar bi lahko pomagalo možu pri morebitnem znižanju kazni. Vse to kaže, da sta žena in zagovornik že zgodaj razmišljala o tem, da bi vložila prošnjo na ustrezne sodne inštanice.¹⁸

Na Okrajno sodišče v Gornjo Radgono je žena (*»nameščenka«*) 13. marca 1953 vložila pisno prošnjo na zapisnik (sodnik Anton Novak in zapisničarka Fanika Jaušovec) za pomilostitev moža, ki je *»prestal že skoraj 3 leta kazni«* in *»ga je že ta prestana kazen spametovala«* in je, ko ji je pisal s prestajanja kazni, pripravljen *»svoje prejšnje nepravilno ravnanje z delom popraviti /.../, dejanja globoko obžaluje«*. Okrajno sodišče v Gornji Radgoni je zaprosila s to vlogo, naj omenjeno vlogo posreduje na Okrožno sodišče v Maribor, to pa naprej na *»izvršilni svet Ljudske skupščine v Ljubljano«* in *»ga naproša, da mu nadaljnje izdržavanje kazni v celoti ali pa vsaj primerno zniža«*.¹⁹

Na *»Prezidij ljudske skupščine ljudske republike Slovenije«* je žena vložila *»Prošnjo za znižanje kazni za moža Štrafela Ivana«*, toda pri tem je zapisala napačen datum (23. april 1950), saj v vlogi navaja moževo obsodbo in prilaga, nedvomno po zagovornikovem posredovanju, še pisno izjavo dr. Hribarja iz Ljubljane. Vloga bi lahko bila pravilno datirana šele po moževi obsodbi (27. 10. 1950) in po pridobitvi omenjenega mnenja, torej v času od obsodbe do morda 7. februarja 1951, ko je pisal zagovornik ali celo sam Ivan Štrafela iz KPD v Ljubljani (?) na Okrožno sodišče v Maribor²⁰ ali morda šele marca 1953, ko je žena na Okrajno sodišče v Gornji Radgoni vložila vlogo za pomilostitev moža. Vse te vloge omenjajo zdravstveno stanje

18 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, Pismo dr. Hinku Schreinerju, Radgona, 22. 11. 1950.

19 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, Prošnja za pomilostitev, Gornja Radgona, 13. 3. 1953.

20 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, Predlog na Okrožno sodišče Maribor 7. februarja 1951.

obsojenca od maja 1945 dalje, njegovo zdravljenje na Ptuju (pri dr. Küharju), v Ljubljani (pri dr. Miroslavu Hribarju) in doma v Gornji Radgoni ter tudi v zaporu po 25. maju 1950 (pri dr. Repiču).

Omenjanje zaporedja zaporov (G. Radgona, Maribor, Ljubljana in Goli otok) je problematično deloma za drugi, predvsem pa za tretji kraj, saj dokument z Golega otoka (*»Odpustnica«*) omenja, da je bil Štrafela na prestajanju kazni tam že od 2. novembra 1950, to je že po petih dnevih od izrečene obsodbe 27. oktobra 1950.

Štrafelovo prestajanje kazni na Golem otoku omenja tudi hrvaški dokument.²¹

Omenjena nedvomna napaka v datiranju vloge (23. april 1950) je drugotnega pomena, zanimivejši je konec vloge, ko je žena zapisala, da *»mož obžaluje svojo protiljudsko delovanje ter bo po vrnitvi popravil svojo zmoto ter se vključil med prve borce, za čimprejšnjo izgradnjo socializma v naši domovini«*.²²

Pomilostitev Ivana Štrafele 25. maja 1955

Z odlokom zveznega izvršnega sveta o pomilostitvi obsojenih oseb²³ se mu je glavna kazen osmih let znižala na pet let strogega zapora ter znižana kazen izgube državljskih pravic s petih na dve leti.

Med prestajanjem kazni je bil obsojenec socialno zavarovan, kot je v dokumentu KPD Rab posebej poudarjeno, dokument

21 www.noviplamen.net/2013/11725/16000-golootocana-po-spisk; 87. stran razpredelnice (dostop 15. 4. 2019).

22 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, Prošnja za znižanje kazni Štrafela Ivana, Radgona, 23. IV. 1950.

23 *Odluka SIV*, št. 3700, 29. 11. 1954.

pa je obsojencu dokaz o prestani kazni, ki jo je tako končal 25. maja 1955.²⁴

Ob odhodu iz KPD je Ivan Štrafela prejel še odpustni list kot potrdilo, da je prestal kazen, ki mu je bila z odlokom zveznega izvršnega sveta, št. 3700, dne 29. 10. 1954 znižana z osmih na pet let. V desetih dneh po odpustu, tj. do 4. junija 1955, se je moral Ivan Štrafela po vrnitvi prijaviti še na sekretariatu za notranje zadeve v Gornji Radgoni, kar je tudi storil in je to potrdil matičar Jože Križnik.²⁵

Štrafela je ob odpustu z Golega otoka prejel tudi potrdilo, da je med prestajanjem kazni delal v električni centrali KPD kot kvalificiran električar *»od 2. novembra 1950 godine do 1. maja 1955 /.../. Dela je opravljal zanesljivo pazil je na, državno lastnino in elektromaterial trošil racionalno ter svoje znanje nesebično prenašal na druge«.*²⁶

Po vrnitvi je Štrafela pozneje opravljal manj odgovorna dela, npr. v DES (Državnih elektrarnah Slovenije) v Gornji Radgoni, še v podjetju Radenska v Radencih in Krajevni skupnosti Gornja Radgona.

UDV je Štrafelo nadzirala tudi po njegovi vrnitvi in po izjavi njegovega sina Ivana je bil ob obeh obiskih Josipa Broza Tita v Pomurju oz. v Gornji Radgoni (v letih 1966 in 1969) preventivno pridržan na postaji ljudske milice v Gornji Radgoni.²⁷

Tragedija njegove *»udbovske avanture«* je v tem, da je Štrafela pod pritiskom UDV moral po letu 1970 pristati na

24 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, *Potvrda Kazneno popravno doma Rab*, št. 2955 (8. maj 1955).

25 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, *Odpustnica KPD Rab*, št. 390 (25. maj 1955).

26 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, *Potvrda*, št. 2956, KPD Rab, 18. maj 1955.

27 Ustni vir Ivan Štrafela ml., 21. avgust 2014.

sodelovanje z UDV kot njen informator, kar mi je zatrdil bivši profesionalni sodelavec UDV.²⁸

Zadnji poizkusi obnovitve procesa

Ivan Štrafela je umrl leta 1986. Vdova Otilija je 12. septembra 2001 na podlagi *Zakona o popravi krivic*²⁹ vložila na Okrožno sodišče v Murski Soboti zahtevo za revizijo sodbe Okrožnega sodišča v Mariboru z dne 27. oktobra 1950, št. 277/50. V vlogi je zapisala, »da so bile vse obtožbe konstruktivne, dokumentirane z zastraševanjem pokojnega obs. Ivana Štrafela in nekaterih prič« ter da njenih prejšnjih zahtev po upoštevanju zdravstvenega stanja moža kljub potrdilom zdravnika niso upoštevali. Okrožno sodišče v Murski Soboti je po preučitvi zahtevka rabsodilo, da se vloga »kot neutemeljena zavrne«.

V obrazložitvi je sodišče zapisalo, da »niso bili podani pogoji kot jih določa Zakon o popravi krivic za to pravno sredstvo«, in se ob tem sklicevalo na 22. člen omenjenega zakona. Tako lahko iz obrazložitve sklepa Okrožnega sodišča v Murski Soboti razberemo, da je Otilija Štrafela vložila zahtevo za obnovo kazenskega postopka, a je bila njena zahteva pravnomočno zavrnjena kot neutemeljena s sklepom Orožnega sodišča v Murski Soboti (opr. št. Ks 69/99 z dne 22. 11. 1999), ki je bil potrjen tudi po pritožbi s sklepom Višjega sodišča v Mariboru (opr. št. Kp 646/99-3 z dne 27. 2. 2000).³⁰

Otilija Štrafela je umrla leta 2005, na skupnem grobu pa je naslednji epitaf: »Šli smo v boj za lepši svet, zdaj konec je trpljenja, muk in spletk – Don.«

28 Ustni vir Z. B., Gornja Radgona, 1. 11. 2013.

29 Zakon o popravi krivic (Ur. l. RS, 59/96,68/98,11/01,87/01,47/02).

30 Družinski arhiv Ivana Štrafele ml., Avstralija, Sodba v imenu ljudstva (Ks 230/2001-6), 5. 4. 2002.

Ostaja nam vprašanje, žal brez odgovora, ali ni ta epitaf prav tisto besedilo, ki ga je Štrafela že zapisal v pismu, ko je bil še v zaporu, pred izrekom sodbe leta 1950, in je bilo takrat zaseženo.

Povzetek

Nova komunistična oblast v Jugoslaviji je bila tesno povezana s Sovjetsko zvezo vse do izbruha informbirojevske gonje v letu 1948. Posledice tega spora so se čutile ne le samo na političnem in vojaškem, temveč tudi na gospodarskem področju. V takem mednarodnem položaju je bilo vsakršno nasprotovanje usmeritvam, za katere se je odločila jugoslovanska stran, usodno tudi za posameznike, ki so si upali povedati svoje mnenje ali celo izreči nestrinjanje z novo Titovo usmeritvijo ter odnosom do Sovjetske zveze in Stalinove hegemonistične politike. V tako usodne dogodke je vpeta tudi zgodba predstavljenega predvojnega komuniste.

Ivan Štrafela Don je bil rojen leta 1912 v Borovcih pri Ptujju. Bil je predvojni komunist in udeleženec NOV od poletja 1944 dalje. Po preselitvi v Gornjo Radgono leta 1947 je v tedanjem okraju opravljal funkcije poverjenika za trgovino in preskrbo, personalnega referenta, namestnika tajnika okrajne volilne komisije, predsednika okrajnega sindikalnega sveta, člana agitpropovske komisije in člana raznih komisij pri okrajnem partijskem komiteju.

UDV (Udba) ga je 25. maja 1950 aretirala, naslednji dan pa ga je partijski biro zvečer 3,5 ure zasliševal zaradi »njegove informbirojevske dejavnosti«. Večino očitanih dejanj je priznal in mu je bila napovedana kazenska ovadba na podlagi *Zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo*.

Na Okrožnem sodišču v Mariboru je bil 27. oktobra 1950 obsojen na osem let strogega zapora s prisilnim delom in izgubo

državljskih pravic za dobo petih let po prestani kazni. Kazen je prestajal v KPD Rab - Goli otok in bil izpuščen 25. maja 1955 (pomilostitev – odlok zveznega izvršnega sveta 29. novembra 1954), a ga je UDV nadzorovala (primer priprtja v letih 1966 in 1969 ob Titovem obisku v Pomurju).

Žena Otilija Štrafela (okrajna uslužbenka) je poizkušala obnovitev procesa že med prestajanjem moževe kazni (neuspešno) in po njegovi smrti (1986) na Okrožnem sodišču v Murski Soboti leta 2001 vložila zahtevo za revizijo sodbe iz leta 1950, a je bila njena vloga »kot neutemeljena zavrnjena«.

Na družinskem grobu v Gornji Radgoni je pomenljiv epitaf: »Šli smo v boj za lepši svet, zdaj konec je trpljenja, muk in spletk – Don.«

*Ivan Štrafela Don:
the Political Fate and
the Life of a Cominform Member*

Summary

The new communist authorities in Yugoslavia were closely connected with the Soviet Union until the outburst of the Cominform crisis in 1948. The consequences of this conflict were felt not only in the political and military field but also in the economic field. In such an international position, any opposition against the Yugoslav side's chosen direction was fatal also for the individuals who dared make their opinion known or even dared voice their disagreement with Tito's new direction and the attitude towards the Soviet Union and Stalin's hegemonic policy. Such fatal events included the story of the pre-war communist who is the subject of this article.

Ivan Štrafela Don was born in 1912 in Borovci near Ptuj. He was a pre-war communist and a member of the National Liberation Army (NOV) from 1944 onward. After moving to Gornja Radgona in 1947, he held the following positions in the then district: commissioner for commerce and supply, official, deputy of the secretary of the district voting committee, president of the district council of the syndicate, member of the district agitprop commission and member of various commissions in the district committee of the Party.

The UDV (Udba) arrested him on 25 May 1950 and questioned him for three and a half hours the next evening because of "his activity in the Cominform". He confessed most of the

actions he was being accused of and was going to face criminal charges on the basis of the Act on Crimes against the People and the State.

On 27 October 1950, the District Court in Maribor sentenced him to eight years of rigorous imprisonment with forced labour and five years of loss of civil rights after serving his sentence. He served his sentence in the penal institution Rab - Goli otok and was released on 25 May 1955 (pardoning – ordinance of the federal executive council of 29 November 1954); however, the UDV kept him under surveillance (e.g. detained him in 1966 and 1969 when Tito visited the Pomurje region).

His wife, Otilija Štrafela, who was a local official, unsuccessfully attempted to achieve for the case to be reopened already during the time her husband was serving his sentence and later, after his death (1986), filed a request for the revision of the judgement from 1950 at the District Court in Murska Sobota in 2001, but her request was “unfounded and thus rejected”.

The family grave in Gornja Radgona holds a meaningful epitaph: “We fought for a better world, and now the suffering, afflictions and schemes are over – Don.”

Prejeto: 29. 7. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. David Petelin¹

*Upravnopravne spremembe lokalne
oblasti mesta Ljubljana od konca
druge svetovne vojne do uvedbe
komunalnega sistema (1945–1955)*

Izvleček

Ljubljana je po drugi svetovni vojni doživljala številne upravne, politične in teritorialne spremembe. V obdobju 1945–1955 je bila deležna kar sedmih upravnoteritorialnih sprememb. Takoj po vojni je imelo mesto položaj okrožja, ki je bilo razdeljeno na sedem rajonov in ti na 35 kvartov, že istega leta junija 1945 je bila razdeljena na deset mestnih četrti, nato od februarja 1948 na štiri rajone in tri kraje, od marca 1949 na štiri rajone in en kraj, oktobra istega leta na pet rajonov, aprila 1952 pa je bila Ljubljana z novim zakonom o upravni razdelitvi takratne

¹ Dr. David Petelin, doktor zgodovinskih znanosti, magister upravnih znanosti, podiplomski študent prava, višji svetovalec področja II, Zavod za šport RS Planica, oddelek Muzej športa, david.petelin@muzejsporta.si.

republike razdeljena na Glavno mesto Ljubljana ter občini Polje in Šentvid.

KLJUČNE BESEDE: Ljubljana, upravnopravni razvoj, teritorialne spremembe, občina, mesto

Abstract

In the period after the Second World War, Ljubljana experienced numerous administrative, political and territorial changes. In the period from 1945 to 1955, Ljubljana received as many as seven administrative and territorial changes. Immediately after the war, the city had the position of a district, which was divided into seven urban districts, which were further divided into 35 quarters; already in the same year in June 1945, it was divided into ten town districts, then from February 1948 into four urban districts and three localities, from March 1949 into four urban districts and one locality, in October of the same year into five urban districts, and in April 1952 Ljubljana was divided into the capital city of Ljubljana and the municipalities of Polje and Šentvid with the new law on the administrative division of the then republic.

KEY WORDS: Ljubljana, administrative and legal development, territorial changes, municipality, city

Uvod

V upravnopravni teoriji obstaja več definicij lokalne samouprave, vendar pa lahko zaradi lažjega razumevanja povzamemo, da lokalna samouprava označuje pravico in sposobnost lokalne skupnosti, da v okviru ustave in zakonov predpiše in ureja delež javnih zadev lokalne narave z lastno odgovornostjo in organiziranostjo, ki je v interesu lokalnega prebivalstva.² Zakonodajno urejanje lokalne samouprave je trajalo vse do leta 1955, ko je bil uveden komunalni sistem, in po letu 1994, ko je bila namesto dekoncentriranih upravnih enot (komun) kot oblike državne oblasti na najnižji lokalni ravni ponovno uvedena tradicionalna lokalna samouprava in združeno območje mesta Ljubljane v enotni upravno-politični enoti (Mestna občina Ljubljana). Za obdobje od konca vojne do leta 1955 govorimo o času, ko se je upravna ureditev odmaknila od predvojne ureditve in se postopoma začela preoblikovati v nov, tako imenovani komunalni sistem.³

Lokalna samouprava na Slovenskem

Lokalna samouprava se v Evropi ponaša z večstoletno tradicijo, na Slovenskem pa o njeni moderni različici govorimo šele od sredine 19. stoletja, ko je bil leta 1849 sprejet prvi avstrijski

- 2 Stane Vlaj, »Lokalna samouprava v Sloveniji: centralizem ali decentralizacija«, v: *Lokalna demokracija II. Uresničevanje lokalne samouprave v Sloveniji, zbornik znanstvenih razprav* (ur. Marjan Brezovšek, Miro Haček), Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2005 (dalje Vlaj, »Lokalna samouprava v Sloveniji: centralizem ali decentralizacija«), str. 26.
- 3 Jelka Piškurić, »Upravna ureditev Ljubljane in njenih občin v času socializma«, *Dileme*, št. 2/2018 (dalje Piškurić, »Upravna ureditev Ljubljane in njenih občin v času socializma«), str. 138.

zakon o občinah (srenjska postava),⁴ na podlagi katerega so bila naslednje leto izvoljena prva občinska zastopstva na Kranjskem.⁵ Leta 1862 je bil izdan okvirni zakon o občinah, na njegovi podlagi pa deželni zakoni o občinah (za Kranjsko leta 1866).⁶ Po zakonski ureditvi iz leta 1870 so skrbele za občinsko premoženje in finance ter javno varnost, zlasti na področju čistoče ulic, obrambe pred požari, za vzdrževanje občinskih lokalnih poti, mostov, vodnjakov, za nadzor meja občine, preskrbo s hrano itd. Občinski odbor oziroma zastopstvo so volili vsi polnoletni moški prebivalci občine. Nad občinami so bili (upravni) okraji z najmanj 16.000 prebivalci in regionalne upravne enote (dežele).⁷ Po ustanovitvi in združitvi večine Slovencev v jugoslovanski okvir države in nato Kraljevine SHS so še naprej obstajale občine, kot so bile oblikovane že v obdobju avstro-ogrške monarhije.

- 4 Občni državni zakonik in vladni list avstrijskega cesarstva, št. 170 iz leta 1849.
- 5 V Ljubljani je lastno urejanje mestnih zadev staro več stoletij in izvira iz meščanskega avtonomističnega stremljenja proti mestnemu gospodu. O komuni kot prvi obliki mestne samoupravne oblasti in organiziranosti lahko govorimo v Ljubljani od sredine 14. stoletja, že v 13. stoletju je mesto sicer že dobilo mestnega sodnika, ki je sprva zastopal mestnega gospoda (fevdalca), pozneje pa je ta funkcija prerasla v izvoljeno na strani notranjega mestnega sveta. Od leta 1504 ima Ljubljana po vzoru drugih deželnoknežjih mest tudi pravico voliti svojega župana.
- 6 Vlaj, »Lokalna samouprava v Sloveniji: centralizem ali decentralizacija«, str. 27.
- 7 Franc Grad, Igor Kaučič, Ciril Ribičič, Ivan Kristan, *Državna ureditev Slovenije*, druga spremenjena in dopolnjena izdaja, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana 1996 (dalje Grad, Kaučič, Ribičič in Kristan, *Državna ureditev Slovenije*, str. 383).

Obdobje SHS

V Kraljevini SHS so v obdobju vidovdanske ustave leta 1921 obstajali občine, okraji in oblasti kot enote lokalne samouprave, ki pa so bile hkrati tudi teritorialne enote državne uprave. Ob sprejemanju ustave je zmagal unitaristični in centralistični koncept ureditve države, ki ni dopuščal nobene nacionalne avtonomije, malo možnosti pa je bilo tudi za razvoj lokalne samouprave. Izvršna državna oblast je izvajala strog nadzor in obsežno vplivala na delovanje organov lokalne samouprave, zlasti v okrajih in oblasteh. Tako imenovano oblast je vodil veliki župan, ki je bil politični predstavnik vlade, podrejen pristojnim ministrom in zadolžen za nadzor nad delom oblastne skupščine in njenega odbora.⁸ Celotna kraljevina je bila razdeljena na 33 oblasti, v Sloveniji sta delovali dve s sedežema v Ljubljani in Mariboru. Politična in ekonomska nestabilnost mlade jugoslovanske države je pripeljala do šestojanuarske diktature leta 1929, kralj Aleksander pa je posegel v upravno-politično razdelitev države ter s posebnim zakonom razrešil vse občinske uprave. Nove občinske uprave v Beogradu, Zagrebu in Ljubljani je kralj imenoval na predlog ministra za notranje zadeve, v drugih občinah pa so jih imenovali veliki župani.⁹ Oktroirana ustava iz leta 1931 je šla še dlje. Kraljevina je bila razdeljena na devet banovin (slovensko ozemlje je bilo pod Dravsko banovino), te na upravne okraje, na ravni lokalne skupnosti pa je še naprej obstajala občina kot temelj lokalne samouprave. Vse tri upravne enote so bile hkrati tudi enote državne uprave. Organa mestne občine sta bila mestni svet

8 Grad, Kaučič, Ribičič in Kristan, *Državna ureditev Slovenije*, str. 383.

9 Božo Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, Univerza v Mariboru, Pravna fakulteta, Maribor 2000 (dalje Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, str. 195).

in predsednik (župan). Predsednika in dve tretjini članov mestnega sveta so volili, tretjino članov pa je imenoval ban. Mandat predsednika in mestnih svetnikov je trajal štiri leta. Mestni občini in mestnemu svetu je predsedoval predsednik. V primerjavi z drugimi občinami je predsednik mestne občine opravljal tudi naloge državne uprave, ki jih je sicer opravljal srez oz. okraj. Mestni svet je kot najpomembnejše splošne akte sprejemal statut, uredbe in pravilnike, svoje delo pa je urejal s poslovníkom.¹⁰

Oblast med drugo svetovno vojno

Med vojno je italijanski okupator ohranil Mestno občino Ljubljansko (*Zakon o mestnih občinah*, 27. julij 1934)¹¹ in okraj Ljubljana (94 občin) ter ustanovil Ljubljansko pokrajino (it. *Provincia di Lubiana*) kot avtonomno pokrajino, na čelu katere je bil visoki civilni komisar. Organa mestne občine sta bila mestni svet in predsednik (župan).¹² Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je Ljubljanska pokrajina (nem. *Laibacher provinz*) postala del operacijske cone Jadransko primorje (nem. *Operationszone Adriatisches Küstenland*). Kot del narodnoosvobodilnega boja (NOB), odporniškega gibanja in revolucije (prehod iz kapita-

10 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, str. 222.

11 Zakon o mestnih občinah, 27. julij 1934.

12 Predsednika in dve tretjini članov mestnega sveta so volili, tretjino članov pa je imenoval ban. Mandat predsednika in mestnih svetnikov je trajal štiri leta. Mestni občini in mestnemu svetu je predsedoval predsednik. V primerjavi z drugimi občinami je predsednik mestne občine opravljal tudi naloge državne uprave, ki jih je sicer opravljal srez oz. okraj. Mestni svet je kot najpomembnejše splošne akte sprejemal statut, uredbe in pravilnike, svoje delo pa je urejal s poslovníkom.

lizma v socializem) je na Slovenskem Osvobodilna fronta (OF) med vojno začela ustanavljati nove organe na lokalni ravni z utemeljitvijo, da so prejšnji v službi okupatorja.¹³

Nova država, nova oblast

Po končani drugi svetovni vojni so na območju Slovenije obve-
ljala lokalna upravna območja, ki so nastala med NOB.¹⁴ To so
bili kraji, okraji in okrožja.¹⁵ Obdobje po drugi svetovni vojni je
zaznamovano s številnimi spremembami na področju lokalne
samouprave. Spremembe v upravni razdelitvi so močno vpli-
vale tudi na nadaljnji razvoj območja, tako v družbenem kot
gospodarskem smislu.¹⁶ Obdobje vse do komunalnega sistema

13 Osvobodilna fronta ni bila samo politični, temveč tudi oblastni dejavnik v vsem obdobju NOB.

14 V primerjavi z drugimi predeli Jugoslavije, v katerih so se ustanavljali narodnoosvobodilni odbori, so v Sloveniji funkcije lokalnih organov nove oblasti opravljali terenski odbori OF. Tako so bili že med vojno položeni temelji za poznejšo, povojno ureditev v Sloveniji, saj je povojna lokalna samouprava razvojno povezana z ljudskimi odbori, ki so nastali iz narodnoosvobodilnih odborov (NOO) med vojno. V: Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, str. 266. NOO so bili temeljna organizacijska oblika za mobilizacijo in podpora ljudstva NOB, ljudski odbori pa so postali po osvoboditvi organizator izgradnje nove oblasti – države. NOO (vaški, občinski, okrajni in okrožni) so tako prejšnje organe (jugoslovanske in medvojne) odpravljali in nadomestili. NOO so bili od vsega začetka zamišljeni ne le kot organi lokalne samouprave, ampak tudi kot temeljna enota državne oblasti. V: Grad, Kaučič, Ribičič in Kristan, *Državna ureditev Slovenije*, str. 383.

15 Janez Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota«, *Arhivi*, št. 2/2007 (dalje Kopač, »Mesto kot upravno-teritorialna enota: 1945–1955«), str. 82.

16 Piškurić, »Upravna ureditev Ljubljane in njenih občin v času socializma«, str. 137.

leta 1955 lahko zaradi pogostih sprememb pri nastajanju, spreminjanju in ukinjanju lokalnih teritorialnih enot poimenujemo kot »*obdobje teritorialne nestabilnosti*.«¹⁷ V prvih desetih letih po končani drugi svetovni vojni so namreč potekale pogoste upravnoteritorialne reforme. V okviru teh sprememb so se kot ena od lokalnih upravnoteritorialnih enot oblikovala tudi mesta. Njihov razvoj je bil dokaj zapleten, saj je bilo v desetih letih uzakonjenih kar nekaj vrst upravnoteritorialnih enot, ki so predstavljale mesto. Od pomladi leta 1945 do maja 1949 je bila Ljubljana kot glavno mesto republike, okrožno mesto in mesto izvzeto iz oblasti, od aprila 1952 do junija 1955 pa je bila Ljubljana mestna občina s posebnimi pravicami in po statusu izenačena z občinami.¹⁸

Oblast v rokah Osvobodilne fronte

Še preden je prišlo do uradnega konca druge svetovne vojne in osvoboditve Ljubljane 9. maja 1945, se je vodstvo slovenskega partizanskega tabora že od spomladi pripravljalo na odhod v Ljubljano ter prevzem novih upravnih in političnih nalog v glavnem mestu. Za to so bile znotraj okupirane Ljubljane zadolžene organizacije OF in Narodna zaščita. Ob koncu vojne vihere je prevzem oblasti na mestni ravni potekal mirno.¹⁹ Oblast je prevzela OF, ki je programsko razširila svoje temeljne točke iz leta 1941 s povojnimi nalogami (npr. obnova in izgradnja ljudske oblasti). V OF so se vključevali številni organizacije in društva, tako da je bilo proti koncu štiridesetih

17 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, str. 270.

18 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 81.

19 *Ljubljana v ilegali IV*, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1970 (dalje *Ljubljana v ilegali*), str. 531–548.

let v njej več kot 70 odstotkov vseh volilnih upravičencev.²⁰ »*Bil je to čas zborovanj, mitingov, ljudskih in zabavnih prireditev, čas masovne kulturnoprosvetne dejavnosti, čas množične in načrtne tesnovzgojne dejavnosti, planinstva, taborništva,*«²¹ opisuje takratne razmere v svojih spominih Metod Brajer.

Magistratni osvobodilni odbor

Ob osvoboditvi je obstajal vrhovni organ oblasti – slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) in vrhovni izvršno-upravni organ – Narodna vlada Slovenije, medtem ko v Ljubljani še ni bilo lokalnega oblastvenega organa, ki bi prevzel vodstvo. Med vojno so ilegalno oblast v Ljubljani prevzeli OF in njeni odbori. V mestni upravi so na magistratu organizirali matični odbor, ki je deloval ilegalno in organiziral odpor vse do leta 1945, ko je 9. maja 1945 prevzel oblast kot magistratni osvobodilni odbor.²² Osvoboditev Ljubljane je pomenilo za delo KPS, OF in njenih množičnih organizacij prehod iz ilegalnega v legalno stanje.

Komanda mesta Ljubljane

Vojaško in civilno oblast v mestu je po osvoboditvi začasno prevzela Komanda mesta Ljubljane na čelu s podpolkovnikom Jožetom Borštnarjem, medtem ko je bila politična oblast v

20 Božo Repe, »Podobe iz življenja Slovencev v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni«, predavanje na seminarju za profesorje zgodovine, 13. april 1999, *Zgodovina v šoli*, št. 3-4/1999, str. 18.

21 Metod Brajer, *Spomini na čas, ki ga je vredno pomniti*, Maxinel, Ljubljana 2003, str. 178.

22 Za začasnega nosilca županskih dolžnosti je bil postavljen višji mestni svetnik dr. Arnošt Brilej.

rokah OF, ki je tudi že opravljala del oblastnih funkcij.²³ Začasni mestni terenski odbor OF je na dan osvoboditve izdal okrožnico, naslovljeno na občinske uradnike, mestne zavode in podjetja z apelom, »da z dostojanstvom in mirom pozdravljate naše hrabre čete ter jih sprejemate z vsemi onimi častmi, ki so si jih zaslužili s svojim požrtvovalnim osvoboditeljskim delom«. ²⁴ Zaradi prepletanja kompetenc Komande mesta Ljubljane in mestnega odbora OF (MOOF) je prišlo do razdelitve pristojnosti,²⁵ vojska pa je obdržala vse pomembnejše zadeve v svojih rokah (npr. mobilizacijo prevoznih sredstev – predvsem koles, živine in podobno).²⁶

Ženske volijo

Trinajstega maja je bil zbor aktivistov OF, ki se ga je udeležilo okoli 2000 ljudi. Na njem so bile dane smernice za pripravo konferenc na terenu za volitve kvartnih odborov OF in za volitev delegatov za MOOF. Te konference so bile od 13. do 16. maja v 59 kvartih in ustanovah. To je bila prva večja politična akcija OF med ljubljanskim prebivalstvom po vojni. Volitve 16. maja so potekale po navodilih izvršnega odbora OF, ki je želel,

- 23 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, Mestni arhiv v Ljubljani, Kronika, Ljubljana 1965 (dalje *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*), str. 13.
- 24 Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje SI_ZAL), SI_ZAL_LJU/0465/01063 Mestni odbor OF, Reg II, predsed. št. 76/45, Okrožnica o prevzemu oblasti z dne 9. maja 1945, t. e. 31.
- 25 SI_ZAL_LJU/0465/00335, Zapisniki izvršnega odbora MNOO (MLO) Ljubljana, od 1. do 13. seje (1945), Zapisnik seje MOOF in Komande mesta Ljubljane, t. e. 16.
- 26 Pri Komandi mesta Ljubljane so v tem času delovali oborožitveni, mobilizacijski, sanitetni, prometno-tehnični, tehnični, ekonomski in stanovanjski odsek.

»da si Ljubljanci na čim demokratičnejši način tako, kot ga izpovedujejo načela OF, izvolijo svoje zastopnike, ki bodo resnični predstavniki ljudstva in ki bodo zastopali interese volivcev.«²⁷ Magistratni odbor OF pa je pozival: »Volitev naj se udeležijo vsi mestni uslužbenci in uslužbenke brez izjeme. Sodelovanje pri volitvah ni obvezno, je pa dolžnost vsakega izmed nas, ki čuti potrebo in voljo za sodelovanje pri obnovi naše Ljubljane in naše Slovenije, ki izmučena od okupatorske tiranije čaka rok, ki jo bodo dvignile in negovale.«²⁸ Na volitvah 16. maja, ki so potekale v vseh petintridesetih kvartih, so prvič v celoti volile tudi ženske. Izvoljeni odposlanci kvartnih odborov OF so znotraj sebe izvolili mestni plenum, ta pa mestni odbor OF Ljubljana. Izvoljen je bil dvainštiridesetčlanski mestni plenum OF (izvršilni politični organ), ki je prevzel vodenje mesta Ljubljane.²⁹ Izvoljeni kvartni odbori OF so poleg političnih funkcij opravljali tudi naloge oblastnega značaja, ki so jih opravljali do volitev NOO konec julija leta 1945.

Predsednik plenuma in MOOF dr. Igor Lunaček

Teden dni po osvoboditvi Ljubljane se je formiral pripravljalni mestni odbor OF, katerega naloga je bila pripraviti prve volitve v nove odbore in volitve delegatov za mestni odbor OF za mesto Ljubljana. Odbore OF so hkrati zamenjali NOO, torej organi nove slovenske ljudske oblasti.³⁰ Na volitvah izvoljeni delegati OF so se zbrali 19. maja v Unionski dvorani in izvolili MOOF in njegov plenum. Predhodne konference so izvolile

27 SI_ZAL_LJU/0465/01063, Mestni odbor OF, Reg II, predsed. št. 76/45, Okrožnica št. 45 z dne 14. 5. 1945, t. e. 31.

28 Prav tam.

29 Prav tam.

30 Prav tam.

515 delegatov. Predsednik plenuma in MOOF je postal dr. Igor Lunaček.³¹ S temi volitvami so bili položeni temelji povojnega razvoja ljudske oblasti v Ljubljani. Na prvi seji MOOF, dne 20. maja, je bila opravljena formalna ločitev upravnih (oblastnih) od političnoorganizacijskih poslov z ustanovitvijo dveh ločenih tajništev. Prav tako je sledila notranja reorganizacija mestne uprave³² z ustanovitvijo novih mestnih uradov.³³

Komanda mesta Ljubljane se umika

Med prvimi političnimi nalogami MOOF je bila vzpostavitev rajonov OF, za kar so bili zadolženi posamezni člani MOOF, katerih naloga je bila pregled položaja na terenu. Sredi junija

- 31 Ljubljanski »župani« med letoma 1945 in 1965 so bili *dr. Pavel Lunaček* (1945), *Fran Albreht* (1945–1948), *Matija Maležič* (1948–1951), *Jaka Avšič* (1951–1953), *dr. Heli Modic* (1953–1954), *Marijan Dermastia* (1954–1960), *Marjan Jenko* (1960–1961) in *Marjan Tepina* (1961–1967). V: Sonja Anžič, Damjan Hančič, Tatjana Šenk, *Ljubljanska mestna uprava od prvega župana dalje, 1504–2004*, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 2004.
- 32 SI_ZAL_LJU/0465/00473, Mestni odbor OF Ljubljana, zapisnik upravne seje, 21. 6. 1945, t. e. 21; SI_ZAL_LJU/0465/01058, Mestni odbor OF, organizacijska shema (mestni uradi in podjetja) – do julija 1945, t. e. 31.
- 33 Centralni odsek (tajništvo, personalni referat, vložišče in registratura, odpravnništvo, statistični referat, pravni referat), odsek za notranje zadeve (obči referat, domobranski referat, posredovalni urad, gasilski referat, referat za narodno milico), prosvetni odsek (šolski referat, kulturni referat, referat za telesno vzgojo), finančni odsek (finančni referat, izvršilni referat, trošarinski referat, gospodarski referat), obrtni odsek, odsek za trgovino in preskrbo (trgovinski referat, preskrbovalni referat, kmetijski in gozdni referat, mestna vrtnarija), socialno-politični odsek (socialno-politični referat, stanovanjski referat), zdravstveni odsek (fizikat, veterinarski in tržni referat), odsek za gradnjo in obnovo (regulacijski referat, referat za gradbeno nadzorstvo, referat za ceste, referat za cestno nadzorstvo in mestno pristavo, referat za kanale in vodne zgradbe, konstrukcijski referat, referat za strojništvo in pravni referat), vojaški odsek in odsek za upravo razlaščene imovine. V: SI_ZAL_LJU/0501, Okrožnice oddelka XI, 1945, št. 82/1945, t. e. 29.

je MOOF ugotovil spremembo politične situacije v Ljubljani: »Razpoloženje ni več tisto kot prve dni osvoboditve, prihaja iztreznjenost in kritičnost, ki je Slovincem že prirojena.«³⁴ Kot nalogo si je postavil: »Vse sile moramo vložiti v politično delo prav do mase, ljudstvo moramo naučiti ceniti vse naše žrtve za vzpostavitev naše oblasti, ker se še ne zaveda ljudske oblasti, ki jo vsak sam izvršuje.«³⁵ Ljubljana je bila v tem času politično izjemno razgibana. Sledile so si številne manifestacije (npr. II. kongres AFŽ od 9. do 10. junija, I. kongres ZMS od 25. do 27. junija), mitingi in podobno. Tako je oblast prikazovala zanos ob koncu vojne, upanje v boljši jutri in delavske ideale socializma, ki so vodili v »enotnost delovnih ljudi pri političnem delu, pri naporih obnove in graditve, v neštetih političnih manifestacijah, nastopih in proslavah, pri volitvah v organe ljudske oblasti, pri razvijanju najrazličnejših oblik socialistične demokracije od zborov volivcev do družbenega upravljanja«. ³⁶ Mobilizacija je morala biti v prvih mesecih po vojni velika, saj je bila večina mestnega prebivalstva vključena v množične organizacije, odbore ljudskih oblasti, raznih svetov, upravnih odborov in društev.

Preplet državne in lokalne oblasti

Obdobje od osvoboditve do volitev v NOO konec julija lahko označimo za prehodno obdobje v izgradnji ljudske oblasti v Ljubljani zaradi prepletanja civilne (MOOF) in vojaške oblasti (Komanda mesta Ljubljane) na eni strani ter političnih in

34 SI_ZAL_LJU/0465/00335 Zapisniki izvršnega odbora MNOO (MLO) Ljubljana, od 1. do 13. seje (1945), Zapisnik III. seje MOOF z dne 13. 6. 1945, t. e. 16.

35 Prav tam.

36 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, str. 6.

oblastnih funkcij na drugi strani v MOOF in terenskih ter kvartnih odborih OF.³⁷ Na lokalni ravni (kraji, okraji, mestne četrti, mesta, oblasti, okrožja) so bili oblikovani ljudski odbori³⁸ kot nasledniki NOO.³⁹ Ljudski odbori so bili izvoljeni za tri leta. Predsednik ljudskega odbora⁴⁰ je bil predstavnik državne

- 37 Marjan Drnovšek, »Graditev ljudske oblasti in obnova v Ljubljani v letih 1945–1947«, *Kronika*, št. 1/1979 (dalje Drnovšek, »Graditev ljudske oblasti in obnova v Ljubljani v letih 1945–1947«), str. 54.
- 38 Ljudski odbori so bili po ustavi opredeljeni kot najvišji predstavniški organi ljudske oblasti v zadevah lokalnega pomena. Pristojnosti in naloge mestnih odborov lokalnega pomena so bile med drugim: gradnja in upravljanje zgradb in stanovanj, pospeševanje, razvoj in širitev razsvetljave in ogrevanja, urejanje mestnega prometa, ustanavljanje hotelov, zdravstvenih ustanov, zavetišč, kopališč, kinematografov, knjižnic in drugih javnih ustanov. Ljudski odbori so bili zamišljeni kot skupščine v malem, torej kot organi ljudske oblasti, zakonodajne in izvršilne (v lokalnih zadevah). Imeli so izvršilne odbore kot kolegijski organ, ki so v okrajnih in mestnih ljudskih odborih oblikovali tudi odseke (po letu 1949 poverjeništa) kot svoj upravni aparat. Izvršilni odbori so bili po ustavi odgovorni svojim ljudskim odborom, vse do vlade (načelo dvojne odgovornosti). Izvršilni odbor je izvrševal in opravljal naloge, ki so pripadale odborom po ustavi in zakonih. V: Grad, Kaučič, Ribičič in Kristan, *Državna ureditev Slovenije*, str. 53.
- 39 Oblastne funkcije na terenu so opravljali povsod, ne le na osvobojenem ozemlju, terenski odbori OF. Šele med pripravami na črnomaljsko zasedanje SNOO so bile v Sloveniji izvedene volitve v NOO, ki so že od konca leta 1941 nastajali na osvobojenih ozemljih v drugih delih Jugoslavije. NOO so tako predhodniki poznejših ljudskih odborov na različnih ravneh.
- 40 Dr. Pavel Lunaček je bil kot znan partizanski zdravnik in član komunistične partije izvoljen za predsednika Mestnega odbora OF 19. maja 1945. Med dvomesečnim predsedovanjem se je ukvarjal z razmejitvijo oblasti med mestno in vojaško oblastjo, saj je imela Komanda mesta Ljubljane v mesecih po koncu vojne tudi nekatere pristojnosti mesta, npr. stanovanjske zadeve, saj je lahko samostojno razporejala vojaške osebe ali enote v prazna stanovanja in zgradbe.

oblasti na lokalni ravni in je moral biti zato član komunistične partije. Formalno so bili člani ljudskega odbora odgovorni volivcem, ki so jih tudi lahko odpoklicali, dejansko pa nadrejenim ljudskim odborom v republiški in zvezni skupščini. Ljubljano je vodil triinšestdesetčlanski mestni plenum, v izvršni odbor pa je bilo izvoljenih šestnajst članov. Prvič so dobile aktivno in pasivno volilno pravico tudi ženske in v prvi mestni plenum je bilo izvoljenih devet odbornic, od teh sta bili dve v izvršnem odboru. Mestni odbor OF je bil politični organ, ki je opravljal tudi oblastne funkcije, dejansko vodenje pa je prevzel mestni komite komunistične partije kot kolektivni organ. Sočasno je deloval tudi magistratni osvobodilni odbor, ki je odločal le v manjših, splošno upravnih zadevah. Prvi NOO kot oblastni organ so v Ljubljani izvolili 27. julija 1945 in s tem je prenehal delovati tudi magistratni osvobodilni odbor.

Nova upravna razdelitev

Ob koncu vojne je bila Ljubljana teritorialno razdeljena na sedem rajonov (Center, Bežigrad, Moste, Poljane, Šiška, Trnovo in Vič), rajoni pa na petintrideset kvartov.⁴¹ Do volitev v lokalne organe oblasti 29. julija 1945 so jih vodili odbori OF, po

41 Rajon Center so sestavljali Napoleonov kvart, Ajdovščina, Kolodvor, Strogi center, Vrtača in Gradišče; v rajonu Bežigrad so bili štiri kvarti, označeni z rimskimi številkami od I do IV; v rajonu Šiška prav tako štiri, prvi trije označeni z rimskimi številkami od I do III in kvart Dravlje; rajon Vič je obsegal kvarte, in sicer Vič, Brdo, Glince in Rožno dolino; rajon Trnovo je bil sestavljen iz kvartov Galjevica, Kolezija, Trnovo, Prule in kvart (kraj) Rudnik; rajon Poljane kvart Poljane, Resljev kvart, Spodnji Šentpeter, Zgornji Šentpeter, Tabor, Zrinjski kvart in kvart Šentjakob; rajon Moste pa je obsegal kvarte Moste, Zeleno jamo, Novi Vodmat, Stari Vodmat in Kodeljevo.

volitvah pa NOO.⁴² Junija je bilo mesto razdeljeno z *Zakonom o upravni razdelitvi federalne Slovenije*⁴³ na nove upravnoteritorialne enote. Rajone in kvarte je zamenjalo deset mestnih četrti: Center, Bežigrad, Ježica, Moste, Poljane, Rakovnik, Šiška, Šentvid, Tabor in Vič. Mestu so bili priključeni nekateri okoliški kraji nekdanjih občin Ježica, Šentvid in Polje. Ljubljana je kot upravno in politično središče Slovenije pridobilo stopnjo okrožnega mesta.⁴⁴

*Volitve v Ljubljani
za mestni narodnoosvobodilni odbor*

Pred volitvami so bili na terenu sestanki, konference in zborovanja pod vodstvom OF in njenih organizacij, na katerih so poudarjali pomen teh volitev in njihovo »demokracičnost, pomen ideje bratstva in enotnosti ter privrženosti programu OF«,⁴⁵ ki ga je sprejela na prvem kongresu v Ljubljani sredi julija leta 1945. Največ vprašanj je bilo v zvezi z razdelitvijo mesta na četrti in glede prihodnje vloge NOO ter razjasnitve odnosa OF do NOO kot temeljev ljudske oblasti. Slovenski poročevalec je zapisal: »Do sedaj so v Ljubljani vse posle političnega in posle oblastnega značaja vršili odbori Osvobodilne fronte. Naloga odborov Osvobodilne fronte je predvsem politična vzgoja našega

42 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 82.

43 Uradni list SNOS in NVS, št. 33, 8. 9. 1945, str. 137, 138; in SI_ZAL_LJU/0465/00335, Zapisniki izvršnega odbora MNOO (MLO) Ljubljana, od 1. do 13. seje (1945), Odločba predsedstva NVS, oddelka za izgradnjo narodne oblasti, št. 191/1 z dne 20. 5. 1945, t. e. 16.

44 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, 1965, str. 14.

45 »V nedeljo bo Ljubljana volila«, *Slovenski poročevalec*, 24. 7. 1945; »Ljubljana, Maribor, Novo mesto in Ribnica na Dolenjskem danes volijo«, *Slovenski poročevalec*, 29. 7. 1945.

ljudstva, in to vzgoja posameznikov kakor ljudskih množic. Od volitev v mestne četrti naprej bodo odbori Osvobodilne fronte v Ljubljani vršili izključno to politično funkcijo.«⁴⁶ Na volitvah v nedeljo 29. julija 1945 so bili izvoljeni novi predstavniški organi Ljubljane – mestni NOO (opravljal je tudi funkcijo okrožne mestne skupščine) in NOO vseh mestnih četrti. Komanda mesta Ljubljane je na ta dan ukinila policijsko uro. Ljubljančani so volili člane NOO v vseh desetih mestnih četrtih in dvainpetdeset poslancev v okrožno mestno skupščino. Po poročilu okrožne volilne komisije⁴⁷ o volitvah je imelo v desetih mestnih četrtih volilno pravico 81.564 prebivalcev (od 114.900 živečih v Ljubljani). Volilo jih je 80.274 (98,41 %), medtem ko je bilo število oddanih glasov 72.190 (89,9 %).⁴⁸ »Tista leta takoj po vojni smo imeli vsak mesec kake volitve, saj je bilo treba začeti vse znova in vse drugače, vse staro je bilo napak in zanič. Izkoriščanje človeka po človeku smo brezkompromisno izkoreninjali z volitvami in skrajnje nevarno je bilo govoriti, da so izidi, ki so potem objavljani kot zmage naprednih sil nad zatohlim mračnjastvom buržoaznega družbenega reda, prirejani in da se ljudstvo v resnici ne pridružuje tako soglasno vsemu tistemu, o čemer je bil naš terenski Merhar tako globoko prepričan in za kar bi se dal brez pomišljanja pri priči ubiti. Pa se je vseeno šušljalo vse mogoče in pravili so, da so nekateri zaradi tega za dalj časa izginili ter da se kdaj pa kdaj tudi ni več vrnil,«⁴⁹ opisuje ljubljanska mladostna leta znani pisatelj Jože Hudeček.

46 Prav tam.

47 Volitve je vodila Okrožna volilna komisija za mesto Ljubljano s podrejenimi četrtnimi volilnimi komisijami, ki so pripravljale volilne sezname, sprejemale reklamacije in vodile volitve na terenu.

48 Drnovšek, »Graditev ljudske oblasti in obnova v Ljubljani v letih 1945–1947«, str. 53.

49 Jože Hudeček, *Ulice mojega predmestja*, Karantanija, Ljubljana 2000, str. 64.

Mestna oblast osredinjena v izvršilnem odboru

Štirinajstega avgusta so izvoljeni odposlanci ljubljanskih četrtinskih odborov izvolili izvršilni odbor (izvršno-upravni organ) mestnega narodnoosvobodilnega odbora za okrožno mesto Ljubljana, za svoje delo pa je bil odgovoren skupščini mestnega NOO.⁵⁰ Pri izvršilnem odboru so bili ustanovljeni oddelki, ki so izvrševali upravne naloge s svojega področja.⁵¹ Načelniki oddelkov so bili člani izvršilnega odbora.⁵² Izvršilni odbor je sestavljalo šestnajst članov, v mestni skupščini pa je sedelo štiriinšestdeset članov. Pri izvršilnem odboru so bile ustanovljene tudi nove komisije.⁵³

Ljubljana – glavno mesto Ljudske republike Slovenije

Z razglasom mestnega NOO z dne 20. avgusta 1945 je bila Ljubljana opredeljena tudi kot glavno mesto Ljubljana.⁵⁴ Po koncu druge svetovne vojne je Ljubljana doživljala precej-

50 Novoizvoljena mestna skupščina je Frana Albrehta na svojem prvem zasedanju 14. avgusta 1945 izvolila za predsednika izvršnega odbora mestnega NOO.

51 Oddelek za finance, preskrbo, kmetijstvo, gradnjo in obnovo, prosveto, socialno skrbstvo, zdravstvo in notranje zadeve.

52 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, str. 15.

53 Komisija za ugotavljanje vojnega dobička, komisija za postavitev spomenikov padlim borcem, revizijska komisija za pregled poslovanja mestne hranilnice, gospodarska komisija, komisija za izenačenje cen starih zalog z novimi, okrožna volilna komisija. Leta 1946 so poleg obstoječih komisij ustanovili še dodatne: davčno, komisijo za prevoz padlih borcev, komisijo za razdeljevanje premičnin iz zaplenjenega premoženja in komisijo za vojno škodo.

54 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 82.

šnje spremembe v primerjavi s časom pred njo.⁵⁵ Postala je ne samo glavno mesto federalne Slovenije in tako pridobila poseben upravni status, temveč je v skladu s pridobitvami NOB doživljala revolucionarne spremembe upravne, politične in gospodarske narave. Prilagajanje oblik dela in organizacije novim političnim načelom in nalogam je v Ljubljani zaradi položaja imelo tudi svoj poseben položaj.⁵⁶ *Prva upravnoteritorialna razdelitev* Ljubljane je bila uzakonjena z *Zakonom o upravni razdelitvi federalne Slovenije* iz septembra 1945.⁵⁷ Ozemlje Slovenije je bilo razdeljeno na pet okrožij, Okrožno mesto Ljubljana pa je bilo razdeljeno na deset mestnih četrti, ki so bile določene že avgusta tega leta.⁵⁸

Ljudski odbor – temelj državne oblasti

Že med revolucionarnim narodnoosvobodilnim bojem je jugoslovansko vodstvo sprejelo sklep, da nova Jugoslavija postane federativna država, zato je bila država organizirana po republikah. Ustava FLRJ je določala, da državo sestavlja šest ljudskih republik, med njimi tudi Ljudska republika Slovenija (LRS), zato je Predsedstvo SNOS 14. februarja 1946 sprejelo zakon, ki je dotedanji naziv Federalna Slovenija spremenil v

55 Ugotovitev Sergeja Kraigherja v poročilu na 2. rednem zasedanju MLO Ljubljana 5. januarja 1946, SI_ZAL_LJU/0465/00392, Zapisnik 2. seje plenuma MLO Ljubljana, t. e. 18.

56 Jerca Vodušek Starič, »Oris družbenopolitičnega razvoja Ljubljane 1945–1955«, v: *Zgodovina Ljubljane: prispevki za monografijo. Posvetovanje o zgodovini Ljubljane 16. in 17. novembra 1983* (ur. Ferdo Gestrin). Kronika, Ljubljana 1984 (dalje Vodušek Starič, »Oris družbenopolitičnega razvoja Ljubljane 1945–1955«), str. 502.

57 Uradni list SNOS, št. 33/1945.

58 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, str. 271.

Ljudska republika Slovenija (LRS).⁵⁹ Vsi izvoljeni NOO kot organi oblasti so se preimenovali⁶⁰ v krajevne, mestne in okrajne ljudske odbore.⁶¹

V LRS so nove upravnoteritorialne spremembe nastale že aprila 1946, ko je bil objavljen novi zakon o upravni razdelitvi. Okrožno mesto Ljubljana je bilo tudi po novem razdeljeno na deset dotedanjih mestnih četrti.⁶² Maja 1946 je bil sprejet prvi splošni zakon o ljudskih odborih, ki so bili zakonsko opredeljeni kot »organi državne oblasti, po katerih ljudstvo izvršuje ljudsko oblast v upravno-teritorialnih enotah. Ljudski odbori so v svojem območju najvišji organi državne oblasti v zadevah lokalnega značaja /.../ ljudski odbori so organi ljudske volje, zato se morajo pri izvrševanju svojih lokalnih in splošnih nalog opirati na pobudo in široko udeležbo ljudskih množic.«⁶³ Dne 29. junija

59 Zakon Predsedstva Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o nazivu Ljudske republike Slovenije ter organov državne uprave in državne oblasti v Ljudski republiki Sloveniji, Uradni list LRS, št. 15-62/1946.

60 Sprememba imena sicer ni posledica vsebinske oziroma upravno-politične spremembe, temveč je nakazovala konec vojnega stanja (NOO so bili ustanovljeni med vojno) in postala organ državne oblasti. S tem novim nazivom je bila ločena tudi formalnopravno od politične organizacije (OF). Nova jugoslovanska država je bila sestavljena iz ljudskih odborov po sovjetskem vzoru. Težišče dela ljudskih odborov je bilo predvsem v zvezi z vodenjem in izgradnjo socialističnega gospodarstva na temeljih družbene lastnine in po metodah planskega gospodarstva. Ljudski odbori so predstavljali državo na nižjih stopnjah in so opravljali splošne državne naloge v okviru svoje teritorialne enote. Izvršilni odbor ljudskega odbora je bil izvršilni in upravni organ, člani izvršilnega odbora pa so bili hkrati predstojniki oddelkov in drugih organizacijskih enot ljudskega odbora. Izvršilni odbor so sestavljali predsednik, podpredsednik, tajnik in člani. V: Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, str. 244.

61 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 83.

62 Prav tam.

63 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, str. 16.

1946 je bilo redno zasedanje MLO Ljubljana, na katerem je bil sprejet sklep o reorganizaciji izvršilnega odbora MLO in njegovih oddelkov v skladu z novim zakonom. Oddelke so vodili člani izvršnega odbora kot poverjeniki, planski komisiji, ki je začela delovati oktobra 1946, pa je predsedoval predsednik. Reorganizacija je prinesla novo organizacijsko strukturo.⁶⁴

Okrožje Ljubljana mesto

Območje LRS je bilo po *Zakonu o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije (z dopolnitvami)*⁶⁵ upravno razdeljeno na kraje, okraje in okrožja. Eno od petih okrožij je bilo tudi Okrožje Ljubljana mesto,⁶⁶ na lokalni ravni pa je deloval okrožni ljudski odbor. Mesta z mestnimi ljudskimi odbori so bila izvzeta iz upravnega sestava okrožja, imela so status okrožja, njihovi ljudski odbori pa okrožnega ljudskega odbora.⁶⁷ Okrožje Ljubljana mesto je bilo izvzeto iz ljubljanskega okraja.⁶⁸

Druga upravna razdelitev Ljubljane

Prva ustava Ljudske republike Slovenije je bila sprejeta 16. januarja 1947.⁶⁹ Ustavno odpravo okrožij je povzel januarja

64 Oddelek za obče posle, finance, trgovino in preskrbo, kmetijstvo in gozdarstvo, industrijsko-obrtni oddelek, oddelek za gradnje, prosveto, socialno skrbstvo in ljudsko zdravstvo, komunalno gospodarstvo, delovne odnose, stanovanjske zadeve, notranje zadeve in planska komisija.

65 Uradni list LRS, št. 44/1946.

66 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 84.

67 Splošni zakon o ljudskih odborih, Uradni list FLRJ, št. 43-288/1946; Ustava Ljudske republike Slovenije, Uradni list LRS, št. 4. A-20/1947.

68 Okraj Ljubljana sestavljajo Grosuplje, Jesenice, Kamnik, Kranj, Ljubljana okolica, Rakek, Škofja Loka.

69 Ustava Ljudske Republike Slovenije, Uradni list LRS, št. 4. A-20/1947.

1947 sprejeti *Zakon o spremembah upravne razdelitve LRS*, ki je dotedanje okrožje Ljubljana mesto spremenil v upravnoteritorialno enoto glavno mesto Ljubljana.⁷⁰ Preostali dve obliki upravnoteritorialnih enot sta bili še kraj in okraj, ne pa tudi mesto.⁷¹ Po odpravi okrožij⁷² so bile uvedene oblasti, ki pa so bile že leta 1951 odpravljene, s čimer so bile odpravljene tudi tristopenjske upravne enote lokalne samouprave (kraj, okraj, okrožje).⁷³ Ker so bila okrožja odpravljena, se je Mestni ljudski odbor za okrožno mesto Ljubljana preimenoval v Mestni ljudski odbor glavnega mesta Ljubljana. Aprila leta 1947 je bila izvedena *druga upravno-teritorialna razdelitev* Ljubljane, ki pa jo je izvedel MLO. Odpravljene so bile četrti, namesto njih pa so bili vzpostavljeni štirje rajoni in trije kraji. Podpredsednik MLO Sergej Kraigher je ob tem pojasnil: »*Da se napravi popolna jasnost, smo pristopili k likvidaciji kvartnih odborov, ki so združevali politično vodstvo s funkcijo oblasti ter smo formirali terenske in ulične odbore OF, ki se ne le po kompetenci, ampak tudi po teritorialnem obsegu ne krijejo s prejšnjimi kvartnimi odbori.*«⁷⁴ V skladu s tem so nastali na podlagi združevanja bivših četrti in iz članov bivših četrtnih ljudskih odborov na najnižji ravni štirje rajonski in trije krajevni ljudski odbori. Razloge za spremembo lahko iščemo v finančni odvisnosti od MLO, saj četrti odbori niso imeli svojega proračuna. Mestne četrti so bile tudi premajhne teritorialne enote in »*pravzaprav podružnice mestnega ljudskega odbora, marsikatero nalogo*

70 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 84.

71 Uradni list LRS, št. 5-21/1947.

72 Zakon o spremembi zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Uradni list LRS, št. 5/47.

73 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, str. 276.

74 SI_ZAL_LJU/0465/00435, MLO Ljubljana, izvršni odbor, zapisnik 52. seje, 10. 4. 1947, t. e. 21.

*oblastnega značaja pa so opravljali terenski odbori OF mimo njih, kar pa je bilo v nasprotju z načelom o ločitvi državnih oblastnih organov od političnih organov».*⁷⁵

Oblast je konstantno poudarjala pomen OF in njenih množičnih organizacij (AFŽ, ZMS, sindikatov in drugih) pri politični aktivizaciji ljudskih množic za tvorno delo v ČNOO, ki so bili temeljni organi ljudske oblasti in hkrati pomožni tj. izvršilni organi mestnega NOO, saj je četrt *»edina stopnja med volivci in mestnim kot okrožnim odborom in združuje krajevni in okrajni odbor, ne da bi imela vso njihovo oblast«.*⁷⁶ Ljudi je bilo treba prepričevati o novem značaju teh upravnih enot v primerjavi s predvojnim stanjem: *»Občin ni več. Najnižje nove edinice pa niso pravni naslednik bivših občin, temveč docela nove samoupravne edinice z na novo dodeljenim delokrogom.«*⁷⁷ Večkrat so se zastavljala tudi vprašanja o odnosu med četrtnim in mestnim odborom glede pristojnosti, pomena obeh in podobno. Ne glede na vrsto problemov v zvezi z delom četrtnih ljudskih odborov v obeh povojnih letih so bili pomembni zaradi organizacije preskrbe, socialnega skrbstva, statističnih popisov, volitev in z vseh drugih področij dela, ki so bila vezana neposredno na terensko delo. Novembra 1947 so bile volitve v rajonske in krajevne ljudske odbore, ki se jih je udeležilo 76.352 volivcev oziroma rekordnih 99,07 odstotka volilnih upravičencev. Izvoljenih je bilo 298 odbornikov, med katerimi je bilo petdeset žensk, sto enajst delavcev in štiriindvajset kmetov.⁷⁸

75 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, 1965, str. 17.

76 SI_ZAL_LJU/0465/00435, MLO Ljubljana, izvršni odbor, zapisnik 52. seje, 10. 4. 1947, t. e. 21.

77 SI_ZAL_LJU/0465/00264, Zakon o ljudskih odborih mest in mestnih občin, razlaga tajništva MLO, t. e. 3.

78 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, 1965, str. 18.

Štirje rajoni in trije kraji

Po novem *Zakonu o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije*, ki je bil sprejet februarja 1948,⁷⁹ je bila Slovenija razdeljena na glavno mesto Ljubljana, okraje in kraje. Zakon je potrdil upravnoteritorialno razdelitev glavnega mesta Ljubljana, ki je združevala štiri rajone (I. rajon Center, II. rajon Bežigrad - Šiška, III. rajon Moste in IV. rajon Vič - Rudnik) ter tri kraje (Ježica, Polje in Št. Vid). Mesto in mestni rajoni v zakonu niso navedeni kot upravnoteritorialne enote.⁸⁰ Številne upravne spremembe in množenje upravnih enot je namreč oviralo razvoj, kar je botrovalo njihovemu postopnemu združevanju proti koncu štiridesetih let.⁸¹

Združena politična in upravna funkcija

Marca 1948 so bile volitve v Mestni ljudski odbor Ljubljana, ki se je povečal na 120 ljudskih odbornikov (od tega dvanajst žensk). Ti so nato izvolili osemnajstčlanski izvršni odbor, članstvo pa je postala poklicna funkcija. Predsednik izvršnega odbora⁸² je bil istočasno tudi sekretar mestnega komiteja KPS v letih od 1948 do 1951, s tem pa sta bili tudi formalno združeni mestna upravna in politična oblast. S prevzemanjem gospodarstva v roke države (mesta), z večanjem upravnih nalog in administrativnim vodenjem gospodarstva se je večalo število članov izvršnega odbora. Namesto dotedanjih oddelkov pri

79 Uradni list LRS, št. 9/1948.

80 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 84.

81 Piškurić, »Upravna ureditev Ljubljane in njenih občin v času socializma«, str. 139.

82 Na zasedanju MLO 9. aprila 1948 so izvolili Matijo Maležiča kot predsednika izvršnega odbora.

izvršilnem odboru so bila organizirana poverjeništva,⁸³ odbor pa se je maja preselil iz magistrata v kresijo.⁸⁴

Zmanjševanje razlik med mestom in vasjo

Marca 1949 je bila izvedena *tretja poveljna upravna razdelitev* Ljubljane z *Zakonom o spremembi in dopolnitvi o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije*. Glavno mesto Ljubljana je bilo razdeljeno na štiri rajone in kraj Polje.⁸⁵ Po tem zakonu so bili rajoni glavnega mesta Ljubljana označeni le z rimskimi števkami brez poimenovanja. Dotedanja kraja Ježica in Šentvid sta bila vključena v rajon II.⁸⁶ Nova upravna razdelitev naj bi postopoma zmanjševala razlike med mestom in vasjo oziroma med mestnim centrom in predmestjem, zato se je spremenil tudi obseg posameznih rajonov.⁸⁷ Maja 1949 so bile v Sloveniji ustanovljene oblasti kot upravne enote z oblastnimi ljudskimi odbori.⁸⁸ Drugi *Splošni zakon o ljudskih odborih*, ki

83 Planska komisija, poverjeništvo za personalne posle, industrijo in obrt, trgovino in preskrbo, komunalno gospodarjenje, finance, kmetijstvo in gozdarstvo, gostinstvo in turizem, gradnje, lokalni promet, delo, kulturo in umetnost, šolstvo, ljudsko zdravstvo in socialno oskrbo (decembra 1948 se razdeli na dve samostojni poverjeništvi, poverjeništvo za stanovanjske zadeve in poverjeništvo za državne nabave (ustanovljeno junija 1949)).

84 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, 1965, str. 18.

85 Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Uradni list LRS, št. 8/1949.

86 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 84.

87 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, 1965, str. 19.

88 Zakon o ustanovitvi oblasti v Ljudski republiki Sloveniji, Uradni list LRS, št. 16/1949.

ga je Ljudska skupščina FLRJ sprejela maja, je glavna mesta republik tudi formalno izločil iz oblasti, posamezna mesta pa je bilo mogoče z republiškimi zakoni izločiti iz okrajev, ki pa so dobila značaj okrajev.⁸⁹ Ljubljana kot glavno mesto Ljudske republike Slovenije je bila izločena iz oblasti kot posebna upravna enota. MLO Ljubljane je dobil stopnjo oblastnega ljudskega odbora, rajonski ljudski odbori pa so dobili mešano pristojnost okrajnih in krajevnih ljudskih odborov.⁹⁰ Hkrati je zakon glavno mesto Ljubljana namesto na dotedanje štiri razdelil na pet rajonov (odpravil je kraj Polje, ki je bil vključen v V. rajon),⁹¹ oktobra 1949 je bila z zakonom potrjena četrta upravna razdelitev mesta Ljubljane na pet rajonov,⁹² Prav tako pa se je spremenila notranja upravna organizacija izvršilnega odbora MLO.⁹³

Novi posvetovalni organi

Novi Zakon o ljudskih odborih, sprejet junija 1949, je »na podlagi osemletne prakse v graditvi lokalnih organov oblasti razvil in izpopolnil temeljna načela, organizacijo in delovanje ljudskih odborov, zlasti pa v tem, da je še bolj uveljavil načelo

89 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 85.

90 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, str. 20.

91 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 85.

92 Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o upravni razdelitvi Ljudske republike Slovenije, Uradni list LRS, št. 33/1949.

93 Tajništvo, uprava za personalno službo, kontrolna komisija, planska komisija, komisija za fizkulturo in izvenarmijsko vzgojo, poverjeništvo za notranje zadeve, delo, finance, industrijo in obrt, kmetijstvo in gozdarstvo, gradnje, lokalni promet, gostinstvo in turizem, trgovino in preskrbo, državne nabave, živilsko proizvodnjo, šolstvo, kulturo in umetnost, ljudsko zdravstvo in socialno skrbstvo.

samoupravljanja ljudstva«.94 Pri tem je treba omeniti še drugo obliko politične participacije »*socialistične demokracije*«, to so bili zbori volivcev, ki so bili v prvih povojnih letih edina organizirana oblika neposrednega »*sodelovanja delovnih ljudi pri izvrševanju oblasti*«.95 V Ljubljani so nastali tako različni sveti, ki so pomagali mestnim in rajonskim ljudskim odborom, zato jih lahko obravnavamo kot pomemben organ na lokalni ravni pri poslovanju lokalne uprave. Ti sveti (npr. stanovanjski, potrošni, socialno-zdravstveni, šolski) so nadomestili nekatera poverjenišтва, ki pa jih ne smemo zamenjati z delavskimi sveti, ki so bili v Ljubljani predvsem posvetovalni organ.96 Prav tako je bila pomembna tako imenovana ljudska inšpekcija, ki je bila kot organ kontrolne komisije neposredno podrejena OF. Njene naloge so bile kontrola pri izvrševanju državnih predpisov, ljudski inšpektorji, ki so bili organizirani že spomladi 1949, bila je tudi pristojna za pregledovanje prodajaln, menz in skladišč.97

Ljubljana spet naraste

Januarja 1951 so bile volitve v mestni ljudski odbor in rajonske ljudske odbore. Mandat odbornikov je bil triletni. Različni sveti, ki so zamenjali nekatere poverjenike, so tako dejansko prevzeli neposredno izvrševanje poslov upravne panoge, ostalo pa je še deset poverjenikov.98 Aprila 1952 je bil sprejet *Zakon o razdelitvi Ljudske republike Slovenije na mesta, okraje in*

94 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, str. 20.

95 Prav tam, str. 21.

96 26. januarja 1956 je bil sprejet *Zakon o upravi državnih podjetjih*.

97 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, str. 28.

98 Prav tam, str. 23.

občine,⁹⁹ s čimer je bil »na novo uveden pojem institucije občine v sistem lokalnih teritorialnih enot«. ¹⁰⁰ Z zakonom je bila izvedena *peta upravna razdelitev* glavnega mesta Ljubljana, ki je bilo s tem razdeljeno na ožje mestno središče ter občini Polje in Šentvid.¹⁰¹ Meje Ljubljane so se povečale, rajonski ljudski odbori, ki so se jeseni 1951 začeli ukinjati, pa so bili istega meseca dokončno odpravljeni.¹⁰² Z opuščanjem administrativnega gospodarstva se je zmanjševalo število članov izvršilnega odbora, ki je od leta 1951 štel le še dvanajst članov, predsednik¹⁰³ pa ni bil več obenem sekretar mestnega komiteja KPS. S tem je bila formalno izvedena ločitev oblastne in politične funkcije v osebi predsednika MLO, ostalo pa je načelo, da mora biti predsednik ljudskega odbora član komunistične partije.¹⁰⁴

Splošni zakon o ljudskih odborih, ki ga je Ljudska skupščina LRS sprejela aprila, je ustanovil tri mesta (Ljubljano kot glavno mesto, Celje in Maribor) in 371 občin, med njimi dve v okviru glavnega mesta Ljubljana (Polje in Šentvid) in štiriinštiridesetih mestnih občin v sestavi okrajev.¹⁰⁵ Zakon je dopuščal, da se ožje mestno območje Ljubljane z mestnimi

99 Uradni list LRS, št. 11/1952.

100 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, str. 285.

101 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, str. 29.

102 Prav tam, str. 26.

103 Na tretjem rednem zasedanju skupščine mestnega ljudskega odbora Ljubljana 22. maja 1951 je bil za predsednika izvršnega odbora izvoljen Jaka Avšič. Splošni zakon o ljudskih odborih je leta 1952 dokončno odpravil izvršne odbore, zato so 7. maja 1952 Jaka Avšiča izvolili za predsednika MLO.

104 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, 1965, str. 26.

105 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 86.

statuti razdeli na občine v njihovem okviru.¹⁰⁶ Z novim republiškim *Zakonom o ljudskih odborih mest in mestnih občin* (julij 1952) se je reorganiziralo delovanje ljudskega odbora. Ljudski odbori so bili opredeljeni kot organi ljudske samouprave, temeljni organi oblasti delovnega ljudstva ter najvišji organi oblasti občin, mest in okrajev.¹⁰⁷ Pri tem je bilo določeno, da je MLO sestavljen iz mestnega zbora in zbora proizvajalcev,¹⁰⁸ izvršilni odbor MLO pa je bil odpravljen. Vso oblast je prevzel MLO (tudi delo rajonskih odborov),¹⁰⁹ ki je moral na svojih sejah odločati o vseh pomembnejših zadevah mesta. Število sej in obseg zapisnikov sta se izjemno povečala, vse upravne in druge funkcije pa je opravljal predsednik ljudskega odbora, in ne več izvršilnega sveta. Število odbornikov se je zvišalo na sto sedemintrideset članov. MLO, ki je bil razdeljen na mestni zbor in zbor proizvajalcev,¹¹⁰ sta imela seje vsak zase in nato še skupne: na vseh sejah pa so morali sprejeti odloke s popolnoma enakim besedilom.

Spremembe v organiziranju ljudskih odborov

Uveljavljanje delavskega upravljanja je vpeljalo spremembe ne samo v organiziranju gospodarstva kot »*temeljn/ega/ načel/a/ socialistične demokracije, naj proizvajalci sami odločajo o uporabi in razdelitvi ustvarjenega presežka vrednosti njihovega*

106 Prav tam, str. 87.

107 Prav tam, str. 86.

108 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, str. 283.

109 *Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945–1955*, str. 26.

110 Kopač, »Mesto kot upravnoteritorialna enota: 1945–1955«, str. 87.

dela»,¹¹¹ temveč je poseglo tudi v organizacijski sistem državne oblasti in uprave. Tako je bila z omembo delavskega razreda kot osrednjega subjekta socialistične ideologije poudarjena vodilna vloga in je postal z institucijo zbora proizvajalcev soodločujoči dejavnik tudi v organih ljudske oblasti, predvsem pri ekonomskih vprašanjih. Skladno z reorganizacijo zveznih in republiških državnih organov sta se spremenila organizacija in delo ljudskih odborov. Ljudski odbori so samostojno opravljali vse zadeve (razen tistih, ki so z ustavo določene za zvezne in republiške organe oblasti), ki so splošnega pomena za skupnost v gospodarskem, komunalnem, kulturnem in socialnem življenju in razvoju mesta.¹¹²

Mestni zbor in zbor proizvajalcev

Po *Zakonu o ljudskih odborih mest in mestnih občin* iz leta 1952 je bila Ljubljana opredeljena kot mesto.¹¹³ Decembra 1952 so bile volitve v mestni zbor in zbor proizvajalcev. MLO je sestavljalo sto sedemnajst članov (mestni zbor sedemdeset, zbor proizvajalcev sedeminštirideset). Po teh volitvah je bil mestni odbor Ljubljana na mestni in okrajni ravni dvodomen.¹¹⁴ Z ustavnim zakonom iz leta 1953 je oblast pripadala delovnemu ljudstvu, ljudski odbori¹¹⁵ so bili opredeljeni kot organi lokalne samouprave, najvišji organi oblasti v občinah, mestih in okrajih,

111 Prav tam.

112 Grafenauer, *Lokalna samouprava na Slovenskem – teritorialno-organizacijske strukture*, str. 293.

113 Uradni list LRS, št. 19/1952.

114 Grad, Kaučič, Ribičič in Kristan, *Državna ureditev Slovenije*, str. 383.

115 Na seji 17. julija 1953 je bil izvoljen za predsednika MLO dr. Heli Modic. Njegovo enoletno predsednikovanje je bilo posvečeno predvsem izboljšanju poslovanja MLO.

ureditev pa je bila zasnovana na družbeni lastnini proizvodnih sredstev, samoupravi proizvajalcev in samoupravi v lokalnih skupnostih. Ustavni zakon govori o samoupravljanju v občini, mestu in okraju.¹¹⁶ Občine so bile opredeljene kot ozemeljske in gospodarske enote, sestavljene iz enega naselja ali več. Okraji so bili sestavljeni iz občin in mestnih občin.

Povzetek

Prispevek je posvečen prvemu desetletju po končani drugi svetovni vojni, ko je bila na območju mesta Ljubljane in nekaterih okoliški naselij vzpostavljena nova socialistična oblast ter s tem novo upravno urejanje lokalne oblasti vse do postopnega oblikovanja petih mestnih občin v petdesetih letih. Konec druge svetovne vojne je na lokalni ravni pomenil tudi konec dotedanjih upravnoteritorialnih enot (občin). Upravni razvoj Ljubljane v prvem desetletju po drugi svetovni vojni priča o nenehnem iskanju novih poti v zagotavljanju uspešnejšega delovanja uprave in upravljanja. Kljub nenehni zakonski iniciativi in iskanju novih poti znotraj novega politično-gospodarskega socialističnega sistema je to pripeljalo do pomanjkanja skupne upravljavske politike in drobitve enotnega mestnega območja. Nenehne upravnoteritorialne spremembe, ki jih je bilo med letoma 1945 in vse do vpeljave komunalnega sistema leta 1955 kar pet, govorijo o postopnem ukinjanju enotne mestne oblasti in decentralizaciji v procesu odločanja. Nova oblast je povzela upravnoteritorialno delitev Slovenije, ki se je razvijala med vojno. Na najnižji lokalni ravni so se uveljavili kraji. V njih so kot lokalni organi oblasti delovali krajevni, v nekoliko večjih krajih tudi mestni narodnoosvobodilni, od februarja 1946 ljud-

¹¹⁶ Grad, Kaučič, Ribičič in Kristan, *Državna ureditev Slovenije*, str. 383.

ski odbori, ki so bili po pristojnostih izenačeni. Spomladi leta 1952 so bili kraji odpravljeni, nadomestile so jih večje občine. Ukinitev predvojne mestne občine z mestnim svetom in s predsednikom (z županom) ter nastanek ljudskih odborov, ki so se razvili iz medvojnega obdobja na partizanski strani, priča o lastni socialistični poti tudi na področju urejanja lokalne samouprave oziroma graditve ljudske oblasti. Kot izrazito značilen je za to obdobje preplet dejanske politične in strankarske oblasti (komunistične partije) ter nosilcev mestnih funkcij v eni osebi. Prav tako so številne spremembe v upravni razdelitvi vplivale tudi na nadaljnji razvoj območja, tako v družbenem kot gospodarskem smislu. Nova oblast je prekinila predvojno ter se dejansko na novo vzpostavila prek Osvobodilne fronte in njenih terenskih (rajonskih) odborov. Postopno preoblikovanje novih mestnih organov in njihovih služb sledi državnopravnim zakonodajnim pobudam, upravnoteritorialne spremembe, ki so bile sprejete na najnižji lokalni ravni, pa so na podlagi zakonodajnega postopka potrjevali na najvišji republiški ravni. Prav iskanje najprimernejše in najosnovnejše upravopolitične celice in predstavniških teles, ki bi najbolje odstirali razvoj socialistične misli ter zbrisali meje med mestom in podeželjem, je dokaz za izredne upravnoteritorialne spremembe. Ta oblika upravnoteritorialne delitve je bila odpravljena sredi leta 1955, ko so bile ustanovljene velike občine, imenovane tudi komune. Z nekaterimi spremembami so se obdržale do upravnoteritorialne reforme konec leta 1994.

*Administrative and Legal Changes
of the Local Government of the
City of Ljubljana from the End
of the Second World War to the
Implementation of the Communal
System (1945–1955)*

Summary

The article is dedicated to the first decade after the end of the Second World War, when a new socialist authority was established in the city of Ljubljana and some surrounding settlements and with it a new administrative arrangement of the local authority until the gradual formation of five urban municipalities in the fifties. At the local level, the end of the Second World War was also the end of the previous administrative territorial units (municipalities). The administrative development of Ljubljana in the first decade after the Second World War witnessed the constant search for new paths in ensuring a more efficient functioning of the administration and management. Despite the constant legal initiative and the search for new paths within the new political and economic socialist system, this led to a lack of a common management policy and the fragmentation of the single urban area. The constant administrative territorial changes, of which there were five between 1945 and the introduction of the communal system in 1955, refer to the gradual abolition of the unified city authority and the decentralisation of the decision-making

process. The new authority summed up the administrative territorial division of Slovenia that developed during the war. At the lowest local level, localities have been established. From February 1946, local people's committees and, in somewhat larger localities, urban national liberation people's committees functioned as the local authorities in the localities and were equated according to their competences. In the spring of 1952, localities were abolished and replaced by larger municipalities. The abolition of the pre-war urban municipality with the city council and the president (the mayor) and the emergence of people's committees, which evolved from the interwar period on the Partisan side, have their own socialist path in the field of regulating local self-government or the establishment of the people's power. The characteristic feature of this period is the intertwining of the actual political and party authority (the Communist Party) and the holders of city functions in one person. Likewise, many changes in the administrative division also affected the further development of the area, both in social and economic terms. The new authority interrupted the pre-war authority and actually re-established itself through the Liberation Front and its field (urban district) committees. The gradual transformation of the new city authorities and its services follows state legislative initiatives, and the administrative territorial changes adopted at the lowest local level were confirmed through the legislative process at the highest level of the republic. It is particularly the search for the most suitable and most basic administrative political cell and representative bodies that would best reveal the development of socialist thought and blur the boundaries between city and countryside that is the evidence of exceptional administrative changes. This form of administrative territorial division was abolished in the middle of 1955, when large municipalities, also called communes, were established. With some changes, they were kept up to the administrative territorial reform at the end of 1994.

Prejeto: 11. 7. 2019
1.01 Izvirni znanstveni članek

Metod Berlec,¹ dr. Matevž Tomšič²

Elite in nacionalna država v dobi globalizacije

Izvleček

Nacionalne države se v 21. stoletju soočajo z novimi izzivi, ki jih prinaša moderni svet. Pri tem avtorja raziskujeta, kako spopad med globalističnimi in suverenističnimi elitami vpliva na delovanje nacionalnih držav. Predpostavka je, da je nacionalna država še vedno osrednji institucionalni okvir, ki omogoča tako reševanje ključnih problemov neke skupnosti kot tudi politični angažma njenih pripadnikov. Pri tem avtorja menita, da sta tako neupoštevanje lokalnih specifik, značilno za globaliste, kot tudi zapiranje v lastne okvire, značilno za nacionaliste, problematična z vidika sodobnih družbenih izzivov. Da lahko elita opravlja svojo funkcijo, sta potrebni sposobnost

- 1 Metod Berlec, prof. zgodovine in geografije, doktorski študent sociologije, Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici, metod.berlec@siol.net.
- 2 Prof. dr. Matevž Tomšič, Fakulteta za uporabne družbene študije v Novi Gorici, Študijski center za narodno spravo, matevz.tomsic@fuds.si.

globalnega razmišljanja in delovanja ter vpetost v nacionalni vrednotni okvir.

KLJUČNE BESEDE: nacionalna država, globalizem, politika, elite, Evropa

Abstract

Nation states in the 21st century face new challenges brought by the modern world. The authors explore how the clash between globalist and sovereigntist elites affects the functioning of nation states. The presumption is that the nation state is still the central institutional framework which enables both solving the crucial problems of a community and the political engagement of its members. In this regard, the authors consider that both the disregard for local specifics, which is characteristic of globalists, and the closing within their own borders, which is characteristic of nationalists, are problematic from the perspective of contemporary social challenges. In order for the elite to perform its function, the ability to think and act globally as well as rootedness in the national cultural framework are needed.

KEY WORDS: nation state, globalism, politics, elites, Europe

Uvod

Na začetku 21. stoletja se narodi v okviru Evropske unije (EU) soočajo z novimi izzivi, ki jih prinašajo globalizacija, geopolitika, demografija, migracije in drugi dejavniki, ki vplivajo na sedanjost in prihodnost. To nedvomno velja tudi za Slovence, ki smo samostojnost in neodvisnost dosegli leta 1991. Pri tem se izpostavlja vprašanje prihodnosti (nacionalne) države kot tiste osrednje institucionalne entitete, na katero je vezano politično življenje določene skupnosti.

Že pred desetletji se je pojavila teza, da je nacionalna država preživeta, saj v dobi globalizacije ne more opravljati svojih tradicionalnih funkcij. Zaradi omejenosti resursov naj ne bi imela kapacitet za reševanje problemov (okoljskih, varnostnih), ki presegajo nacionalne okvire; hkrati pa naj bi bila preveč oddaljena od lokalnih skupnosti in zaradi tega premalo dovzetna za reševanje njihovih težav. Ali, kot je dejal Daniel Bell, postala je *»premajhna za reševanje velikih življenjskih problemov in prevelika za reševanje majhnih življenjskih problemov«*.³ Zato naj bi bila rešitev na eni strani v nadnacionalnem povezovanju in s tem prenosu vsaj določenih političnih pristojnosti na raven širših institucionalnih povezav, na drugi strani pa v regionalizaciji, tj. večji politični avtonomiji regionalnih oz. lokalnih oblasti.

Vendar pa imajo v zadnjih letih, predvsem po izbruhu globalne finančno-ekonomske krize leta 2008, opraviti z nasprotnimi tendencami. Na Zahodu se krepijo težnje po krepitvi suverenosti držav, ki jih lahko jemljemo kot odziv na globalizacije pritiske. V kontekstu EU se to izraža v trditvah t. i. suverenistov, da je šel proces integracije predaleč, saj da se krepí

3 Daniel Bell, »The World and the United States in 2013«, *Daedalus*, št. 116/1987.

moč evropskih institucij na škodo držav članic, in posledično njihovih zahtevah po tem, da postane EU ponovno relativno ohlapna povezava suverenih držav.

Moč države je v veliki meri odvisna od delovanja nacionalnih elit – predvsem politične. In ne samo to. Tudi prevladujoča družbena percepcija vloge države v globalnih odnosih je v veliki meri odvisna od idej, vrednot in prepričanj pripadnikov elite. V tem članku bomo skušali ugotoviti, kako si različne elite predstavljajo delovanje nacionalnih držav in na kakšen način vplivajo nanj. Govor je predvsem o dveh tipih elite – suverenistični in globalistični. Medtem ko prva izpostavlja samostojnost nacionalne države kot primarni smoter, druga poudarja transnacionalno povezovanje in prenos pristojnosti na širše politične entitete. Predpostavka je, da je nacionalna država še vedno ključni institucionalni okvir, ki omogoča reševanje ključnih problemov neke skupnosti in politični angažma njenih pripadnikov. Pri tem menimo, da sta tako neupoštevanje lokalnih specifik, značilno za globaliste, kot tudi zapiranje v lastne okvire, značilno za suvereniste, problematična z vidika sodobnih družbenih izzivov. Da lahko elita opravlja svojo funkcijo, sta potrebni sposobnost globalnega razmišljanja in delovanja ter vpetost v nacionalni vrednotni okvir.

Nacionalna država v obdobju globalizacije

Evropa je iznašla moderno oz. novoveško državo.⁴ Nacionalna država (angl. »nation state«) je z zgodovinskega vidika relativno mlada politična tvorba z vsemi pristojnostmi. Obdobje nacionalnih držav se je začelo z vestfalsko mirovno pogodbo

4 Wolfgang Reinhard, *Zgodovina moderne države – Od začetkov do sedanjosti*, Založba Krtina, Zbirka Krt, Ljubljana 2017, str. 7.

leta 1648 in načelom *Cuius regio eius religio* (Čigar dežela, tega vera). Verska pripadnost se je torej ravnala po vladarjevi veri. To načelo je bilo sprejeto že leta 1555 v Augsburgu po verskih vojnah med katoličani in protestanti, a se je dokončno uveljavilo šele slabih sto let pozneje.⁵ Bistvo tega sporazuma je bilo naslednje: vladar ozemlja, ki določa postavo, določa tudi vero tega ozemlja. S tem so bili postopoma postavljeni ključni elementi moderne nacionalne države: ljudstvo in ozemlje, na katerem je živelo, ter vladar, ki mu načelo Čigar dežela, tega vera daje legitimnost oblasti, legitimnost, da vlada. Vladar je bil zastopnik države, ki je bila pravna oseba s posebnim statusom suverenitete. Od takrat se (nacionalni) državi priznava notranja in zunanja suverenost, ki pa ne pomeni prevlade, temveč neodvisnost od zunanjih oblasti.

Seveda pa je temelj nacionalne države narod. Narod kot politična skupnost in suverena nacionalna država, ki »gosti« delujočo družbo znotraj svojih državnih meja, sta produkt 18. in 19. stoletja. Model demokratične države z vladavino prava in množična demokracija pa sta nastala v 19. in 20. stoletju.⁶ Moderne države imajo jasno razmejene meje in sposobnost, da prenašajo moč po vsem nacionalnem ozemlju in pogosto zunaj njega. Zato je nemški sociološki klasik Max Weber ponudil definicijo, s katero se večina sociologov na splošno strinja. Državo je opredelil kot »človeško skupnost, ki si (uspešno) lasti monopol nad legitimno uporabo fizične sile na danem ozemlju«. ⁷ Weber je

5 Nicola Matteucci, *Novoveška država – Izrazoslovje in pota*; Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 1999, str. 21–23.

6 Bogomil Ferfila, *Primerjalne politike v sodobnem svetu – teoretični del*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2009, str. 769.

7 Tony Waters in Dagmar Waters (prev. in ur.), *Weber's Rationalism and Modern Society*, Palgrave Books 2015, str. 129–198. Andreas Anter, *Max Weber's Theory of the Modern State: Origins, Structure and Significance*; Palgrave Macmillan, New York 2014.

ob tem poudaril, da je politika delitev moči države med različnimi skupinami, politični voditelji pa so tisti, ki imajo to moč, da državo lahko uspešno upravljajo. Na podlagi Webrove definicije lahko za državo rečemo, da sestoji iz politične oblasti ali zakonodajalca, ki sprejema zakone, birokracije oziroma javne uprave, ki izvršuje vladne odločitve, policije, ki je odgovorna za uveljavljanje zakonov, in oboroženih sil, katerih naloga je zaščita države pred zunanjimi posegi.

V 21. stoletju je suverenost posameznih nacionalnih držav vse bolj »ogrožena« z mednarodnim sodelovanjem, mednarodnimi institucijami, razvojem znanosti, novih tehnologij, s pretokom ljudi, blaga in kapitala. Govorimo o procesih, ki spadajo v kontekst globalizacije. Globalizacijo lahko razumemo kot sklop sprememb v družbi, politiki in ekonomskem sistemu, ki so posledica razširjenega trgovanja in kulturnih izmenjav na globalni ravni. Giddens je skupaj s Philipom W. Suttonom⁸ nedavno na kratko zapisal zgoščeno definicijo globalizacije: *»Različni postopki, s katerimi se geografsko razpršene človeške populacije približujejo in neposredno vzpostavljajo stik med seboj, ustvarjajo enotno skupnost usode ali globalno družbo.«* Glede na to, da je globalizacija proces, v katerem se obseg in intenzivnost transportnih, trgovinskih in z njimi povezanih čezmejnih komunikacijskih tokov hitro povečuje, se hkrati zmanjšuje pomen nacionalnih meja ter večja vpliv čezmejnih gospodarskih, političnih, varnostnih in socialno-kulturnih aktivnosti. Rečemo lahko, da z njo preprosto mislimo na proces medsebojne povezanosti med družbami, tako da dogodki v enem delu sveta vedno bolj vplivajo na ljudstva in družbe daleč stran. Globalizirani svet je svet, v katerem so politični, gospodarski, kulturni in družbeni dogodki vedno bolj medsebojno

8 Anthony Giddens in Philip W. Sutton, *Essential Concepts in Sociology*, 2. izd.; Polity Press, Cambridge 2017, str. 7.

povezani in tudi njihov učinek je večji. Z drugimi besedami, na družbe vedno obsežnejše in vedno globlje vplivajo dogodki drugih družb. Te dogodke je mogoče priročno razdeliti v tri vrste: družbene, gospodarske in politične. V vsakem primeru se zdi, da se svet »krči«, česar se ljudje vedno bolj zavedajo, kar ne nazadnje kažeta svetovni splet in uporaba elektronske pošte, ki sta ljudi po vsem svetu močno približala drug drugemu.

Po Ulrichu Becku⁹ globalizacija pomeni prav izkušnjo, da je vsakdanje delovanje v različnih dimenzijah gospodarstva, informacije, ekologije, tehnike, transkulturnih konfliktov in civilne družbe izgubilo meje, s tem pa je že v osnovi postalo nekaj, kar je znano in hkrati nepojmljivo, nekaj težko dojemljivega, kar pa s silo, ki jo lahko vsakdo izkusi, elementarno preobraža vsakdanjik in nas vse sili k temu, da se nanj odzovemo z odgovorom in se mu prilagodimo. Denar, tehnologije, informacije, strupi »prekoračujejo« meje, kot da teh sploh ne bi bilo. Celotni reči, osebe in ideje, ki bi jih vlade držale stran od svojih držav (mamila, ilegalni priseljenci, kritika kršenja človekovih pravic), si najdejo svojo pot vanje. Tako razumljena globalizacija je vrženost v pogosto neželene, nezapopadljive transnacionalne življenjske forme oziroma, če jo definiramo naslanjajoč se na britanskega sociologa Anthonyja Giddensa,¹⁰ delovanje in (so)življenje na razdalji (med na videz ločenimi svetovi nacionalnih držav, religij, regij in celin).

9 Ulrich Beck, *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odzivi na globalizacijo*; izvirni naslov v nemščini: *Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus – Antworten auf Globalisierung*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt na Majni 1997; slovenska izdaja, Krtina, Knjižna zbirka Krt, Ljubljana 2003, str. 39.

10 Anthony Giddens, *Beyond Left and Right. The Future of Radical Politics*, Polity Press, London 1994.

V dobi globalizacije smo soočeni s številnimi paradoksi, na katere v knjigi *The Globalization Paradox*¹¹ opozarja ekonomist Dani Rodrik, ki navaja, da vlade posameznih nacionalnih držav podpirajo svobodno trgovino in soodvisnost, a ko postane nujno (med krizo), želijo nazaj nadzor nad ekonomijo. Hkrati pa obstajajo diametralno nasprotna stališča o učinkih globalizacije na svet in nacionalne države. Tako je svetovni knjižni trg poln knjig, ki stopajo v bran globalizacije (recimo *In Defense of Globalization*¹²), in knjig, ki so ostra kritika globalizacije (recimo *The Deeper State: Inside the War on Trump by Corrupt Elites, Secret Societies, and the Builders of An Imminent Final Empire*¹³). Opozoriti pa je treba še na knjigo politologa Iana Bremmerja *Us vs. Them: The Failure of Globalism*,¹⁴ ki opozarja, da brexit in izvolitev ameriškega predsednika Donalda Trumpa pravzaprav ne predstavljata volje volivcev, ampak predvsem upor volivcev proti globalističnim elitam, ki so pozabile na interese navadnih ljudi.

Globalizacija tako postavlja pred nacionalno državo izzive na številnih področjih (nekateri od njih so podrobneje predstavljeni v nadaljevanju). Način, na katerega se bo z njimi soočila, kakor tudi (ne)uspešnost tega soočenja, sta v veliki meri odvisna od značaja elite, ki z njo »upravlja«.

- 11 Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*, W. W. Norton & Company, New York 2012.
- 12 Jagdish Bhagwati, *In Defense of Globalization: With a New Afterword*, Oxford University Press, New York 2007.
- 13 Lee Robert Maginnis, *The Deeper State: Inside the War on Trump by Corrupt Elites, Secret Societies, and the Builders of An Imminent Final Empire*, Defender Publishing, Crane 2017.
- 14 Ian Bremmer, *Us Vs. Them: The Failure of Globalism*, Portfolio Penguin, Penguin Random House, London 2018, str. 161–167.

Elite kot oblikovalke institucij in nosilke sprememb

Elito lahko opredelimo kot »tiste posameznike, ki so na podlagi svojih strateških pozicij v različnih pomembnih organizacijah zmožni stalno in bistveno vplivati na nacionalno politiko«¹⁵ oz. ki »na podlagi aktivne kontrole nad družbenimi resursi posedujejo veliko družbeno moč«.¹⁶ Tisto, kar je značilno za elito, je torej njena strukturna umeščenost na ključne družbene pozicije, iz katerih izhaja njihova moč. Vendar pa za vzdrževanje svojega položaja elita potrebuje določeno znanje in sposobnosti. Tako so tudi klasiki teorije elit menili, da so na oblasti tisti, ki v določeni situaciji posedujejo najustreznejše lastnosti, torej tudi znanje.

Tako značaj elit kot tudi njihov položaj v družbi sta odvisna od zgodovinskih okoliščin, predvsem institucionalne strukture, prevladujočih kulturnih vzorcev in odnosov elit do drugih družbenih skupin.¹⁷ Po drugi strani pa je vloga elit predvsem v razmerah intenzivnih družbenih sprememb zelo aktivna. V tem kontekstu jih je mogoče opredeliti kot akterje, ki ustvarjajo in obvladujejo družbene institucije. To pomeni, da s svojimi aktivnostmi pomembno določajo smer in obseg družbenih sprememb ter s tem vplivajo na značilnosti nastajajoče ureditve. Kakor je kakovost elit v veliki meri odvisna od prevladujočega kulturnega miljeja, predvsem obstoja vrednot, ki elite »silijo« k večji respozivnosti in inkluzivnosti, pa je od

15 G. Lowell Field, John Higley in Michael G. Burton: »A New Elite Framework for Political Sociology«, *Cahiers Vilfredo Pareto*, let. 28, št. 88/1990, str. 153.

16 Eva Etzioni-Halevy, *The Elite Connection: Problems and Potential of Western Societies*, Polity Press, Cambridge 1993, str. 221.

17 S. N. Eisenstadt, *Tradition, Change and Modernity*, John Wiley & Sons, New York 1973, str. 34.

njihove kakovosti v veliki meri odvisna učinkovitost delovanja demokracije.¹⁸

Značaj nacionalne elite je dejavnik, ki vpliva na razvojno uspešnost družbenega sistema. Govorimo o konfiguraciji elite, tj. o razmerjih med posameznimi segmenti elite.¹⁹ V kontekstu se to nanaša na razmerja moči med posameznimi njenimi frakcijami. To je povezano s prevladujočimi kulturnimi vzorci, tj. z idejami, ki jih zagovarjajo, in vrednotami, ki jim sledijo pripadniki elite.

Za to, da lahko elite igrajo v razvojnem smislu pozitivno vlogo, je potrebna avtonomija posameznih funkcionalnih elit (politične, ekonomsko-poslovne, kulturne), ki je pogoj uspešnega funkcioniranja različnih družbenih področij. Pomembno je, da noben posamezni segment elite ne prevlada nad drugimi (npr. v smislu dominacije politične elite, kot je bilo v realsocialističnih sistemih). Poleg tega je pomembna odprtost vseh ključnih segmentov elite za vstop novih potencialnih pripadnikov (torej določena stopnja cirkulacije elit) – seveda na podlagi meritokratskih kriterijev rekrutacije. Posledici tega sta heterogenost in pluralnost v sestavi elite. Na ta način se ohranja pozitivna napetost, ki s tem, ko jih izpostavlja možnosti nadomestitve, spodbuja aktualne pripadnike elite k večji učinkovitosti; to pa tudi preprečuje rigidnost in neresponzivnost institucij, ki jih različne elite vodijo.

18 Christian Welzel, »Effective democracy, mass culture, and the quality of elites: the human development perspective«, *International Journal of Comparative Sociology* let. 43, št. 3/5/2002, str. 317–350. Christian Welzel, Ronald Inglehart in Hans-Dieter Klingemann, »The theory of human development: A cross-cultural analysis«, *European Journal of Political Research*, let. 42, št. 3/2003 str. 341–379.

19 Matevž Tomšič, *Elites in the New Democracies*, Peter Lang Verlag, Frankfurt na Majni 2016.

Globalistične in suverenistične elite

Znotraj nacionalnih elit obstajajo določene cepitve, ki izhajajo iz zastopstva različnih družbenih interesov in tudi iz različnih idejno-nazorskih orientacij. Najbolj uveljavljena – vsaj v političnem smislu – je delitev na levico in desnico oz. levo in desno frakcijo elite. Prva v ekonomskem smislu praviloma zagovarja prostotržne principe, v kulturnem smislu pa spoštovanje tradicionalnih vrednot, medtem ko druga v ekonomskem smislu izpostavlja potrebo po državni regulaciji gospodarstva, v kulturnem smislu pa zagovarja vrednotni relativizem in interese posameznih manjšin. Seveda ta delitev ni ostra in enoznačna, saj obstajajo tudi raznorazne vmesne variante.²⁰

V zadnjih letih vse bolj do izraza prihaja razcep med t. i. globalističnimi in suverenističnimi elitami. Prve si praktično želijo svet brez meja, svetovni trg brez omejitev, neomejen pretok ljudi, storitev in blaga, medtem ko slednje prisegajo na tradicionalni sistem nacionalnih držav, na močno nacionalno državo kot temelj svetovne ureditve. Prvi poudarjajo pozitivne vidike globalizacije, predvsem rast in širjenje investicij, trgovine in proizvodnje, razvoj novih tehnologij in širjenje demokracije po zemeljski obli. Drugi pa poudarjajo problematične vidike, kot so erozija lokalnih, regionalnih in nacionalnih identitet, mednarodne migracije, širjenje mednarodnega organiziranega kriminala itd. Negativni vidiki globalizacije se zato že kažejo v mednarodnem dogajanju. To je še posebej prišlo do izraza leta 2016 z odločitvijo britanskih volivcev na referendumu, da izstopijo iz EU, in z zmago republikanskega predsedniška kandidata Donalda Trumpa, ki je zmagal z obljubo, da bo naredil Ameri-

20 Matej Makarovič in Matevž Tomšič, »Left« and »Right« in Slovenian political life and public discourse, v: *Reforming Europe: the role of the Centre-Right* (ur. Konstantin Arvanitopoulos), Springer, Berlin, str. 259–277.

ko spet veliko²¹ kot zagovornik protekcionizma, izolacionizma in posledično gesla *Najprej Amerika* (angl. »America First«).

Suverenistične elite poudarjajo primat nacionalne identitete, ki jo dojemajo kot temeljni fokus tako identifikacije kot tudi občutka varnosti (udomačenosti), ki ju je mogoče pridobiti po »naravni« poti, ne da bi za to morali v moderni družbi, tako kot je to bolj ali manj običajno na drugih področjih, zadovoljiti številne kriterije, vezane na izkazane dosežke. Posledično to pomeni, da iščejo podporo med pripadniki nacionalno zaokroženega nacionalnega telesa, medtem ko globalistične elite niso teritorialno vezane na točno določeno področje in imajo podporo predvsem pri tistih, ki uživajo pozitivne vidike globalizacije, ki se odražajo v večjem blagostanju ljudi.

Razcep med globalisti in suverenisti se le delno prekriva z omenjenim razcepom na levo in desno. Čeprav se suvereniste običajno povezuje z desno, še posebej njenim radikalnim krilom (angl. »Alt Right«), pa se od nje razlikujejo predvsem glede odnosa do ekonomskih vprašanj. Medtem ko klasična desnica zagovarja relativno ohlapno regulacijo in odpravljanje barier za prosti pretok dobrin, storitev in kapitala ter podpira vzpostavljanje globalne prostotržne ureditve, pa suverenisti zagovarjajo protekcionizem in večjo vlogo države pri urejanju ekonomskih zadev (kamor spada tudi državno lastništvo podjetij v določenih panogah). Tako je Donald Trump v ZDA prekinil dolgoletno politiko njegove republikanske stranke, ki je podpirala mednarodni sistem proste trgovine.

V Evropi se razpetost med transnacionalno usmerjenostjo in fokusiranostjo na lastno nacijo najočitneje kaže znotraj največje politične skupine v Evropskem parlamentu, desnosedinske Evropske ljudske stranke. Medtem ko večina strank

21 Donald Trump, *Great Again – How to Fix Our Crippled America*; Simon & Schuster, Inc, New York 2015.

iz te skupine podpira skupni evropski politični projekt in vseevropsko reševanje ključnih problemov, s katerimi se sooča sodobna Evropa, pa nekatere med njimi (predvsem vladajoča madžarska stranka Fidesz) močno poudarjajo primat nacionalne suverenosti in ob tem kritizirajo domnevno odtujenost evropskih centrov odločanja. Ta razpetost je značilna tudi za slovenske članice Evropske ljudske stranke, predvsem največjo med njimi, Slovensko demokratsko stranko, kar se kaže še posebej v povezavi s problematiko migracij.²² To velja tudi za nekatere druge slovenske politične stranke, predvsem novoustanovljene, brez jasno artikuliranega programa (primer vladajoče Liste Marjana Šarca), saj so pogosto izpostavljene dilemi, ali slediti skupnim evropskim političnim usmeritvam ali se (vsaj navidezno) odločno predstavljati za zaščitnika slovenskih nacionalnih interesov.

Trk med globalističnimi in suverenističnimi elitami se najbolj kaže v Evropi, še posebej v povezavi z njeno nadnacionalno institucionalno povezavo EU. Po Ulrichu Becku²³ je združena Evropa odgovor na globalizacijo. Zakaj Evropa? »*Brez Evrope ni odgovora na globalizacijo. Torej tega, kaj Evropa je oziroma kaj naj bo, ne moremo pričarati iz preteklosti, temveč je treba politično zasnovati kot politični odgovor na vprašanja prihodnosti – na vseh temeljnih poljih: trga dela, ekologije, socialne države, mednarodne migracije, političnih svoboščin, temeljnih pravic.*« Le v transnacionalnem prostoru, kot je Evropa, se lahko po Becku politika države iz objekta ogrožajoče globalizacije spremeni v subjekt, ki globalizacijo oblikuje. Pri tem je jasno, da je Evropa z EU kot transnacionalno, pravzaprav supranacionalno,

22 Glede tega ta stranka pogosto jemlje za vzor pristop, ki ga prakticira madžarski premier Viktor Orban.

23 Ulrich Beck, *Kaj je globalizacija?*, str. 202, 203.

državo izrazito stičišče nacionalne države kot temelja EU in globalističnih silnic.

Ko govorimo o delovanju sodobnih držav, ne moremo mimo vloge transnacionalnih entitet. Nanj ne vplivajo samo mednarodne ustanove, kot so Združeni narodi (UN), Mednarodni denarni sklad (IMF), Svetovna trgovinska organizacija (WTO) in Severnoatlantsko zavezištvo (NATO), ampak tudi številne mednarodne nevladne organizacije, ki v veliki meri s podporo globalne komunikacijske infrastrukture vse bolj neposredno posegajo v »domače« oblikovanje politik na področju človekovih pravic, okolja, sociale in razvoja.²⁴ Sem spadajo tudi fundacije, kakršna je Open Society Foundations ameriškega milijarderja Georgea Sorosa, ki podpira civilne družbe po vsem svetu s ciljem zagovarjanja človekovih pravic, svobodnega izobraževanja, javnega zdravstva in neodvisnih medijev. Na drugi strani pa se v Evropi krepijo domoljubna, identitetna gibanja, ki želijo ohraniti Evropo, kakršno poznamo. V svetovnem merilu pa je njihov predstavnik nekdanji politični strateg ameriškega predsednika Donalda Trumpa Steve Bannon, ki je napovedal²⁵ v Evropi ustanovitev fundacije The Movement (Gibanje), s katero želi na »stari celini« zagnetiti desničarski populistični upor.

Na drugi strani pa smo soočeni s poskusi vladajočih evropskih elit²⁶ pod vodstvom Evropske ljudske stranke, ki želijo EU okrepiti v skladu s svojim geslom Združeni v različnosti (angl.

24 Bogomil Ferfila, *Primerjalne politike v sodobnem svetu*, str. 771.

25 Steve Bannon v Evropi načrtuje fundacijo za krepitev desničarskega populizma, Slovenska tiskovna agencija, <https://www.sta.si/2536929/steve-bannon-v-evropi-nacrtuje-fundacijo-za-krepitev-desnicarskega-populizma?q=Stev,Bannon>, 26. 8. 2018.

26 Vit Novotny (ur.), *Unity in Adversity – Immigration, Minorities and Religion in Europe*, Wilfried Martens Centre for European Studies, Bruselj 2017.

»Unity in Adversity«), pri čemer se zdi, da jim to vsaj delno uspeva, veliko pa je odvisno od tega, ali bodo evropske elite znale zaščititi zunanje meje EU.

Razlike med globalističnimi in suverenističnimi elitami glede njihovih vrednotnih usmeritev vplivajo tudi na načine, na katere pristopajo k reševanju določenih ključnih problemov sedanjega časa. Verjetno se to najjasneje kaže ob reševanju problematike množičnih migracij, predvsem ljudi iz tretjega sveta. Globalistične elite so v splošnem naklonjene migracijam, v katerih vidijo razvojno priložnost. Ob tem zagovarjajo transnacionalni pristop pri upravljanju z njimi.²⁷ Na drugi strani pa so suverenistične elite pretežno negativno nastrojene do tovrstnih migracij, saj v njih vidijo varnostno grožnjo (terorizem, razraščanje kriminalitete) in nevarnost erozije lastne identitete. Zato menijo, da morajo biti pristojnosti na tem področju tako rekoč izključno v rokah nacionalnih držav.

Ali so politične elite odpovedale?

Mnoge sodobne demokracije opredeljuje slabo delovanje uveljavljenih političnih strank in njihovih vlad. Nizko efektivnost teh vlad spremlja pomanjkanje odgovornosti.²⁸ To je močno prispevalo k upadu zaupanja v politične institucije in njihove nosilce. Slab imidž političnih institucij, zlasti političnih strank, ne glede na njihovo ideološko usmerjenost, je postal splošna značilnost v ocenah prebivalstva, kot jih merijo razne raziskave

27 Taka je tudi nocija, ki jo vsebujejo mednarodni dokumenti, kot je t. i. marakeški sporazum (*Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration*), sprejet decembra 2018.

28 Matevž Tomšič, »Decline of elite consensus and destabilisation of political space in East-Central Europe«, *Corvinus journal of sociology and social policy*, let. 8, št. 3/2017, str. 151–170.

javnega mnenja.²⁹ Trend zmanjševanja zaupanja v politične institucije je očiten v številnih zahodnih demokracijah, vendar je v novih demokracijah izrazitejši. Med njimi so med najbolj nezaupanja vrednimi politične stranke.³⁰ Obstaja veliko elementov, povezanih z vedenjem uveljavljenih političnih strank, kot so ideologizacija, klientelizem, korupcija in druge disfunkcionalne prakse, ki prispevajo k takim negativnim odnosom. V številnih demokracijah lahko govorimo o vse večjem razkoraku med strankami in volivci.³¹

Obstajata razširjena percepcija neučinkovitosti demokratičnih političnih institucij in pomanjkanje vodenja (angl. »lack of leadership«), tj. nesposobnosti in neodgovornosti etabliranih političnih elit. Protesti (pogosto v nasilni obliki) v različnih delih EU so izraz nezadovoljstva državljanov (ali vsaj nekaterih družbenih skupin) s trenutnimi socialno-ekonomskimi in političnimi razmerami. Neuspešnost pri obvladovanju najprej finančne in pozneje migracijske krize tako na nacionalni kot na evropski ravni je okrepila te občutke. Predvsem neučinkovitost pri soočanju z izzivom množičnih migracij je igrala zelo pomembno vlogo. Izkazalo se je, da EU nima scenarija, kako bi se na primeren način spopadla z veliko množico ljudi iz bližjega in bolj oddaljenega okolja, ki se želi naseliti znotraj njenih meja. Slabo delovanje evropskih institucij pri reševanju vprašanj, povezanih z migracijami, je pomenilo močno

29 John Newell, *The Politics of Italy*. Cambridge University Press, Cambridge 2010.

30 Matej Makarovič in Matevž Tomšič, »Democrats, authoritarians and nostalgics: Slovenian attitudes toward democracy«, *Innovative issues and approaches in social sciences*, let. 8, št. 3/2015, str. 8–30.

31 Hans Keman, *Responsible Responsiveness of Parties in and out of Government*, v: *Parties, Governments and Elites* (ur. Philipp Harfst, Ina Kubbe in Thomas Poguntke), Springer, Wiesbaden 2017, str. 25–52.

spodbudo za vzpon populizma, ki se pogosto povezuje ravno z delovanjem suverenistov.³²

V evropskem prostoru lahko opazimo različne problematične silnice, ki utegnejo oslabiti evropsko politično povezavo ali celo ogroziti prihodnost. Tu lahko izpostavimo predvsem diametralno nasprotujoči si tendenci, prisotni v elitnih krogih, predvsem v vrstah političnih odločevalcev in mnenjskih voditeljev. Na eni strani gre za izolacionistični nativizem, na drugi pa za multikulturalistični globalizem. Prvi je pretežno vezan na delovanje suverenističnih, drugi pa na delovanje globalističnih elit.

Izolacionistični nativizem je povezan z vzponom t. i. populističnih skupin in gibanj širom Evrope. Nagovor državljanov gradijo na neizprosni kritiki etabliranih elit, tako nacionalnih kot evropskih. Razglašajo se za zaščitnike običajnih delovnih ljudi pred nesposobnimi in neodgovornimi elitami. Tem populistom sta skupna protievropska nastrojenost in splošno nasprotovanje transnacionalnim institucijam, saj jih dojemajo za nedemokratske in odtujene od državljanov. Namesto skupnih evropskih politik zagovarjajo vračanje pristojnosti v roke nacionalnih držav. Menijo, da so interesi lastne nacije specifični in kot taki nad vsem drugim, zato mora biti politika osredinjena izključno na uresničevanje njenih dobrot. Nekateri med njimi zagovarjajo celo izstop svojih držav iz skupne evropske politične povezave – po vzoru brexita.

Etablirana politika pogosto razglašča nativistični populizem za eno glavnih groženj evropski ureditvi. Povezuje se z ekstremizmom, s protidemokratskimi tendencami in spodkopava-

32 Pri tem je treba poudariti, da so ideološki predznaki populizma kot politične doktrine lahko različni. Čeprav se v osrednjem političnem in medijskem diskurzu govori običajno predvsem o desničarskem populizmu, pa imajo opraviti tudi z levičarskim in celo s sredinskim populizmom.

njem evropskih vrednot. Rečemo lahko sicer, da t. i. nativisti ne ponujajo prepričljivih odgovorov za reševanje ključnih problemov, s katerimi se soočajo evropske družbe. S poenostavljenim črno-belim slikanjem stanja in partikularističnim zapiranjem v lastne nacionalne okvire se ni mogoče uspešno soočiti z izzivi sodobnega sveta. Vendar pa jim je težko pripisati odgovornost za neuspešno obvladovanje kriznih razmer, saj v časih, ko sta izbruhnili najprej finančna in nato migrantska kriza, preprosto niso bili na pozicijah, na katerih bi lahko sprejemali odločitve. Populizem potemtakem ni vzrok, ampak je simptom krize. Razumemo ga lahko kot reakcijo na neustrezno delovanje etabliраниh elit, ki so v resnici odgovorne za neuspešno soočanje z njo.³³ Te elite so dejansko postale zelo odtujene od realnega življenja in zato nedovzetne za želje in potrebe običajnih ljudi. Najočitnejše se to izraža v povezavi z migrantsko problematiko. Medtem ko večina evropskih državljanov nasprotuje nadaljnjemu priseljevanju ljudi iz pretežno muslimanskih držav tretjega sveta, pa velik del etabliраниh elit – tako tiste na ravni nacionalnih držav kot tiste v institucijah EU – še naprej zagovarja globalistično agendo, ki temelji na multikulturalističnem zanikanju pomena medkulturnih razlik, zaradi česar v migracijah iz okolij, katerih prevladujoči kulturni vzorci so povsem neskladni z evropskimi, ne vidijo problema.

Sklep

Rečemo lahko, da nacionalna država še vedno opravlja določene ključne funkcije, ki jih druge politične ravni (mednarodna,

33 Značilen primer tega je odnos aktualne slovenske vlade do problematike varovanja državnih meja. Medtem ko se število ilegalnih prehodov (predvsem južne) meje stopnjuje, s tem pa tudi varnostne grožnje za prebivalstvo, ki živi ob meji, predstavniki oblasti vztrajno zatrjujejo, kako da imajo zadeve pod nadzorom.

lokalna) ne morejo nadomestiti. Je še vedno središče suverenosti, okvir, znotraj katerega državljansko telo »vlada samemu sebi«. To se ne nazadnje izraža tudi v identifikaciji ljudi. Velika večina ljudi se (vsaj v Evropi) še vedno čuti primarno za pripadnike svojih narodov, medtem ko je pripadnost Evropi izrazito sekundarna.

Vendar se to dvoje ne izključuje. Nacionalni ponos in pripadnost svojemu narodu sta lahko povsem kompatibilna s privrženostjo Evropi in podpori skupnemu evropskemu političnemu projektu. To so pred časom pokazali tudi podatki za Slovenijo.³⁴ Glede na to je razdeljenost elit na globaliste in suvereniste, ki se v zadnjih letih pogloblja, problematična z vidika političnega razvoja evropske povezave. Za oboje sta značilni enostranskost in visoka stopnja ekskluzivizma. Na eni strani imamo opraviti z elitizmom, ki je pogosto vzvišen nad običajnimi državljani, na drugi pa s populizmom, ki demonizira pripadnike obstoječih elit malodane kot »sovražnike ljudstva«. Ne eni ne drugi pa ne ponujajo ustreznih rešitev za ključne probleme, s katerimi se sooča sodobna Evropa.

Tako prisilna centralizacija kot razbijanje EU sta pogubna za njen razvoj. Evropski politični projekt bo lahko napredoval edino, če mu bo uspelo vzdrževati »enotnost v različnosti«, tj. ustrezno ravnovesje med univerzalnimi načeli in specifičnimi potrebami njenih konstitutivnih enot, tj. nacionalnih držav. Pri tem je ključna odgovornost elit, predvsem politične. Odreči se bodo morale ekskluzivizmu in morale bodo postati sposobne sodelovati pri iskanju skupnih rešitev.

34 Frane Adam, Mitja Hafner Fink in Samo Uhan, »Public conceptions and images of the European Union: the case of Slovenia«. *Innovation: the European journal of social science research*, let. 15, št. 2/2002, str. 133–147.

Povzetek

Nacionalna država še vedno opravlja določene ključne funkcije, ki jih druge politične ravni (mednarodna, lokalna) ne morejo nadomestiti. Je še vedno središče suverenosti, okvir, znotraj katerega državljansko telo »vlada samemu sebi«. To se ne nazadnje izraža tudi v identifikaciji ljudi. Velika večina ljudi se (vsaj v Evropi) še vedno čuti primarno za pripadnike svojih narodov, medtem ko je pripadnost Evropi izrazito sekundarna.

Moč države je v veliki meri odvisna od delovanja nacionalnih elit – predvsem politične. In ne samo to. Tudi prevladujoča družbena percepcija vloge države v globalnih odnosih je v veliki meri odvisna od idej, vrednot in prepričanj pripadnikov elite. Prispevek je namenjen ugotovitvi, kako si različne elite predstavljajo delovanje nacionalnih držav in na kakšen način vplivajo nanj. Gre za dva tipa elite – suverenistično in globalistično. Avtorja ugotavljata, da je razdeljenost elit na globaliste in suvereniste, ki se v zadnjih letih pogloblja, problematična z vidika političnega razvoja evropske povezave. Za oboje sta značilni enostranskost in visoka stopnja ekskluzivizma. Na eni strani imamo opraviti z elitizmom, ki je pogosto vzvišen nad običajnimi državljani, na drugi pa s populizmom, ki demonizira pripadnike obstoječih elit malodane kot »sovražnike ljudstva«. Ne eni ne drugi pa ne ponujajo ustreznih rešitev za ključne probleme, s katerimi se sooča sodobna Evropa. Tako prisilna centralizacija kot razbijanje Evropske unije sta pogubna za njen razvoj. Evropski politični projekt bo lahko prosperiral edino, če mu bo uspelo vzdrževati »enotnost v različnosti«, tj. ustrezno ravnovesje med univerzalnimi načeli in specifičnimi potrebami njenih konstitutivnih enot, tj. nacionalnih držav. Pri tem je ključna odgovornost elit. Odreči se bodo morale ekskluzivizmu in morale bodo postati sposobne sodelovati pri iskanju skupnih rešitev.

Elites and the Nation State in the Age of Globalisation

Summary

The nation state still carries certain key functions that other political levels (the international and the local level) cannot replace. It is still the centre of sovereignty, a framework within which the body of citizens “rules itself”. This is ultimately expressed also in the people’s identification. A vast majority of people (at least in Europe) still primarily feel as members of their own nations, whereas affiliation to Europe is distinctly secondary.

The power of the state is largely dependent on the functioning of national elites – particularly the political elite. Moreover, the prevailing social perception of the state’s role in global relations is largely dependent on the ideas, values and beliefs of the members of the elite. The purpose of the article is to establish how various elites picture the functioning of nation states and how they influence their functioning. We deal with two types of the elite: the sovereigntist elite and the globalist elite. The authors find that the division of the elites into globalists and sovereigntists, which has been deepening in the recent years, is problematic from the perspective of the political development of the European alliance. One-sidedness and a high level of exclusivism are characteristic of both types. On the one hand, we are dealing with elitism that often considers itself superior to regular citizens; on the other hand, there is populism, which demonizes the members of the existing elites nearly as “the enemies of the people”. Neither offers the appropriate solutions for the key issues modern Europe is facing. Both the forced

centralisation and the breaking apart of the European Union are devastating for its development. The only way the European political project will be able to prosper is by managing to maintain “unity in diversity”, i.e. the appropriate balance between the universal principles and the specific needs of its constituent units, i.e. nation states. In this, the responsibility of the elites is crucial. They will have to forgo exclusivism and become capable of co-operation in finding common solutions.

*Predstavitev
zgodovinskih
virov*

Dr. Damjan Hančič¹

*Odzivi na Titovo pismo jeseni 1972
v OK ZKS Kamnik²*

Izvleček

Obračun partijskih »zdravih sil« oz. konservativcev z »liberalci« je bil v ZKS izveden jeseni 1972. Konec septembra 1972 je partijsko članstvo prejelo pismo predsedstva ZKJ in izvršnega biroja predsedstva ZKJ oz. t. i. Titovo pismo. V njem je bilo zapisano, da gre za usodo socializma v Jugoslaviji, zato morajo komunisti okrepiti svojo aktivnost v organih samoupravljanja, državnih organih in družbenopolitičnih organizacijah. Pismo je bilo naperjeno predvsem proti liberalizmu. V občinskem komiteju Zveze komunistov Kamnik so omenjeno pismo obravnavali na 2. seji občinske konference ZKS Kamnik, ki je potekala 12. oktobra 1972 v sejni dvorani Skupščine občine Kamnik. V članku so predstavljeni glavni poudarki iz razprave, iz katerih je razvidno, da razen redkih izjem razpravljavci niso

- 1 Dr. Damjan Hančič, znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI – 1000 Ljubljana, damjan.hanic@scnr.si.
- 2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

doumeli prelomnosti Titovih stališč in spremembe »partijskega kurza«.

KLJUČNE BESEDE: Kamnik, komunistična partija, konec liberalizma, Titovo pismo

Abstract

The clash between the Party's "healthy forces" or the conservatives with the "liberals" took place in the League of Communists of Slovenia (ZKS) in the autumn of 1972. At the end of September 1972, the members of the Party received a letter from the presidium of the League of Communists of Yugoslavia (ZKJ) and the executive bureau of the presidium of the ZKJ or the so-called Tito's letter. The letter said that the matter at hand is the fate of socialism in Yugoslavia and that the Communists therefore need to intensify their activity in self-government authorities, state authorities and socio-political organisations. The letter was primarily aimed against liberalism. The Kamnik municipal committee of the League of Communists discussed the letter at the second session of the Kamnik municipal conference of the ZKS, which took place on 12 October 1972 in the meeting room of the Assembly of the Municipality of Kamnik. The article presents the main highlights of this discussion, which show that aside from a few rare exceptions most participants in the discussion did not comprehend the significance of Tito's views and the change of the "Party's course".

KEY WORDS: Kamnik, Communist Party, end of liberalism, Tito's letter

Uvod

Po nedemokratičnem prevzemu oblasti v Jugoslaviji in Sloveniji leta 1945 je bilo vse do leta 1990 obdobje enopartijskega političnega sistema razdeljeno v več faz, v katerih so se z različnimi poudarki prepletali elementi konservativnejšega in liberalnejšega partijskega upravljanja družbe in države. Sredi 60. let je, po odstopu notranjega ministra Aleksandra Rankovića, nastopilo liberalnejše obdobje, ki pa je bilo zaustavljeno že na začetku 70. let. Začetek liberalnejšega obdobja zaznamuje gospodarska kriza, ki je politiko prepričala o nujnosti reforme, po kateri naj bi tudi v gospodarstvu bolj upoštevali tržna načela. Leta 1965 je bila sprejeta pravna podlaga za njeno izvedbo. Reformo je v Sloveniji podpiralo novo, liberalnejše slovensko politično vodstvo na čelu s Stanetom Kavčičem, ki je od leta 1967 vodil slovenski izvršni svet, mnogi pa so ji nasprotovali.³ Obračun partijskih »zdravih sil« oz. konservativcev z »liberalci« je bil v ZKS izveden jeseni 1972.⁴ Ofenzivo proti »liberalizmu« je na jugoslovanski ravni napovedal Stane Dolanc, ki je januarja 1972 postal sekretar izvršnega biroja predsedstva CK ZKJ, tako da je bil formalno in tudi dejansko drugi človek partije za Titom. Kot je dejal v govoru na zborovanju 19. septembra 1972 v Splitu, mora biti jasno, da so komunisti v tej državi na oblasti, in dodal: *»Pretehtali bomo, kako naj ZK znova prevzame mesto, ki ji gre, in odgovornost, ki jo ima v družbi za kadrovsko politiko,*

- 3 Jelka Piškurić, *»Bili nekoč so lepi časi«: vsakdanjik v Ljubljani in okolici v času socializma*, Inštitut za novejšo zgodovino, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2019 (dalje Piškurić, *»Bili nekoč so lepi časi«*), str. 96.
- 4 *Slovenska novejša zgodovina, Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992*, (ur. Neven Borak, Jasna Fischer), 2. knjiga, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2005, str. 1072.

in zahtevali bomo, da samoupravni in drugi organi izvajajo kadrovsko politiko ZK.»⁵ S tem je napovedal »svinčena 70. leta«, torej zaostritev oz. večjo ideologizacijo nekoliko zrahljanih odnosov v družbi. Konec septembra 1972 je partijsko članstvo prejelo pismo predsedstva ZKJ in izvršnega biroja predsedstva ZKJ oz. t. i. Titovo pismo. V njem je bilo zapisano, da gre za usodo socializma v Jugoslaviji, zato morajo komunisti okrepiti svojo aktivnost v organih samoupravljanja, v državnih organih in družbenopolitičnih organizacijah. Pismo je bilo naperjeno predvsem proti liberalizmu in je od vsakega komuniste zahtevalo »odločno nasprotovanje sleherni težnji, ki vodi k idejno-politični dezintegraciji ZKJ in k razdvajanju delavskega razreda po nacionalni in republiški pripadnosti«.⁶ Z vsebino pisma sta se morala seznaniti vsaka partijska organizacija in vsak član ZK ter se na sestanku organizacije do nje tudi opredeliti. Tito je komuniste označil za vojake revolucije, ki še ni končana. S tem je bil izveden politični obrat v levo, vendar se ni ustavil samo v partiji, ampak je s povečanjem njenega političnega monopola vplival tudi na celotno družbo.⁷ Obračun z liberalno linijo komunistov in Kavčičev odstop oktobra 1972 sta prinesla dokončno prekinitev reformnih prizadevanj v gospodarstvu. Ustava iz leta 1974 in *Zakon o združenem delu*, sprejet leta 1976, sta uvedla nerazumljiv in neučinkovit delegatski sistem odločanja, ki je samo še poslabšal neugoden gospodarski položaj. Obračunu z liberalno linijo je sledilo vzpostavljanje politične enotnosti.⁸

5 Prav tam.

6 Prav tam.

7 Prav tam.

8 Piškurić, »Bili nekoč so lepi časi«, str. 110, 111.

Odziv na Titovo pismo v kamniškem partijskem komiteju

V občinskem odboru kamniške partije so Titovo pismo obravnavali na drugi seji občinske konference ZKS Kamnik, ki je potekala 12. oktobra 1972 v sejni dvorani Skupščine občine Kamnik.⁹ Prva točka dnevnega reda je bilo »čitanje pisma tovariša Tita in izvršnega biroja«, pod drugo točko so obravnavali »Naloge ZK v razvijanju aktivne udeležbe mlade generacije v izgradnji samoupravne socialistične družbe«, pod tretjo točko je bil govor o usposabljanju članov ZK Občine Kamnik, izvolili pa so tudi delegate za III. konferenco ZKJ.¹⁰ Branje Titovega pisma je bilo pospremljeno z besedami, da »to pismo nas vse komuniste opozarja, da preidemo iz idejnega boja v samo akcijo«. Po prebranjem pismu se je odprla razprava.

Član OK ZKS Kamnik Tone Fišer je po branju pisma povedal: »Mislim, da bomo morali v teh dneh narediti že prvi korak k realizaciji vsebine tega pisma. Delo vseh članov ZK bo stalno in bomo morali danes nekoliko več narediti, kakor smo doslej. Boriti se bomo morali proti oportunistu, ki zmanjšuje ugled socialističnega sistema pri nas. Menimo, da je prav, da se o tem pismu že danes govori, predlagam pa, naj konferenca zadolži komite, da bi na svoji prvi seji pregledal, kaj vse je bilo storjenega v smislu tega pisma. Z vsebino tega pisma so bili že prej seznanjeni vsi sekretarji osnovnih organizacij in aktivov, včeraj pa se je z vsebino seznanil tudi aktiv mladih komunistov. Vsi sekretarji v delovnih organizacijah so dobili nalogo, da najpozneje do 17. t. m. seznanijo vse člane ZK po delovnih organizacijah in tudi dopolnijo svoj akcijski program, v kolikor tega še niso storili.«¹¹

9 ZAL, KAM 127 »Občinski komite Zveze komunistov Slovenije Kamnik«, šk. 4, ovoj 30, Seje komiteja občinske konference ZKS (dalje ZAL, KAM 127 »OK ZKS Kamnik«).

10 ZAL, KAM 127 »OK ZKS Kamnik«, str. 2.

11 ZAL, KAM 127 »OK ZKS Kamnik«, str. 2, 3.

Član občinske konference Jože Drnovšek je rekel: »Pismo tovariša Tita, kot vodje izvršnega biroja ter vodstva partije, opozarja na zelo resen položaj, v katerem smo. Mislim, da je to treba vzeti na znanje, da se ne smemo igrati s stvarmi, ki ZK oddaljujejo od stvarnega položaja, torej gre za to, da potrdimo vlogo ZK in da je ta poziv namenjen kot resno opozorilo, če hočemo to revolucionarno pot peljati naprej. V zvezi s samim pismom je potrebno izvesti nekaj akcij. Krši se kadrovska politika. Mene skrbi, kako bomo kadrovsko politiko izvajali. Kadrovska politika je ena izmed glavnih nalog partije. Kadrovsko politiko moramo jemati kot odnos, kot kriterij, kot pogoj delovnega mesta. Mislim, da mora imeti komite večjo vlogo, kazati se mora v direktni intervenciji, saj je izvršilni organ, ki odgovarja pred konferenco.«¹² Problem je bil po njegovem mnenju tudi odnos do organizacij ZK: »Nekatere organizacije sploh ne organizirajo nobenih sestankov. Mislim, da je treba v tej smeri konkretno ukrepati. Če se organizacije ne sestajajo, se pokliče sekretarja na odgovornost. Točno bi morali opredeliti delo posameznega komunista in na naslednji seji pregledati opravljeno delo. Če ugotovimo, da delo ne gre, moramo tudi ugotoviti, zakaj ne gre. Mislim, da je skrajni čas, da se ZK kot taka bolj organizira, da mora ustvariti večjo disciplino in več resnosti. Naloge glede pisma je potrebno realizirati v konkretnih akcijah, vsaka organizacija posebej. Mislim, da zaradi tega pisma ni potrebna nobena propaganda, treba se je organizirati, saj imamo danes komunisti moč in oblast v svojih rokah.«¹³

Tone Fišer je nato podal naslednje mnenje: »Mi imamo v planu 3. konferenco v začetku decembra, na kateri bo osrednja tema uresničevanje ustavnih dopolnil in tu bomo dali tudi poročilo o našem delu. Poročilo bodo delali vsi organi konference, ki ste jih izvolili. Naveden bo akcijski program, kaj smo uresničili, in če nismo, zakaj nismo. Občinski komite mora na prvi seji

12 ZAL, KAM 127 »OK ZKS Kamnik«, str. 3.

13 Prav tam.

ugotoviti, ali teče delo osnovnih organizacij, če ne teče, bomo poklicali sekretarje na odgovornost.«¹⁴

Drago Bohinc je zatem dodal: »Mislim, da mora o tem pismu razpravljati osnovna organizacija. Ona kot taka naj razpravlja o konkretnih primerih, kdo so nosilci odstopanja od teh primerov.«¹⁵

Alojz Konda je pismo pokomentiral: »Mi bomo to pismo vzeli na znanje, ampak sodim, da mora komite prerešeti komuniste in vse odgovorne činitelje, ki so se v tem obdobju oblekli z napakami kot jih navaja pismo.«¹⁶

Janez Rems je zatem dejal: »Mislim, da mora občinski komite ugotoviti, če imamo tudi v Kamniku take primere, in če jih imamo, se ti pojavi obravnavajo. Če tega ne bomo storili, bomo drugo leto ponovno samo govorili in nič storili.«¹⁷

Štefan Praznik je dodal: »Mislim, da bi moral komite dati konkretne primere, kako se organizirati in uresničevati te naloge, da se bodo napredki pokazali. Same organizacije tega ne bodo zmožne narediti.«¹⁸

Lado Podbevšek je bil konkretnější in je verjetno od vseh razpravljavcev najbolj razumel namen Titovega pisma: »Jaz sem razumel tovariša Tita in Dolanca, da moramo komunisti iti v operativo. Mislim, da bi se danes na konferenci malo pogovarjali in analizirali to vprašanje. Ne strinjam se s tov. Remcem, ki pravi, da ne ve, če so tudi v Kamniku te primeri. V vseh naših organizacijah je to mrtvilo. In če mi hočemo iti v operativo in urediti vse, o čemer piše to pismo, je nujno, da vsem ljudem na vodilnih mestih dokažemo, kako bomo to naredili in partija mora dobiti takšno veljavo, kot jo je imela včasih. Mislim, da se take stvari, ki se zadnje čase dogajajo, ne bi smele goditi. Orga-

14 Prav tam.

15 Prav tam.

16 ZAL, KAM 127 »OK ZKS Kamnik«, str. 4.

17 Prav tam.

18 Prav tam.

nizacije so jemale to preveč malodušno – zato tudi ni sestankov, ker nobena stvar ni nič veljala. Tito je govoril konkretno – ne moremo nič več odlagati. Mislim, da je treba, da konferenca napravi analize, da se ne bo v partijskih organizacijah pismo samo obravnavalo, ampak da bo konkretno določeno, kakšno stanje je tam. Povedati se jim mora, da je to za nas zakon, ter da se dosledno borimo, da take analize povsod naredimo. Mi mladine v naših vrstah nimamo. Mladina je tista, ki prihaja za nami. Zakaj je ni? Mislim, da ko bomo uredili vse te napake, ki jih navaja Tito v pismu, bo mladina sama vstopala v naše vrste.»¹⁹

Na koncu te točke so sprejeli sklep, da se morajo občinski komite ZK Kamnik in vse osnovne organizacije vključiti v to, da zadeve konkretizirajo, vsaka na svojem področju, ter da se o uresničitvi teh nalog razpravlja na prvi seji konference. Sklep je bil soglasno sprejet.²⁰

Odnos zveze komunistov do mladine

V naslednji točki iste seje so člani občinske konference ZKS Kamnik razpravljali o nalogah ZK v razvijanju aktivne udeležbe mladine v izgradnji samoupravne socialistične družbe. V uvodu k tej točki je sekretar OK ZK Kamnik Tone Fišer spregovoril »o prenovi naše ZK v Kamniku«.²¹ Povedal je, da če »hočemo izvajati svojo družbeno vlogo, je naša naloga, da obnavljamo naše osnovne organizacije ZK po delovnih organizacijah in krajevnih skupnostih, to se pravi, da vključujemo v svoje vrste vse tiste družbene nove sile, ki se v našem družbenem življenju pokažejo kot revolucionarne, in da izločimo iz ZK tiste sile, ki hočejo spremeniti našo zvezo komunistov v konzervativno silo. Kajti to je istočasno proces vključevanja in izločanja, ki ne

¹⁹ Prav tam.

²⁰ Prav tam.

²¹ ZAL, KAM 127 »OK ZKS Kamnik«, str. 5.

more uspešno potekati, če se omejimo samo na vključevanje novih članov, ne da bi hkrati izločili tiste, ki s svojo formalno pripadnostjo le škodijo ugledu ZK.»²² V nadaljevanju prizna, da je zelo pereč problem strukture ZK v Kamniku, da je v njenih vrstah zelo malo mladine, tj. da je le 58 članov ZK starih do 25 let. Zato velja vprašanju odnosa mladih do ZK posvetiti še posebno pozornost.²³ »Ko danes govorimo o vlogi mladine v samoupravnem socialističnem sistemu in o pomenu mladine za zvezo komunistov, ne moremo pri tem izhajati iz preproste zaskrbljenosti za kontinuiteto revolucije z zameno generacij, temveč mladina danes ima svojevrstno kvaliteto. Mladina izhaja iz sedanosti in se hoče uveljaviti pri graditvi naše samoupravne socialistične družbe. Zato je njena kritika nekoliko bolj tenkočuten odraz sedanjega stanja družbenih odnosov in protislovij in istočasno dragocen element za spreminjanje naše družbe v smeri graditve socialističnih samoupravnih odnosov. Čeprav je ta kritika včasih neizdelana, je pa vendarle v današnjih razmerah večji del na tisti strani, ki se bore za družbeni napredek, demokracijo in za program zveze komunistov, ki je naš skupen program.«²⁴ V nadaljevanju navede nekaj problemov mlade generacije, kot so: problemi kadrovske politike, možnost, da se delovno mesto dobi zaradi sposobnosti in znanja, da se nagrajuje po delu, da se razvija demokratični sistem in preprečujeta birokratizem in anarhija. Poudaril je tudi, da včasih del tiste mladine izjavlja, da ne želi v zvezo komunistov zato, ker v konkretni osnovni organizaciji in v posameznih komunistih ne vidi proklamirane vodilne ideje in akcijske družbene sile. »Za mladino je npr. pomembno že to, da so mnoge osnovne organizacije ZK nedelavne, se zelo redko sestajajo, se komunisti premalo pogovarjajo, ni akcij in podobno. Mladini so pa zelo pri srcu delovne organizacije in zato v nekaterih delovnih organizacijah niso videli nič kaj dovolj

22 Prav tam.

23 Prav tam.

24 Prav tam.

vabljivega za svoj razvoj oz. večje možnosti za uresničevanje novih družbenih ciljev.²⁵ Nekateri komunisti iz vodstev osnovne organizacije ZK trdijo, da mladina ni dovolj v ZK zato, ker se osnovne organizacije premalo zanimajo, zaradi previsoke članarine, zato ker je mladina nezainteresirana za politično dejavnost in angažiranje in da je preveč lagodna. Poleg tega pa navajajo tudi druge razloge, kot so npr. delo, ki bi jih preobremenjevalo – preveč odgovorno delo, da jih ZK ne zanima, ker jim ne daje teoretičnega znanja oz. se njihova konstruktivna kritika ne upošteva, in da mladina meni, da gredo v ZK le ljudje, ki hočejo nekje imeti v današnji družbi privilegiran položaj. Mislim, da je vir tega nerazumevanja v tem, da so mladi premalo vključeni v ZK in njena vodstva. Seveda odraz tega pa je, da so mladi odtrgani od ustvarjalne politike ZK in da niso neposredno odgovorni za njeno uresničitev. Komunisti, ki delajo v zvezi mladine in drugih organizacijah, bi se morali čutiti bolj odgovorne tudi za sprejemanje v ZK in s tem za politiko ZK. Moram reči, da v zadnjem času v Kamniku so prizadevanja, toda kljub temu še nismo mogli doseči zadovoljivih rezultatov. Slišal sem tudi mnogo kritike s strani zveze mladine na račun novosprejetih komunistov, ki so po sprejemu v ZK nehali delati v zvezi mladine. Češ sprejeli smo jih, toda njihovo delovanje ni vidno nikjer. Mislim, da je novosprejete člane ZK treba angažirati tako, da bodo morali delati med ljudmi, med mladino, v samoupravnih organih, povsod, kjer se pokaže potreba: posamezen član ZK pa naj sodeluje pač tudi pri delu, za katero ima nagnjenje in pa sposobnost. Zato naj obnavljanje naše ZK ne bo skrb samo sekretarja in pa sekretariata osnovnih organizacij, temveč naj bo tudi skrb vodilnih ljudi v delovni organizaciji. Smatram, če vodstva sodelujejo pri vseh drugih stvareh, se mi zdi, da bi morala toliko bolj sodelovati takrat, ko se izvaja politika sprejemanja v ZK. Predvsem pa so dolžna spremljati uresničevanje temeljnih kriterijev, ki so

25 Prav tam.

pogoj za članstvo v ZK, in preprečevati vsako skrajnost /.../.«²⁶
 Referat je končal z naslednjim razmišljanjem: »Nadalje se mi zdi potrebno, da opozorim, da novemu članu poleg stiska rok največ pomeni pogovor o konkretnem življenju v zvezi komunistov in o nalogah, ki so pred nami. To ga res lahko vključi v gibanje. Ne sme nam iti za kakšne hrupne slovesnosti tega, toda ozračje ob sprejemu bi moralo biti res slovesno in toplo. Nadalje ob sprejemanju dosti preveč pozabljamo na individualno delo z novimi člani in na usmerjanje k študiju družbeno-politične problematike, zdi se mi, da bi ne smeli odstopati od zahtev, da si mora vsak nov član pridobiti vsaj minimum družbenopolitičnega znanja. To je posebej pomembno za mlade, ki se sicer dosti težje uveljavljajo.«²⁷

Zaključek

Kot lahko ugotovimo na podlagi predstavljenega zapisnika občinske konference ZKS Kamnik, se je jeseni 1972 partijska politična linija začela zaostroovati tudi na Kamniškem. Veliko članov občinske konference je sicer menilo, da se večina v »Titovem pismu« naštetih kritik pri njih na terenu ne pojavlja. Opaziti je tudi ponovno povečano skrb za vključevanje mladine v vrste ZK, za kar skušajo najti atraktivno spodbudo, ki bi mladino pritegovala v njene vrste.

Povzetek

Sredi 60. let je, po odstopu notranjega ministra Aleksandra Rankovića, nastopilo liberalnejše obdobje, ki pa je bilo zausta-

²⁶ ZAL, KAM 127 »OK ZKS Kamnik«, str. 6.

²⁷ Prav tam.

vljeno že na začetku 70. let. Obračun partijskih »zdravih sil« oz. konservativcev z »liberalci« je bil v ZKS izveden jeseni 1972. Konec septembra 1972 je partijsko članstvo prejelo pismo predsedstva ZKJ in izvršnega biroja predsedstva ZKJ oz. t. i. Titovo pismo. V njem je bilo zapisano, da gre za usodo socializma v Jugoslaviji, zato morajo komunisti okrepiti svojo aktivnost v organih samoupravljanja, v državnih organih in v družbenopolitičnih organizacijah. Pismo je bilo naperjeno predvsem proti liberalizmu. V občinskem komiteju Zveze komunistov Kamnik so omenjeno pismo obravnavali na 2. seji občinske konference ZKS Kamnik, ki je potekala 12. oktobra 1972 v sejni dvorani Skupščine občine Kamnik. V članku so predstavljeni glavni poudarki iz razprave, iz katerih je razvidno, da razen redkih izjem razpravljavci niso doumeli prelomnosti Titovih stališč in spremembe »partijskega kurza«. Le eden od razpravljavcev je razumel, da morajo komunisti iti v »operativo«. Ugotavlja, da je v njihovih organizacijah mrtvilo, zato je nujno, da ljudem na vodilnih mestih dokažejo, kako bodo to naredili, in partija mora dobiti tako veljavo, kot jo je imela včasih. Organizacije so bile do dogajanja v družbi preveč malodušne, zato tudi ni bilo sestankov. Občinska partijska konferenca naj bi izvajala analize, da se ne bi v partijskih organizacijah pismo samo obravnavalo, aktivneje bi morali v partijske vrste vključiti tudi mladino. In prav mladini oz. vključevanju mladine v partijske vrste je bila posvečena naslednja točka občinske konference. Ugotavljajo, da mladina izhaja iz »sedanjosti in se hoče uveljaviti pri graditvi samoupravne socialistične družbe«. Zato naj bi bila njena kritika nekoliko bolj tenkočuten odraz stanja družbenih odnosov in protislovij ter istočasno dragocen element za spreminjanje socialistične družbe v smeri graditve socialističnih samoupravnih odnosov. Ugotavljajo tudi, da je večji del mladine »na tisti strani, ki se bori za družbeni napredek, demokracijo in za program zveze komunistov«.

*Reactions to Tito's Letter in
Autumn 1972 in the Kamnik
Municipal Committee of the League
of Communists of Slovenia*

Summary

A more liberal period began in the mid-1960s after the resignation of the interior minister Aleksander Ranković, but it ended already at the beginning of the 1970s. The clash between the Party's "healthy forces" or the conservatives with the "liberals" took place in the League of Communists of Slovenia (ZKS) in the autumn of 1972. At the end of September 1972, the members of the Party received a letter from the presidium of the League of Communists of Yugoslavia (ZKJ) and the executive bureau of the presidium of the ZKJ or the so-called Tito's letter. The letter said that the matter at hand is the fate of socialism in Yugoslavia and that the Communists thus need to intensify their activity in self-government authorities, state authorities and socio-political organisations. The letter was primarily aimed against liberalism. The Kamnik municipal committee of the League of Communists discussed the letter at the second session of the Kamnik municipal conference of the ZKS, which took place on 12 October 1972 in the meeting room of the Assembly of the Municipality of Kamnik. The article presents the main highlights of this discussion, which show that aside from a few rare exceptions most participants in the discussion did not comprehend the significance of Tito's views and the change of the "Party's course". Only one of the participants understood

that the Communists need to go into “operation”. He finds that their organisations have been lethargic, which is why it is necessary that they prove to the people in leading positions as to how they would do it, and that the Party needs to regain its former reputation. The organisations had until then been too apathetic towards the happenings in the society, which is also why they had no meetings. The Party’s municipal conference was supposed to carry out analyses so that the letter would not only be discussed in the Party’s organisations, but that young people would also be more actively included in the Party. It is particularly young people or their inclusion into the Party that was the next item on the agenda of the municipal conference. They find that the young people’s base is in “the present and that they want to assert themselves in the building of a self-governing socialist society”. Therefore, its criticism was supposed to be a more subtle reflection of the state of social relationships and contradictions and simultaneously an invaluable element for the transformation of the socialist society in the direction of building socialist self-government relationships. They also find that the majority of the young people is “on the side that is fighting for social progress, democracy and the programme of the League of Communists”.

In memoriam

Tamara Griesser Pečar

*In memoriam Johann Georg
Reißmüller*

Johann Georg Reißmüller, izjemen novinar in dober poznavalec razmer v Jugoslaviji, je umrl 10. decembra 2018. Drugače kot na Hrvaškem, kjer so organizirali spominsko slovesnost, na kateri so se ga poslanci, diplomati, razni akademiki in drugi po njegovi smrti s hvaležnostjo in z globokim spoštovanjem spominjali, se na Slovenskem kaj takega ni zgodilo, čeprav bi si to več kot zaslužil, saj se je v letih 1990 in 1991 intenzivno zavzemal za mednarodno priznanje tako Slovenije kot Hrvaške. V tem obdobju je v *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) napisal več kot 130 uvodnikov, komentarjev in člankov o jugoslovanski krizi in razpadu Jugoslavije ter se intenzivno zavzemal za mednarodno priznanje Slovenije in Hrvaške. Njegovi komentarji so zelo vplivali na odločitve v Nemčiji in so, kot se je izrazil nekdo na vladni strani, Helmuta Kohla »spravljali ob pamet«.¹ Prispevali so k temu, da se je Nemčija pozno, nekako od novembra 1991, vendar prej kot večina držav, dokončno odločila, da bo priznala Slovenijo in Hrvaško ter prevzela iniciativo, da se ji vse države Evropske skupnosti pridružijo, kar ji je kljub močnemu

1 Michael Mertens, »Oder es wird zerfallen«, FAZ, 12. 1. 2012, str. 7.

nasprotovanju ZDA in ZN tudi uspelo.² Berthold Kohler, tudi eden od odgovornih (izdajateljev) pri FAZ, je ob njegovi smrti napisal: »Z dolgo serijo uvodnikov je prepričal Kohlovo vlado, da preneha čakati na vse obotavljajoče evropske partnerje. Ni veliko primerov, v katerih je posamični novinar dirigiral, celo preganjal, politiko v njemu zaželeno smer. V tem primeru je bilo tako, kot potrjujejo politiki in diplomati, ki so bili takrat predmet Reißmüllerjevega publicističnega bobnanja.«³

Jeseni leta 1991, torej še preden je Nemčija priznala Slovenijo in Hrvaško, sem Reißmüllerja tudi osebno spoznala. Pripeljal se je na naš dom v Hameln (v Spodnji Saški), kjer sem z družino takrat živela. Od opoldne do polnoči sva – delno tudi moj mož, ki je bil odgovorni urednik *Deister- und Weserzeitung* – debatirala o situaciji v razpadajoči Jugoslaviji, o kršitvah človekovih pravic v tem prostoru in o slovenski zgodovini od sredine 19. stoletja, ko je nastala ideja o zedinjeni Sloveniji.

Kdo je bil pravzaprav Johann Georg Reißmüller? Bil je eden od izdajateljev enega najvplivnejših nemških časopisov – FAZ. Rodil se je 20. februarja 1932 v mestu Litoměřice (Leitmeritz) na Češkem, od koder je bil leta 1946 skupaj z očetom in bratom izgnan – najprej v Terezín (Theresianstadt) in potem na Pomorjansko (Vorpommern). Da je bil njegov oče proti Hitlerju in pročeško usmerjen ter da je bil med tistimi, ki so leta 1918 stražili cesarja Karla in je potem stopil v službo nove države Češkoslovaške, ni igralo nobene vloge. Mama mu je že zgodaj umrla, jo je pa še kot desetletni fant intervjuval o Derventi, Zagrebu in Sarajevu, kjer je živela.

- 2 Več o tem: Tamara Griesser Pečar, »Vloga Nemčije pri osamosvojitvi Slovenije«, v: *Studia Historica Slovenica*, 2012, št. 2-3, str. 355–378.
- 3 <https://www.faz.net/aktuell/politik/zum-tode-von-johann-georg-reissmueller-eiserner-zeuge-des-20-jahrhunderts-15936435-p3.html>, 1. 10. 2019.

V gimnaziji v Vzhodni Nemčiji je kmalu prišel navzkriž z vladajočim komunističnim režimom. Leta 1950 so komunisti zaprli očeta, še istega dne pa je sam pobegnil v Zahodno Nemčijo. Nato je študiral pravo v Zahodnem Berlinu, leta 1958 pa je doktoriral v Tübingenu, kjer je bil zaposlen kot novinar pri nekem pravnem časopisu. Leta 1961 je pristal pri FAZ, kjer je ostal do upokojitve leta 1999. V letih od 1967 do 1971 je bil dopisnik za FAZ v Beogradu. Reißmüller je bil eden redkih, ki ni podlegel srbski gostoljubnosti in izgubil objektivnosti.⁴ Ob vrnitvi v Frankfurt je postal šef političnega resorja in leta 1974 eden od petih izdajateljev FAZ. Omenjeni časopis sicer nima odgovornega urednika, izdajatelji so praktično prevzeli naloge odgovornih urednikov.

Reißmüller se je s posebnim zanimanjem posvetil usodi Srednje, Vzhodne in Jugovzhodne Evrope v 20. stoletju. Njegova življenjska tema sta bila Stalinov prodor do reke Labe in zaslužjenje narodov, ki so tako prišli pod komunizem, posebej pa se je posvetil tudi razdelitvi Nemčije. FAZ je tudi od začetka konflikta naprej pod taktirko Reißmüllerja opozarjal na problematično stanje v Jugoslaviji. Sploh je bila zanj Jugoslavija oz. Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), kot se je najprej imenovala, neke vrste deformacija. »*Dve tuji kulturi in civilizaciji, dva različna pogleda na legalnost in pravičnost, državno oblast in svobodo, sta se spopadli in se nista mogli niti približati.*«⁵

- 4 Lahko bi našteli vrsto znanih imen, ki se jim je to zgodilo. Nekaj podobnega je veljalo tudi za diplomate. Tako piše korespondent Meier o ameriškem veleposlaniku Zimmermannu, da je bil, če je potoval po Jugoslaviji, še dokaj objektivni. Kakor hitro pa je bil znova v Beogradu, je spet podlegel beograjskemu načinu gledanja. Victor Meier, *Wie Jugoslawien verspielt wurde*, München 1995.
- 5 Johann Georg Reißmüller, »Die düstere Geschichte«, FAZ, 1. 3. 1991.

Reißmüller je že leta 1981 pozorno spremljal konflikte na Kosovu. Tako je npr. leta 1981 napisal prispevke *Upor na Kosovem polju* (13. 8.), *Reakcija – beograjska politika po nemirih* (7. 7.) ter *Albansko-jugoslovanski razdor in njegova zgodovina* (9. 10.). Del njegovih člankov, tudi omenjeni, je izšel v knjigi *Vojna pred našimi hišnimi vrati*.⁶ Ko je JLA napadla Slovenijo, mu je bilo jasno, da bo Jugoslavija razpadla. Že 22. novembra 1989 je v FAZ napisal prispevek *Nezaželen obisk. Prepoved srbskega »juriša« v Ljubljani: »V zadnjih dveh letih se je Slovenija izmaknila iz jugoslovanske različice poznega stalinizma – sama, brez kakršnekoli oprijemljive podpore in proti neprestanemu odporu predvsem iz Srbije in njenih novih dependans, kot tudi pritiska s strani jugoslovanske vojske, ki je prosrbsko naravnana in v glavnem pod vodstvom srbskih generalov. Nikjer v Jugoslaviji ni toliko politične svobode, zakonitosti in soodločanja kot v Sloveniji. Nikjer se ne lotevajo gospodarskih reform resneje kot v Sloveniji, ki je do leta 1918 pripadala Avstriji, ki je katoliško zaznamovana in že vedno gospodarsko in civilizacijsko najbolj razvita regija Jugoslavije (sledila je Hrvaška). Na tej evropski poti se Slovenci nočejo ustaviti.«*⁷ Podpiral je nastanek nove slovenske države in tako je 22. februarja 1991 v prispevku *Več kot pritlikava država (Mehr als Zwergstaat)* zapisal: *»Slovenija bo mala država. Ampak je vendarle šestkrat večja kot Luksemburg in tudi po številu prebivalcev – okoli dva milijona – ne pripada pritlikavim državam. Ima dobro organizirano skupnost z ljudstvom, ki je znano kot zelo sposobno, ki se vidi kot narod in se hoče osamosvojeno priključiti svobodni Evropi. Vrata tja morajo Sloveniji ostati odprta.«*⁸ Po napadu jugoslovanske vojske so

6 Johann Georg Reißmüller, *Der Krieg vor unserer Tür. Hintergründe der kroatischen Tragödie*, DVA, Stuttgart 1992.

7 Prav tam, str. 67.

8 Prav tam, str. 71.

sledili številni prispevki vsak dan, v katerih se je spraševal tudi, kdaj se bo Zahod zavedal svoje odgovornosti.

Reißmüller je bil v stiku tudi z jugoslovanskimi emigranti. Tako je sodeloval z msgr. dr. Janezom Zdešarjem, ki je preživel taborišče Teharje. Dovolil je med drugim, da so v *Novi luči* objavljali prevode njegovih člankov o Jugoslaviji, ki so izšli v FAZ. Njegovi članki so bili vedno izjemno dobro raziskani, polni verodostojnih informacij, kazali pa so na avtorjevo veliko poznavanje situacije. Prav zato so seveda komunistično oblast izjemno motili – in seveda jih je motilo objavljanje teh v *Naši luči*.

Ko je Reißmüller zapustil uredništvo FAZ, je časopis še nekaj časa budno sledil politiki našega prostora, kot jo je sam začrtal. Mesto dopisnika za Slovenijo je nekaj časa pokrival Reinhard Olt, sledil mu je Karl-Peter Schwarz. Odkar je slednji odšel v pokoj, za FAZ Slovenija skoraj ne obstaja več, kar je usodno.

Poslovil se je prijatelj, ki je, kot se je izkazalo, nenadomestljiv.

R e c e n z i j e

*Bogdan Kolar (ur.), Učitelji
Teološke fakultete za ustanovitev in
oхранitev Univerze v Ljubljani (Acta
Ecclesiastica Sloveniae 41), Ljubljana,
Teološka fakulteta Univerze
v Ljubljani 2019, 312 strani*

Univerza v Ljubljani (UL) letos praznuje stoto obletnico delovanja. Teologi so odločilno prispevali k njeni ustanovitvi, kakor je zapisal zgodovinar Metod Mikuž že v zborniku UL leta 1969 (na str. 59) ob petdesetletnici, ko navaja, da so bili »prav teologi tisti, ki so pokazali Vseučiliški komisiji, edino pravo pot, da je treba – če so na razpolago kvalificirani učitelji – iskati rešitev vprašanja ljubljanske univerze le na domačih tleh«. Brez njih univerze ne bi ustanovili pravočasno – če pa se to ne bi zgodilo, bi je v Beogradu pozneje tudi ne potrdili. Slovenija bi tako še naprej ostala brez univerze, ki je odločilnega pomena za oblikovanje slovenske kulture in znanosti. Morda je bila univerza za nekatere takrat – in je še danes glede tega (teološke fakultete – TEOF) – moteča zaradi katoliškega dejavnika. Že takrat so liberalistični in porajajoči se komunistični krogi

na tem pomembnem narodno-življenjskem področju skušali uveljaviti svoj primat in pogosto izključujoči vpliv. Čas pa je bil ugoden in zrel – podobno kot leta 1990 za samostojno Slovenijo –, da se univerza takoj ustanovi, in to se je zgodilo tudi po zaslugi delovanja profesorjev Teološke fakultete in širših krščanskih krogov na čelu z vplivnim katoliškim politikom dr. A. Korošcem. Teološki profesorji in katoličani so razumeli univerzo kot pomemben člen narodove samostojnosti. V tem smislu sta bila soglasna teolog in rektor univerze prof. dr. Franc Ks. Lukman in škof Anton B. Jeglič, ki sta leta 1927 dala izjavo, da je »*Ljubljanska univerza Slovencem veličasten simbol osvoboditve ter priznanja njihove enakopravnosti in narodno-kulturne individualnosti /.../«.*

Zbornik predstavlja delo teoloških profesorjev, predstojnikov kateder, dekanov (TEOF) in rektorjev univerze, ki so delovali v tem občutljivem in zahtevnem obdobju: religiolog Lambert Ehrlich (trikrat dekan), ekleziolog in ekumenski strokovnjak Franc Grivec (trikrat dekan), profesor dogmatike Franc Ksaver Lukman (petkrat dekan in enkrat rektor), pravnik Gregorij Rožman (ljubljski škof 1930–1959), blicist Matija Slavič (dvakrat dekan, dvakrat rektor), zgodovinar in patrolog Josip Srebrnič (enkrat dekan, škof na Krku; 1923–1966), profesor moralne teologije Josip Ujčič (dvakrat dekan, beograjski nadškof 1936–1964), filozof Aleš Ušeničnik (trikrat dekan, enkrat rektor), učitelj liturgike in pastoralne teologije Franc Ušeničnik, prvi dekan (enkrat), profesor cerkvene zgodovine in prava Janez Ev. Zore.

Z opisom življenja in delovanja teh ne le za univerzo in znanost, pač pa tudi za splošno krščansko duhovno in narodno kulturo, politiko in razvoj slovenskega naroda znamenitih in odločilnih mož knjiga zarisuje znamenja (prevratnega) in izzivalnega časa za slovenski narod. Njihov življenjski in delovni portret so napisali njihovi nasledniki na katedrah. Ti

so prevzeli njihovo izročilo, z razpravo o njih pa tudi obvezo, da sicer v javnosti marsikdaj raztrgano in popačeno podobo njihove veličine in pomena za narodov duhovni, kulturni in politični dvig in blagostanje ustrezno rehabilitirajo. Tako je zbornik ob stoletnici tudi priložnost, da se slovenska katoliška in laična, tudi univerzitetna javnost ob 100-letnici UL seznanijo z objektivnejšo podobo in vlogo teh mož v zahtevnih časih narodovega razvoja na poti k samostojnosti in tako z njihovim pomenom za samostojno Slovenijo. Zato je delo dragocen prispevek k jasnejši in objektivnejši podobi našega narodnega nastanjanja in razvoja ter v marsičem tudi prispevek k tranzicijskemu očiščenju slovenske duhovne in politične kulture. V njej je vloga obravnavanih profesorjev UL ključna, saj so njihove bogate in darovite osebnosti pustile neizbrisne sledi, ki jih je skušala prevratna doba zakriti. Ne le za Cerkev in TEOF, za celosten razvoj narodne kulture bo potreben ustrezen lustracijski proces. Avtorji so poleg znanega pregledali in opozorili tudi na podrobnejša in manj znana dejstva in razsežnosti, ki v novi luči odslikavajo ustanovitev ter razvoj UL in vloge TEOF v luči narodnega, duhovnega in kulturnega razvoja Slovencev. Marsikaj od tega v bivšem režimu ni bilo mogoče zapisati, zdaj se polagoma izrisuje celostnejša narodnopolitična podoba Slovencev in Slovenije; dva oziroma celo trije profesorji pa so kot škofje delovali tudi zunaj naših meja, Srebrnič na Krku, Ujčič v Beogradu ter Rožman po vojni in revoluciji v izseljenstvu. Katoliška cerkev, katoličani in teološki profesorji ostajajo sestavni del narodovega krščanskega ter duhovnega izročila in so bili ter so danes še bolj izziv za spraševanje in preverjanje naše duhovne ter narodnostne istovetnosti. Brez teh izvorov ostaja slovenski narod pohabljen in okrnjen v svoji zgodovinski celovitosti, kar pa je bistvena ovira za njegov nadaljnji kulturni in duhovni razvoj. Da spričo polpreteklih ujetosti to ostaja problem, potrjujejo tudi različni pritiski in manipulacije v zvezi

s stoletnico UL in tudi drugih za narod pomembnih obletnic. Naloga očiščenja tako vsaj posredno ostaja izziv pri vseh takih in podobnih obletnicah, ki stalno zastavljajo vprašanje, kaj smo, od kod smo in kam hočemo iti kot narod in država. Antropološko dejstvo ostaja, da brez izvorov tudi uspešne prihodnosti ne more biti, zato so taka dela temeljnega pomena.

Konkretno omenimo še nekaj poudarkov, ki so jih avtorji obravnavanih osebnosti v svojih zelo tehtnih in poglobljenih prispevkih izpostavili o obravnavanih profesorjih. Koroški rojak Ehrlich, sodelavec jugoslovanske komisije na versajskih pogajanjih izstopa kot mednarodno priznani religiozolog, duhovnik za študente (akademike), delavec za neodvisno univerzo in mučenec za samostojno Slovenijo po krščanskem izročilu. Slabo je Slovencem poznano odmevno mednarodno vrhunsko znanstveno in strokovno delovanje prijatelja Slovanov Franceta Grivca, organizatorja simpozijev na Velehradu na Češkem in zavzetega delavca za ekumensko Cerkev. Franc Ksaver Lukman, poznavalec cerkvenega nauka, urednik, prevajalec očetov, organizator in vplivni univerzitetni profesor, je bil rektor UL v zahtevnem času iskanja novih prostorov UL. Poleg Ušeničnika je sodeloval tudi pri pripravi ustanovitve Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Rožman je sicer poznan kot ljubljanski škof, odmevne pa so tudi njegove razprave o zadevah cerkvenega prava ter tudi o drugih pravnih vprašanjih, koroškega plebiscita in konkordata v Kraljevini Jugoslaviji. Matijo Slaviča avtor označuje kot profesorja, bibličista in državnika. Dvakratni rektor se je odlikoval tudi na versajski konferenci kot strokovnjak za Prekmurje, kot dekan in rektor v zahtevnih obdobjih ter kot strokovnjak in prevajalec sv. pisma. Avtor in urednik Kolar navaja, da je bila ustanovitev univerze za zgodovinarja in patrologa Srebrniča osebni projekt. Bil je zapisnikar podkomisije za Teološko fakulteto. Bil je dekan in tudi vesten sodelavec Bogoslovnega vestnika z razpravami o starejših cer-

kvenih očetih, od leta 1920 predsednik Leonove družbe in soorganizator petega katoliškega shoda leta 1923 v Ljubljani. Josip Anton Ujčič, moralni teolog, se je odlikoval z mednarodnim delom na tem področju skupaj z avstrijskim teologom Seiplom (zveznim kanclerjem) ter razpravo o grehu in drugih moralnih vprašanjih. Kot vršilec dolžnosti predsednika Jugoslovanske škofovske konference si je prizadeval za ureditev odnosov med vodstvom nove komunistične države in Cerkvijo v »zadnji fazi revolucije« po letu 1952. Aleš Ušeničnik je bil priznani filozof, član rimske Akademije sv. Tomaža, pisec številnih znanstvenih in drugih del, petdeset let odločilni krščanski kulturni voditelj, rektor, dekan in soustanovitelj Slovenske akademije znanosti in umetnosti (1938). Med trojico podkomisije Teološke fakultete (Zore, Aleš Ušeničnik) je bil tudi njegov starejši brat France pastoralist in liturgist, pisec številnih člankov ter *Pastoralnega bogoslovja*. Janez Ev. Zore, najprej prefekt v Zavodu sv. Stanislava, je bil profesor cerkvene zgodovine, poverjenik pri narodni vladi za bogočastje in vpliven soorganizator pri ustanavljanju univerze. Poleg aktualnosti za reševanje dilem države in sveta na duhovnih temeljih, kar so nakazovali obravnavani možje, je knjiga poglobljen prerez slovenske kulturne in duhovne zgodovine.

Janez Juhant

*Tin Mudražija, Z žogo proti vojni,
Jugoslovanski nogomet med okupacijo
(1941–1945), Znanstvenoraziskovalni
inštitut dr. Franca Kovačiča Maribor,
Zbirka Studia Historica Slovenica 15,
Maribor 2018, 249 strani*

Vsaka vojna, ne glede na obliko, predpostavlja doseganje določenega političnega cilja s silo, s tem da z oboroženim delovanjem upočasni oziroma negira nasprotnika. V primeru okupacije je bilo to zanikanje nacionalne svobode, pravice posameznega naroda, da sam upravlja svoje nacionalno ozemlje. Tako sta tudi cilja odpora, vojne proti okupatorju, osvoboditev in pravica do nacionalne neodvisnosti. Vendar pa to nista nujno edina cilja gverilskega načina vojskovanja, saj se lahko vzporedno s tem uresničijo tudi drugi cilji, kot so sprememba družbene ureditve ali pa pravičnejše reševanje problematike razmejitve med posameznimi državami. Vsi nacionalni politični cilji se po navadi ne morejo rešiti samo z vojno oziroma eno vojno. Zato se morajo cilji, ki se hočejo doseči z vojno, zastaviti tako, da bodo v skladu z možnostmi, pri katerih odločilno vlogo vsekakor igra moč nasprotnika. Tako je treba v vsakem konkretnem primeru pravilno oceniti, katere cilje

je v danih okoliščinah možno uresničiti in katerih ne. V vsakem primeru pa je mogoče gverilskim načinom bojevanja, nasprotniku, sovražniku, okupatorju preprečiti uresničitev ciljev okupacije in s tem odložiti hiter konec vojne, kar pomeni preprečiti poraz. Cilj razkosanja Jugoslavije in ponovnega razkosanja slovenskega nacionalnega ozemlja na strani fašističnih in nacionalsocialističnih režimov je bil uničenje slovenskega naroda. Ob nevarnosti, da slovenski narod izgine iz zgodovine, oziroma da, tako kot mnogi narodi pred njim, postane samo zgodovinski spomin, sta se v teoriji in praksi na Slovenskem oblikovala tabora, ki sta si v vsem svojem razmahu stala nasproti predvsem v tako imenovani Ljubljanski pokrajini, ki so jo okupirali Italijani. Okupator pa je, kot je v zgodovini vojskovanja stalnica, to nacionalno ideološko razpoko le še poglobil in jo uporabil v svojo korist. In kot lahko preberemo v tej monografiji, tudi pri nogometu.

Diskurz naj bo uvod, ki navidezno nima prave povezave, vendar je vseskozi prisoten v znanstveni monografiji dr. Tina Mudražije z naslovom *Z žogo proti vojni in s podnaslovom Jugoslovanski nogomet med okupacijo (1941–1945)*, ki je že kot petnajsta monografija izšla v zbirki *Studia Historica Slovenica* in ki jo je založil Znanstvenoraziskovalni inštitut dr. Franca Kovačiča Maribor. Monografijo sestavljajo štiri poglavja, ki prinašajo raziskovalne dosežke o jugoslovanskem nogometu med okupacijo na slovenskem, srbskem, makedonskem in hrvaškem ozemlju, sam pa bi se v opisu osredinil na slovensko, na katerem »okupacija ni bila prelomnica le z vidika narodnega življenja, temveč je posegla tudi v vsakdanje življenje preprostega človeka«. Tako je v poglavju *Slovenske dežele* zelo natančno in podrobno prikazano, kako so si nemški, italijanski in madžarski okupatorji podredili slovenski šport, ki je bil, tako kot drugi družbeni podsistemi, temeljito reorganiziran in s tem podrejen njihovim strateškim ciljem. V nemški in madžarski okupacijski coni so ukinili tako rekoč vsa slovenska športna, nogometna

društva, še delujoče nogometne klube pa so vključili v nižje ali višje lige posameznega tekmovalnega sistema, ki je deloval na posameznem delu okupiranega ozemlja. Z ustanovitvijo posameznih novih športnih društev, na primer *Sportgemeinschaft Marburg*, pa so želeli doseči predvsem čim večjo udeležbo prebivalstva pri športnih aktivnostih, kar bi jim po drugi strani prineslo veliko novih članov v Štajerski domovinski zvezi, organizaciji, katere končni cilj je bilo popolno ponemčenje pokrajine. V italijanski so zadevo organizirali na drugačen način. Tako je Slovenska športna zveza že avgusta 1941 vsem lokalnim športnim zvezam in klubom poslala daljšo okrožnico, v kateri jih je seznanila z novimi razmerami in spremembami, saj je v Ljubljani začel delo pokrajinski odbor CONI (italijanski nacionalni olimpijski odbor), ki naj bi sčasoma od Slovenske športne zveze prevzel naloge vrhovne športne instance.

V slovenskem zgodovinskem prostoru je sistematično in načrtno proučevanje specifičnih tem iz zgodovine vsakdanjega življenja prebivalstva med drugo svetovno vojno izjemno redko, zato bi moralo biti vsako tako, kot je ta monografija, ki na osnovi časopisnega, arhivskega in spominskega gradiva sistematično predstavi življenje med vojno »skozi nedelje in praznike, stran od zračnih napadov in švigajočih krogel«, osredinjeno na nogomet in s tem tudi na širše športno življenje na območju okupiranega jugoslovanskega ozemlja med drugo svetovno vojno, vzpodbuda za nadaljnje raziskave teh poglavij naše nacionalne zgodovine, zgodovine vsakdanjega življenja, »zgodovine malih ljudi«.

Znanstvena monografija dr. Tina Mudražije *Z žogo proti vojni. Jugoslovanski nogomet med okupacijo (1941–1945)* je pomemben prispevek k slovenskemu zgodovinopisju, saj skozi prikaz navidezno obrobnega nogometnega dogajanja prispeva k razumevanju vseh drugih podsistemov, ki so delovali na okupiranih ozemljih naše domovine.

Tomaž Kladnik

*Štefan Cek, Spomini na Istro,
Goriška Mohorjeva družba,
Gorica 2019, 128 strani*

Goriška Mohorjeva družba je v redni knjižni zbirki za leto 2020 izdala knjigo spominov duhovnika Štefana Ceka, *Spomini na Istro*, ki jo je iz hrvaščine prevedel Renato Podbersič st., uredil in spremno študijo pa napisal prof. Tomaž Simčič.

V 95 letih delovanja je Mohorjeva družba izdala kar spoštovanja vredno število knjig izpod peresa duhovnikov: spomine, kronike, poezijo in še kaj. Od leta 1990 dalje jih najdemo predvsem med knjigami redne zbirke *Naše korenine*, ki je pozorna na delovanje zaslužnih mož in žena slovenskega naroda, s poudarkom na Primorski. V njej so svoje mesto našli tudi pričevalci težkega in za narodov obstoj usodnega časa od prve in druge svetovne vojne ter med njima, s številnimi pretresi, ki sta jih porajali. Cekovi spomini so 28. knjiga te zbirke.

Štefan Cek, doma iz Hrušice v Brkinih, je bil rojen tik pred prvo svetovno vojno (30. januarja 1913), srednjo šolo je obiskoval v malem semenišču v Gorici, bogoslovje je študiral v goriškem bogoslovju, v duhovnika je bil posvečen prav tako v Gorici (1937), dober mesec po umoru goriškega organista in pevovodja Lojzeta Bratuža, ki je bil simbol nenasilnega odpora slovenskih ljudi proti fašističnemu raznarodovanju. To je bilo

dve leti pred začetkom druge svetovne vojne, katere strahote je občutil na lastni koži skupaj z istrskimi ljudmi, med katere je bil kot duhovnik poslan.

Bil je v tistem velikem številu duhovnikov (okoli 200), ki so že v obdobju Avstro-Ogrske in vse do prvih let po drugi svetovni vojni hodili na delo v Gospodov vinograd v »brižno« in z duhovnimi poklici sušno Istro, ki se še ni delila na hrvaško in slovensko. Med temi je bilo več Čehov in Slovencev. Med drugimi je v 19. stoletju v slovenskem delu Istre na Golcu kot prvi kurat deloval Ignacij Eržen iz Idrije (1836–1868), ki je kraju dal najbolj vsestranski kulturni in duhovni pečat; med obema vojnama je v Klancu pri Kozini deloval znani duhovnik, umetnostni zgodovinar in zbiralec Jakob Soklič (1893–1972), ki so ga fašisti leta 1928 pregnali iz slovenske Istre; po drugi svetovni vojni je bil dolga leta župnik v Slovenj Gradcu, kjer je ustanovil znameniti župnijski muzej. V hrvaški Istri so v 19. stoletju delovali naslednji znani slovenski duhovniki: sredi Istre okrog Pazina Jakob Volčič (1815–1888), narodni tribun, *»verjetno najpomembnejši in najbolj mnogostranski zbiralec gradiva ljudskega izročila in kulturne dediščine v hrvaški Istri«*; v Roveriji nad Vodnjanom Josip Velikanje (1843–1921), *»pop hajduški«*, narodni buditelj in uspešni delavec za duhovne poklice ter Josip Grašič (1863–1949), narodni buditelj in gospodarski organizator.

Cek je prišel v hrvaški del Istre kot duhovnik tržaške škofije, ki *»se je raztezala vse do Pazina in Učke«*, kakor sam pravi v svojih spominih. Z njim so napore v Gospodovem vinogradu delili Leopold Jurca (1905–1988), najprej župnik v Trvižu in nato rektor malega semenišča v Pazinu, pozneje koprski stolni prošt, Stanislav Rozman, Jože Antič, Jožef Vidav, Vladimir Rebek, Rudi Zafran in Franc Stegel.

Cek je med letoma 1938 in 1947 služboval v Kaščergi, Brestu, Dolenji vasi in Lanišću v Čičariji. V teh krajih je zavzeto so-

deloval pri ohranjanju hrvaškega jezika in kulturne dediščine. »S tem svojim zadržanjem, si je na italijanskem notranjem ministrstvu prisluzil fascikel v zloglasni kartoteki nasprotnikov fašističnega režima (*Casellario politico centrale*), v kateri je bil označen kot duhovnik ‚izrazitih slovanskih čustev‘ ter ‚nasprotnik režima in naših institucij‘.«

V svojih *Spominih na Istro* (sam jih je imenoval samo Spomini – prvi del knjige, 60 strani), ki jih je napisal na prigovarjanje prijatelja, hrvaškega duhovnika Zvonimirja Brumnića, Cek opisuje svoje delovanje v krajih, kjer je kot duhovnik služboval, se z veliko ljubeznijo spominja tamkajšnjih ljudi, obravnava pa tudi tragična vojna leta, začetek odporništvu, nemško okupacijo, požige vasi, partizanske akcije, represalije, likvidacije političnih nasprotnikov.

Po vojni se je za Ceka začela prava kalvarija, povezana z znano birmo v Lanišću (24. avgusta 1947), kjer je bil tedaj župnik. Birmanja je zato, da bi se izognili politično insceniranim izgredom, v tistih poletnih mesecih po slovenskih in hrvaških župnijah namesto tržaškega škofa Antonia Santina vodil slovenski prelat msgr. Jakob Ukmar. Proticerkvene manifestacije in izgredi, ki so preprečili birmo, so se pojavili že 17. avgusta v Buzetu. Vrhunec so dosegli v Lanišću, kjer je velika skupina izgrednikov skušala tudi tu preprečiti birmo, ki so jo pa s pomikom v zgodnejši čas od napovedanega le izpeljali. Vendar je po končani slovesnosti skupina ljudi vdrla v župnišče, kjer je eden od njih dobessedno zaklal mladega hrvaškega duhovnika Mira Bulešića (leta 2013 razglašena za blaženega), ki je prejšnje dni v Lanišću vodil duhovno pripravo birmancev na prejem zakramenta svete birme; msgr. Ukmarja so ti izgredniki v župnišču hudo poškodovali, da so ga morali odpeljati v bolnišnico, Ceku pa se je uspelo napadu izogniti. Na montiranem procesu so ga v Pazinu kot povzročitelja izgredov obsodili na šest let težkega zapora s prisilnim delom

(1947–1953), ki ga je do zadnjega dne odsedel v Stari Gradiški, skupaj s številnimi zaprtimi slovenskimi in hrvaškimi duhovniki. Spomini se nadaljujejo od prihoda iz zaporu leta 1953 do leta 1965, ko je pod budnim očesom in nenehnim šikaniranjem komunističnega režima opravljal pastirsko službovanje v župnijah Karojba, Pićan, Lindar in Novigrad. Ko je »splošno ozračje postajalo vedno bolj ugodno, da se slovenski duhovniki vrnejo domov«, se je med zadnjimi vrnil tudi Cek. Po hrvaški Istri, v kateri je deloval od leta 1938 do 1965 (vmes od 1947 do 1953 v zaporu), je prišel v slovensko Istro. Bil je župnik v dveh župnijah: Šmarjah pri Kopru (od 1965 do 1977) in Dekanih (od 1977 do smrti leta 1985).

Na prvi pogled se zdijo Cekovi spomini glede na njihovo skoraj »epsko« pričevalno vsebino preskromni in nedorečeni, preveč faktografski, premalo čustveno, literarno in globoko duhovno oblikovani. Brati jih je treba med vrsticami, da nam spregovorijo o tem svetlem duhovniškem liku, ki izgoreva za Boga in ljudi na pravi bojni fronti, kjer se bije težki boj med svetlobo in senco, med življenjem in smrtjo, kjer »nihče nima večje ljubezni, kakor je ta, da dá življenje za svoje prijatelje« (Jn 15,13).

Cekovim Spominom sledi 24 strani dolg prikaz Štefanovega pranečaka Danijela Ceka, novinarja Primorskih novic. Z naslovom Štefan Cek in njegova družina; v njem opisuje domačo družino in njeno doživljanje posebej laniških dogodkov ter njeno stigmatiziranje zaradi Štefanovega zaporu, ki je padlo nanjo.

Štefanov nečak Stanko Novak pa je v prispevku *Spomini Stanka Novaka na tragični dogodek v Lanišću* (tri strani) opisal osebno doživljanje dogodka, čigar očevidec je bil kot otrok.

Spomine na Istro zaključuje spremna študija urednika, prof. Tomaža Simčiča iz Trsta, v kateri v prikazu z naslovom Štefan Cek dušni *pastir v težkih časih* na štirinajstih straneh

oriše stanje na Primorskem in znotraj tega Cekov položaj pod fašizmom, vojne dogodke v Istri, v katere je bil po službenem poslanstvu vpet tudi Cek, Štefana Ceka in tragično birmo v Lanišću, oriše lik Štefana Ceka in oceni Cekove *Spomine na Istro*.

Ceka sem spoznal leta 1970, ko sem prišel za kaplana v Koper, on pa je bil tedaj župnik v Šmarjah pri Kopru, pozneje še v Dekanih, kjer je tudi umrl. Hitro sva našla skupni jezik. Bil je umirjen, spoštljiv, nekoliko zadržan, duhovni človek, ki se je rad pogovarjal o pastoralnem delu. Med ljudmi je veljal za »strogega« duhovnika, vendar bi bilo boljše reči doslednega in popolnoma predanega svojemu poklicu. S težkimi leti, ki jih je preživel v hrvaški Istri med drugo svetovno vojno in po njej, se ni izpostavljal, če si ga z vprašanji izzval, pa je zelo mirno, brez vsakršne dramatizacije pripovedoval o svoji hoji med življenjem in smrtjo v župnijah, kjer je deloval. Samo po sebi umevno se mu je zdelo, da se je pri reševanju celih vasi pred fašističnim, nacističnim in komunističnim nasiljem postavil na stran zatiranih in življenjsko ogroženih ljudi. Res pravi zgled pastirja Cerkve, ki služi življenju, in ne vsakokratnemu tiranskemu režimu. Tudi obsodbe na večletni zapor v Lepoglavi po dogodkih ob laniški birmi leta 1947 ni dramatiziral, ampak jo je jemal kot dragoceno preizkušnjo Jezusovih učencev: »Če so preganjali mene, bodo preganjali tudi vas« (Jn 15,20).

Renato Podbersič st.

*Mario Jareb, Sovjetski zločin u
Katynskoj šumi – Uloga doktora
Eduarda Luke Miloslavića,
Hrvatski institut za povijest,
Zagreb 2019, 335 strani*

Hrvaški inštitut za zgodovino (Hrvatski institut za povijest) v Zagrebu je pred kratkim izdal novo zajetno knjigo, ki obravnava sovjetske komunistične poboje pri Katinu leta 1940.

Monografijo *Sovjetski zločin u Katynskoj šumi – Uloga doktora Eduarda Luke Miloslavića* so objavili v sozaložništvu z zagrebško založniško hišo AGM. Knjigo je napisal dr. Mario Jareb, rojen leta 1969 v Zagrebu, priznani hrvaški zgodovinar in sodelavec omenjenega inštituta. Je avtor številnih znanstvenih del in knjig, ki se ukvarjajo predvsem z novejšo hrvaško zgodovino, med drugimi tudi knjige *Hrvatski nacionalni simboli*.

V zadnji knjigi Jareb posebej izpostavlja, da je uboj okrog 14.500 poljskih častnikov in podčastnikov spomladi 1940, od katerih jih je bilo okrog 4500 ubitih v katinskem gozdu, danes v svetu eden najbolj poznanih zločinov stalinizma. Šlo je za poljske vojne ujetnike, ki so jih Sovjeti zajeli jeseni 1939, njihov umor je ukazal sam Stalin, izvedel pa zloglasni NKVD. O sovjetskih zločinih pri Katinu (Katyn) in njegovih posledicah sicer že obstaja bogata literatura v angleškem, poljskem in drugih

jezikih. O sovjetski odgovornosti za te strašne zločine pa je šele leta 1990 spregovoril tedanji predsednik Mihail Gorbačov.

Območje okrog Katina je poleti 1941 zasedla nemška vojska. Pozimi 1942/1943 so Nemci v gozdu pri tem mestu, 17 km od Smolenska na zahodu Rusije, blizu reke Dnjeper, odkrili sedem množičnih grobnic, v katerih je ležalo na tisoče pobitih poljskih častnikov in podčastnikov, ki so jih Sovjeti spomladi 1940 pobili s strelom v tilnik. Iz propagandno-strateških razlogov so predstavniki vermahta svetovno javnost obvestili o tem zločinu in tja pripeljali strokovno komisijo dvanajstih mednarodnih strokovnjakov za sodno medicino in uglednih patologov, ki naj bi izvedli forenzične raziskave in potrdili zločine ter na koncu podali strokovno mnenje. Bili so iz držav, ki so bile med drugo svetovno vojno nemške zaveznice, in iz nevtralnih držav, pri pripravi ekspertize pa je sodeloval tudi predstavnik Rdečega križa. Strokovno mnenje so pripravili ob koncu aprila 1943 na podlagi pregleda do takrat 982 izkopanih trupel. Med temi mednarodnimi strokovnjaki se je znašel tudi hrvaški izvedenec svetovnega slovesa dr. Eduard Luka Miloslavić, profesor na medicinski fakulteti v Zagrebu v tedanji marionetni NDH. O tem množičnem sovjetskem zločinu je odkrito spregovoril po vrnitvi, na predavanju v Zagrebu, objavil pa je tudi nekaj člankov v časopisu *Hrvatski narod* in tedniku *Spremnost*. Izpostavil je tudi pričevanja ruskih kmetov, ki jih je slišal v Katinu in okolici. Dejstva iz katinskega gozda so ustaška glasila v NDH izrabila za propagando in kot dokaz velike nevarnosti, ki preti s strani boljše vizma. Hkrati so zagovarjali tezo, da Zahod ne more preprečevati komunističnih zločinov in da zaščito evropskim narodom lahko nudi zgolj nacistična Nemčija.

Kdo je bil pravzaprav Eduard Luka Miloslavić? Priznani hrvaški patolog in sodni izvedenec se je rodil leta 1884 v Oaklandu v Kaliforniji (ZDA) očetu Luki in materi Vici, emigrantoma iz Dalmacije. Po petih letih se je družina vrnila v Dubrovnik, kajti ni se ji uspelo prilagoditi življenju v tujini. Mladi Eduard

je v Dubrovniku končal ljudsko šolo in gimnazijo, študij medicine pa je zaključil na Dunaju. Že kot študent se je ukvarjal z znanstvenim delom in redno je objavljaj svoje prispevke. Po končanem študiju je postal asistent za patološko anatomijo na medicinski fakulteti na Dunaju. Istočasno je sodeloval z inštitutom za patologijo vojaške bolnišnice na Dunaju. Med prvo svetovno vojno je bil mobiliziran v avstro-ogrsko vojsko, ki jo je deloma preživel kot vojaški zdravnik v zasedenem Beogradu. Leta 1917 je postal najprej docent, pozneje pa še profesor patologije na dunajski univerzi.

Leta 1920 se je odselil v Milwaukee v ZDA, kjer je postal profesor patologije na Univerzi Marquette, ukvarjal pa se je tudi s forenzično patologijo. Od leta 1923 je poleg dela univerzitetnega profesorja opravljal še službo glavnega sodnega izvedenca za medicino v zvezni državi Wisconsin. Ukvarjal se je tudi z znanstvenim raziskovanjem na področju forenzične patologije, v ZDA je prvi uvedel novo disciplino – kriminalistično patologijo. Kot priznani specialist je bil vključen tudi v raziskovanje kriminalnih dejavnosti »slavnega« mafijskega šefa Al Caponeja. Miloslavić je bil med ustanovitelji mednarodne akademije forenzičnih znanosti (International Academy for Forensic Medicine) ter član številnih ameriških in evropskih znanstvenih združenj in akademij. Kolegi so ga imenovali Doc Milo.

Medtem so na medicinski fakulteti v Zagrebu uvedli nov obvezni predmet – sodno medicino. Tako se je Miloslavić leta 1932 vrnil iz ZDA, leta 1939 pa je postal redni profesor in vodja katedre za sodno medicino. V Zagrebu je po načelih tedanje znanosti ustanovil inštitut za sodne raziskave, ki so ga prištevali med najboljše na svetu. Na tem inštitutu so delovali tudi bogat laboratorij, arhiv s fotodokumentacijo, knjižnica in muzej. Poleg tega se je ukvarjal še s kriminalistično antropologijo.

Med drugim je Miloslavić sprejel tudi predavanja iz pastoralne medicine na bogoslovni fakulteti v Zagrebu. Bodoče duhovnike je učil o problemih nalezljivih bolezni pri delu z bolniki in umirajočimi ter o morebitnih psihopatoloških problemih v spovednicah. Odločno se je boril proti splavu in evtanaziji. Leta 1937 so ga razglasili za častnega profesorja pastoralne medicine na bogoslovni fakulteti.

Kot vrhunski znanstvenik je bil poznan in priznan po vsem svetu, pogosto so ga vabili na predavanja v tujino in mu ponujali članstvo v prestižnih znanstvenih združenjih. Tako je leta 1940 postal član Medico-Legal Society v Londonu, leta 1941 pa stalni član Tzarist Leopoldine Carolingue Academy of Natural Sciences v Nemčiji in doktor *honoris causa* (prejel je častni doktorat) na dunajski univerzi, kjer je tudi začel znanstveno kariero.

Od aprila do septembra 1941 je bil Miloslavić dekan medicinske fakultete v Zagrebu. Ob nominaciji je pripravil govor, v katerem je izpostavil tudi moralne obveznosti zdravnika. Na njegovo pobudo je bila leta 1944 odprta medicinska fakulteta v Sarajevu.

Zaradi svetovne slave zdravnika, sodnega izvedenca in specialista za sodno medicino je postal eden od predstavnikov Mednarodnega komiteja Rdečega križa (International Committee of Red Cross) in član mednarodne ekipe zdravnikov, ki je leta 1943 raziskovala množične zločine v katinskem gozdu v Rusiji.

Po vrnitvi v NDH je Miloslavić odkrito pisal o prizorih groze, ki jih je videl med forenzičnimi raziskavami mesta pokola v Katinu. Pobiti so vsi, praktično brez izjem, bili položeni s trebuhom navzdol, drug zraven drugega, tako da so morilci maksimalno izkoristili prostor pokopa. Prav tako so jim prej pobrali vojaške knjižice in vse dragocenosti, kot so prstani in ure. Po drugi strani pa so pri večini umorjenih našli številna

pisma, dnevnike in osebne dokumente. Kot strokovnjak je Miloslavić opazil, da so pri umorih uporabljali ročno strelno orožje, ki so ga držale izurjene roke.

Prof. dr. Eduard Miloslavić je ob koncu leta 1944 zapustil Zagreb in NDH. Vrnil se je v ZDA in se naselil v mestu St. Louis v državi Misuri. Pred Kongresom ZDA je pričal o sovjetskih zločinih v katinskem gozdu. Do smrti leta 1952 je bil vodja oddelka za patologijo v bolnišnici De Paul v St. Louisu, hkrati pa je predaval tudi sodno medicino na tamkajšnji univerzi.

Jugoslovansko komunistično sodišče ga je po drugi svetovni vojni obsodilo na smrtno kazen in za njim so razpisali tiralico. Očitani so mu sodelovanje z nemškim okupatorjem zaradi raziskovanja sovjetskih zločinov v katinskem gozdu.

Dr. Eduard Luka Miloslavić je umrl 11. decembra 1952 zaradi srčnega infarkta med znanstvenim simpozijem v Madridu, pokopali so ga v ZDA.

Knjiga *Sovjetski zločin u Katynskoj šumi – Uloga doktora Eduarda Luke Miloslavića* je razdeljena na deset poglavij. V prilogi so objavljene še ugotovitve Miloslavićevega znanstvenega raziskovanja grobov v gozdu pri Katinu, njegovo predavanje o tem strahotnem stalinističnem zločinu in pogovor Miloslavića z ameriško novinarko ter njegovo pričevanje iz leta 1952 (*Testimony of Dr. Edward Lucas Miloslavich*, St. Louis, Washington, DC: United States Government Printing Office).

Na koncu knjige so seznam literature, povzetek v angleškem jeziku ter imensko, krajevno in zemljepisno kazalo.

Renato Podbersič ml.

Navodila avtorjem

Dileme so znanstvena periodična revija, ki jo izdaja Študijski center za narodno spravo. Prispevki, ki jih objavljajo *Dileme*, se ne honorirajo. Morajo biti izvirni in ne smejo biti predhodno objavljeni v nobeni drugi znanstveni reviji. Prispevki so recenzirani.

Prispevke je treba poslati na naslov uredništva oziroma po elektronski pošti na naslov glavnega urednika (renato.podber-sic@scnr.si). Obsegajo naj okoli 30.000 znakov s presledki in sprotnimi opombami oziroma eno avtorsko polo. Vsebujejo naj:

- KLJUČNE BESEDE (do pet), ki naj odražajo vsebino prispevka;
- IZVLEČEK (največ deset vrstic), ki mora biti razumljiv brez branja celotnega besedila članka;
- POVZETEK (največ 30 vrstic), ki mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti obravnavanega problema ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

Avtorji naj navedejo naslednje podatke: ime in priimek, akademski naziv, delovno mesto, ustanovo zaposlitve in e-naslov. Za lektoriranje prispevkov in prevod povzetkov poskrbi uredništvo.

OPOMBE morajo biti pisane enotno kot sprotne opombe pod črto. Lahko so vsebinske ali bibliografske:

- BIBLIOGRAFSKA OPOMBA mora ob prvi navedbi vsebovati naslednje podatke: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko

gre za objavo v periodični publikaciji ali zborniku, njegov naslov) v ležečem tisku, založbo, kraj in leto izida, stran(i), v nadaljevanju pa se rabi smiselna okrajšava.

Primer monografije: Stephaine Courtois, *Črna knjiga komunizma*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999 (dalje Courtois, *Črna knjiga komunizma*), str. 916.

Primer periodične publikacije: Vida Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega odpora 1941«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 2/1992 (dalje Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto KPS«), str. 101.

Primer zbornika: Tamara Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu po maju 1945«, v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ur. Drago Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998 (dalje Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu«), str. 116.

Pri navajanju ARHIVSKIH VIROV je treba navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, če ga rabimo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), signaturo fonda (če jo ima), ime fonda ali zbirke (v nadaljevanju se rabi smiselna okrajšava), številko tehnične enote (fascikla, škatle) in arhivske enote ter naslov citiranega dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (dalje AS 1589), t. e. 1499, l. 1946: Organizacijsko in politično poročilo okrožnega odbora OF Maribor 17. aprila 1946.

Pri SPLETNIH VIRIH navedemo naslov spletne strani in datum izpisa oziroma vpogleda.

Primer: <http://www.fas.org/irp/agency/army/cic.pdf>, 13. 11. 2009.

Instructions for authors

Dileme (Dilemmas) is a periodical scientific journal published by the Study Centre for National Reconciliation. Authors do not receive payment for contributions published in *Dileme*. The contributions must be original and cannot have been previously published in any other scientific journal. The contributions are subject to peer evaluation.

Contributions should be submitted to the editorial office or to the e-mail address of the editor-in-chief (renato.podborsic@scnr.si). Contributions should contain around 30,000 characters including spaces and footnotes. They should include:

- KEY WORDS (up to 5) that should reflect the contribution's content;
- AN ABSTRACT (up to 10 lines) that should be understandable without having to read the whole article;
- A SUMMARY (up to 30 lines) that should present the purpose of the contribution, the main characteristics of the issue, and the most significant findings and conclusions.

Authors must provide the following information: name and surname, academic title, employment position, name of the institution where they are employed, and e-mail address.

Proofreading of contributions and translation of summaries will be provided by the editorial board.

NOTES must be in the form of footnotes uniformly through the whole text and can be substantive or bibliographical. Upon first citation, A BIBLIOGRAPHICAL FOOTNOTE must contain the

following: name and surname of author, title of cited work (title of periodical or miscellany in case of an article published in one) written in italics, publisher, place and year of publication, page(s); when referencing the same source multiple times, an appropriate abbreviation should be used.

Example of a monograph: Stephaine Courtois, *Črna knjiga komunizma*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1999 (onward Courtois, *Črna knjiga komunizma*), p. 916.

Example of a periodical: Vida Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto Komunistične partije Slovenije v organiziranju oboroženega odpora 1941«, *Prispevki za novejšo zgodovino*, no. 2/1992 (onward Deželak Barič, »Vloga, metode in mesto KPS«), p. 101.

Example of a miscellany: Tamara Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu po maju 1945«, in: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990* (ed. Drago Jančar), Nova revija, Ljubljana 1998 (onward Griesser Pečar, »Procesi proti duhovnikom in redovništvu«), p. 116.

When citing ARCHIVAL SOURCES, the following must be listed: archive (upon first citation: the whole name; when referencing the same source multiple times: an appropriate abbreviation in brackets), signature of fond (if available), name of fond or collection (when referencing the same source multiple times, an appropriate abbreviation should be used), number of technical unit—t.u. (storage folder, box) and number of archival unit—a.u., and title of cited document.

Example: Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (onward AS 1589), t.u. 1499, yr. 1946: Organizacijsko in politično poročilo okrožnega odbora OF Maribor 17. aprila 1946.

When citing ONLINE SOURCES, the URL of the web page and date of retrieval should be listed.

Example: <http://www.fas.org/irp/agency/army/cic.pdf>, 13 Nov. 2009.